[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

|| ಶ್ರೀಃ ||

ಪಾಣಿನೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಕಾ

(ಮೂರನೆಯ ಭಾಗ)

೧. ಅಥ ಣ್ಯನ್ತಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೦೦. ಸ್ವತನ್ತ್ರಃ ಕರ್ತಾ || ೧-೪-೫೪ ||

ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೇಣ ವಿವಕ್ಷಿತೋಽರ್ಥಃ ಕರ್ತಾ ಸ್ಯಾತ್||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಕಾರಕೇ' ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೆಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದುದಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಯೆಯುಂಟಾಗಲು ಪ್ರಧಾನನು ಯಾರೋ ಆತನೇ ಕರ್ತೃವು. ಇವಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃ ಕಾರಕವೆಂದು ಹೆಸರು. 'ದೇವದತ್ತಃ ಪಚತಿ.' ಇಲ್ಲಿ ಪಾಕಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ದೇವದತ್ತ. ಅವನ ಅಧೀನವಾಗಿ ಇತರ ಕಾರಕಗಳ ಕ್ರಿಯೆಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮಾದಿಕಾರಕಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿ ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವುದಿದೆ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ 'ವಿವಕ್ಷಿತೋಽರ್ಥಃ' ಎಂದಿದೆ. ಕಟ್ಟಿಗೆ ಬೇಯುತ್ತಿದೆ ಎಂದೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಒಣಗಿ ಹತ್ತಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯುವುದಾದರೆ ಅದರಿಂದ ಬೇಗ ಅಡಿಗೆಯಾಗುವುದಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡುವುದಿದೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಮಾತ್ರ ಹೀಗೆ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಕ್ರಿಯೆಯುಂಟಾಗಲು ಪ್ರಧಾನನು ಯಾರೋ, ಯಾರ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಆ ಕ್ರಿಯೆಯು ಪೂರ್ತಿಯಾಗುವುದೋ ಅವನೇ ಕರ್ತೃ. 'ದೇವದತ್ತಃ ಭವತಿ.' ಇಲ್ಲಿ ಭವನ (ಇರುವಿಕೆ) ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ದೇವದತ್ತನಾದುದರಿಂದ ದೇವದತ್ತನು ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಕರ್ತೃಕಾರಕಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ನಿಯತವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಭವತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ತಿಙ್ ನಿಂದ ಅಭಿಹಿತ ವಾದುದರಿಂದ (ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ) ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಈವಿಷಯ ಕಾರಕ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೇತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೦೧. ತತ್ಪ್ರಯೋಜಕೋ ಹೇತುಶ್ಚ ||೧-೪-೫೫||

ಕರ್ತುಃ ಪ್ರಯೋಜಕೋ ಹೇತುಸಂಜ್ಞಃ ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞಶ್ಚ ಸ್ಯಾತ್||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿನ ತತ್ ಪದದಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಕರ್ತೃ ಪರಾಮೃಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ತಸ್ಯ ಪ್ರಯೋಜಕಃ ತತ್ಪ್ರಯೋಜಕಃ|| ಆ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜಕನಾದವನು ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಯೋಜಕ ಎಂದರೆ ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವವನು ಪ್ರೇರಕ. ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಹುಟ್ಟಿಸುವವನು. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಚಕಾರದಿಂದ ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞೆ ಸಮುಚ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನಾದವನು ಹೇತು ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಲ್ಲದೆ ಕರ್ತೃ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಯೋಜಕನಿಗೆ ಎರಡು ಸಂಜ್ಞೆ. ಹೇತು, ಕರ್ತೃ ಎಂದು ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪ. ದೇವದತ್ತಃ ಗಚ್ಛತಿ || ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ದೇವದತ್ತ ಕರ್ತೃ. ಯಜ್ಞದತ್ತಃ ದೇವದತ್ತಂ ಗಮಯತಿ || ಯಜ್ಞದತ್ತನು ದೇವದತ್ತನನ್ನು ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡು ತ್ತಾನೆ. ದೇವದತ್ತನಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನಾಗುತ್ತಾನೆ ಆಗ ಯಜ್ಞದತ್ತನು ಪ್ರಯೋ ಜಕನಾದುದರಿಂದ ಹೇತು, ಕರ್ತೃ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರೇರಣೆಯಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಚ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ,

೭೦೨. ಹೇತುಮತಿ ಚ || ೩-೧-೨೬ ||

ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರೇ ಪ್ರೇಷಣಾದೌ ವಾಚ್ಯೇ ಧಾತೋರ್ಣಿಚ್ ಸ್ಯಾತ್|| ಭವನ್ತಂ ಪ್ರೇರಯತಿ ಭಾವಯತಿ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಸತ್ಯಾಪಪಾಶ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿಚ್' 'ಧಾತೋ ರೇಕಾಚಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹೇತುಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಹೇತುಮಾನ್ || ಆಧಾರತಾಸಂಬಂಧದಿಂದ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿರು ವುದು ಪ್ರಯೋಜಕನ ವ್ಯಾಪಾರ. ಪ್ರೇಷಣಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರ ಇಲ್ಲಿ ಹೇತುಮತ್ತಾಗು ತ್ತದೆ. ಹೇತುವಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರವಿದೆ. ವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳವ ಹೇತು. ಆಧಾರತಾಸಂಬಂಧ ದಿಂದ ಹೇತು ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿದೆ. ತಾನಾಗಿ ಮಾಡುವವ ಪ್ರಯೋಜ್ಯಕರ್ತೃ. ಮಾಡಿಸು ವವ ಪ್ರಯೋಜಕಕರ್ತೃ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪ್ರಯೋಜಕಕರ್ತೃವಿನ ಪ್ರೇಷಣಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸ್ವಾರ್ಥವೆಂದು ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜಕನ ವ್ಯಾಪಾರವೇ ಅರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಹೇತುಮಣ್ಣಿಚ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಣಿಚಿಗೆ ಇಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಭಾವಯತಿ ಇದು ಣಿಚಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ. ರಾಮಃ ಭವತಿ || ರಾಮನು

ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಭವನ್ತಂ ರಾಮಂ ಪ್ರೇರಯತಿ ಕೃಷ್ಣಃ ॥ ಸ್ವತಃ ಇರುವ (ಆಗುವ) ರಾಮನನ್ನು ಇರುವಂತೆ ಕೃಷ್ಣನು ಪ್ರೇರೇಪಿಸುತ್ತಾನೆ (ಇರಿಸುತ್ತಾನೆ, ಆಗಿಸುತ್ತಾನೆ). ಆಗ ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಭೂ + ಣಿಚ್. ಣಿಚ್‌ನಲ್ಲಿ ಇಕಾರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅಚೋಽಞ್ಣಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಭೌ + ಇ. ಆವಾದೇಶ. ಭಾವಿ. 'ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಾವಿ ಎಂಬ ಣಿಜಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ. ಅದರ ಮೇಲೆ ಲಡಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಚೋರಯತಿ ಅಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಅಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ಚಿಗೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥವಿದೆ. ಭಾವಿ + ಅ + ತಿ. ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಭಾವಯತಿ ಇತ್ಯಾದಿ. ಕ್ರಿಯಾಫಲ ಕರ್ತೃಗಾಮಿಯಾದಾಗ 'ಣಿಚಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ. ಭಾವಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಭಾವಯಾಞ್ಚಕಾರ, ಭಾವಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ । ಭಾವಯಾಮ್ಬಭೂವ, ಭಾವಯಾಮಾಸ ॥ ಭಾವಯಿತಾ (೨) ಭಾವಯಿಷ್ಯತಿ, ಭಾವಯಿಷ್ಯತೇ । ಭಾವಯತು, ಭಾವಯತಾಮ್ । ಅಭಾವಯತ್, ಅಭಾವಯತ । ಭಾವಯೇತ್, ಭಾವಯೇತ । ಭಾವ್ಯಾತ್, ಭಾವಯಿಷೀಷ್ಟ ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ಣಿಜಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಣಿಶ್ರಿದ್ರುಸ್ರು—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಙ್ ಆದೇಶ. ಭೂ + ಇ + ಅ + ತ್. 'ಚಙಿ' ದ್ವಿತ್ವ. ಭೂಭೂ + ಇ + ಅ + ತ್. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಭೂಭೂ + ಇ + ಅತ್. 'ಅಚೋಽಞ್ಣಿತಿ' ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ವೃದ್ಧಿ. ಅಭೂಭಾವ್ + ಇ + ಅತ್. 'ಣೇರನಿಟಿ' ಣಿಲೋಪ. 'ಣೌ ಚಙ್ಯುಪಧಾಯಾಃ ಹ್ರಸ್ವಃ' ಉಪಧಾಹ್ರಸ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ. ಅಬುಭವ್ + ಅ + ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಭ್ಯಾಸ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೦೩. ಓಃ ಪುಯಣ್‌ಜ್ಯಪರೇ ॥೭-೪-೮೦॥

ಸನಿ ಪರೇ ಯದಙ್ಗಂ ತದವಯವಾಭ್ಯಾಸೋಕಾರಸ್ಯ ಇತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಪವರ್ಗಯಣ್‌ಜಕಾರೇಷ್ವವರ್ಣಪರೇಷು ಪರತಃ । ಅಬೀಭವತ್ ॥

ಓಃ, ಪುಯಣ್‌ಜಿ, ಅಪರೇ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಉಕಾರದ ಷಷ್ಠೀ ಓಃ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪುಶ್ಚ ಯಣ್ ಚ ಜ್ ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಪುಯಣ್‌ಜ್ । ತಸ್ಮಿನ್. ಪವರ್ಗ, ಯಣ್, ಜಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. ಅಃ ಪರೋ ಯಸ್ಮಾತ್ ಅಪರಃ । ತಸ್ಮಿನ್. ಆಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. 'ಸನ್ಯತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸನಿ', 'ಭೃಞಾಮಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್', 'ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಯಾವ ಅಂಗವಿದೆಯೋ ಅದರ ಅವಯವವಾದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪವರ್ಗ, ಯಣ್,

ಜಕಾರಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಬುಭವ್ + ಅ + ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸನ್ವಲ್ಲಘುನಿ ಚಙ್ ಪರೇ—' (ಸೂ. ೫೩೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಸನ್ ಪರದಲ್ಲಿದೆಯೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಂಗ ಅಬುಭವ್. ಇದರ ಅವಯವವಾದ ಅಭ್ಯಾಸ ಅಂದರೆ ಬು. ಇದರ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರವೇ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪವರ್ಗವಾದ ಭಕಾರವಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಬಂದರೆ ಅಬಿಭವ್ + ಅ + ತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ದೀರ್ಘೋ ಲಘೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಅಬೀಭವತ್ । ಅಬೀಭವತಾಮ್ । ಅಬೀಭವನ್ ॥ ಅಬೀಭವಃ । ಅಬೀಭವತಮ್ । ಅಬೀಭವತ ॥ ಅಬೀಭವಮ್ । ಅಬೀಭವಾವ । ಅಬೀಭವಾಮ ॥ ಆ.—ಅಬೀಭವತ । ಇತ್ಯಾದಿ ಅಭಾವಯಿಷ್ಯತ್, ಅಭಾವಯಿಷ್ಯತ ॥

॥ ೨೨೦ ॥ ಷ್ಠಾ = ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ (ನಿಲ್ಲುವುದು.)

೭೦೪. ಅರ್ತಿಹ್ರೀವ್ಲೀರೀಕ್ನೂಯೀಕ್ಷ್ಮಾಯ್ಯಾತಾಂ ಪುಕ್ ಣೌ ॥ ೭-೩-೩೬ ॥

ಸ್ಥಾಪಯತಿ ॥

ಅರ್ತಿ........ತಾಂ, ಪುಕ್, ಣೌ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅನುವೃತ್ತ್ಯಾದಿಗಳಿಲ್ಲ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಋ, ಹ್ರೀ, ವ್ಲೀ, ರೀ, ಕ್ನೂಯೀ, ಕ್ಷ್ಮಾಯೀ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಆದಂತವಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಣಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪುಕ್ ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಷ್ಠಾ ಧಾತು. ತಿಷ್ಠತಿ ಎಂಬ ರೂಪ ಣಿಚ್ ಬಾರದಿರುವಾಗ ಆಗುತ್ತದೆ. ಣಿಚ್. ಬಂದರೆ ಷ್ಠಾ + ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಆಗ ಷತ್ವವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಬಂದ ಠತ್ವವೂ ಹೋಗಿ ಥಕಾರ ಇರುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಾ + ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆದಂತವಾದುದರಿಂದ ಪುಕಾಗಮ (ಪ್ ಉಳಿಕೆ). ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸ್ಥಾಪ್ + ಇ = ಸ್ಥಾಪಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಡಾದಿ. ಸ್ಥಾಪಯತಿ । ಸ್ಥಾಪಯಾಞ್ಚಕಾರ । ಸ್ಥಾಪಯಿತಾ । ಸ್ಥಾಪಯಿಷ್ಯತಿ । ಸ್ಥಾಪಯತು । ಅಸ್ಥಾಪಯತ್ । ಸ್ಥಾಪಯೇತ್ । ಸ್ಥಾಪ್ಯಾತ್ । ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ಚಙ್ ಬಂದಾಗ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಅಸ್ಥಾಸ್ಥಾ + ಇ + ಅತ್. ಪುಕ್. ಣಿಲೋಪ. 'ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಶೇಷ. 'ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ'ದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. 'ಹ್ರಸ್ವಃ' ಅತಸ್ಥಾಪ್ + ಅ + ತ್. 'ಣೌ ಚಙಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಹ್ರಸ್ವ. ಅತಸ್ಥಪ್ + ಅ + ತ್. 'ಸನ್ಯತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಅತಿಸ್ಥಪ್ + ಅ + ತ್. ಲಘುವಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ (ಸಂಯುಕ್ತಪರವಾದುದರಿಂದ ಗುರು) ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಈಗ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ಇತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೦೫. ತಿಷ್ಠತೇರಿತ್ || ೭-೪-೫ ||

ಉಪಧಾಯಾ ಇದಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾಚ್ಚಙ್ಪರೇ ಣೌ || ಅತಿಷ್ಠಿಪತ್ ||

|| ೨೨೧ || ಘಟ=ಚೇಷ್ಟಾಯಾಮ್ (ಏನಾದರೂ ಮಾಡುವುದು)

ತಿಷ್ಠತೇಃ, ಇತ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಣೌ ಚಙ್ಯುಪಧಾಯಾಃ—'ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ಚಙ್‌ಪರವಾದ ಣಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇತ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ತಪರಕರಣದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅತಿಸ್ಥಪ್ + ಅ + ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ಇತ್ವ ಬಂದರೆ ಅತಿಸ್ಥಿಪ್ + ಅತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಆಗ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ (ಠಕಾರ). ಅತಿಷ್ಠಿಪತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಷ್ಠಿಪ ಅಂಗ. ಅಭವತ್ ಅಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಲೃಙ್ || ಅಸ್ಥಾಪಯಿಷ್ಯತ್||

ಘಟ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರೇಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಬಂದರೆ ಘಟ್ + ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಘಾಟಿ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಡಾದಿ. ಘಾಟ್ + ಇ + ಅ + ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪಧಾಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಘಟಾದಿಗಳ ಉಪಧೆಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೦೬. ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ || ೬-೪-೯೨ ||

ಘಟಾದೀನಾಂ ಜ್ಞಪಾದೀನಾಂ ಚೋಪಧಾಯಾ ಹ್ರಸ್ವಃ ಸ್ಯಾಣ್ಣೌ | ಘಟಯತಿ||

||೨೨೨|| ಜ್ಞಪ=ಜ್ಞಾನೇ ಜ್ಞಾಪನೇ ಚ (ತಿಳಿಯುವುದು, ತಿಳಿಸುವುದು.)

ಜ್ಞಪಯತಿ | ಅಜಿಜ್ಞಪತ್ ||

ಇತಿ ಣ್ಯನ್ತಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ.'ಊದುಪಧಾಯಾ ಗೋಹಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಧಾಯಾಃ', 'ದೋಷೋಣೌ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣೌ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಮಿತ್ ಆದ ಧಾತುಗಳ ಉಪಧೆಗೆ ಣಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಿತ್ ಎಂಬುದು ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆ. 'ಘಟಾದಯೋ ಮಿತಃ' ಎಂಬ ಅಂತರ್ಗಣ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಟಾದಿಧಾತುಗಳಿಗೂ, 'ಜ್ಞಪ ಮಿಚ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜ್ಞಪ ಧಾತುವಿಗೂ ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತ ಘಟ ಧಾತುವಿಗೆ ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಣಿಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ಘಟಯತಿ

ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಘಟಯಾಞ್ಚಕಾರ । ಘಟಯಿತಾ । ಘಟಯಿಷ್ಯತಿ । ಘಟಯತು । ಅಘಟಯತ್ । ಘಟಯೇತ್ । ಘಟ್ಯಾತ್ । ಅಜೀಘಟತ್ । ಅಘಟಯಿಷ್ಯತ್॥

ಜ್ಞಪ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಉಪಧಾಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಜ್ಞಪಯತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಘಟ ಧಾತುವಿನಂತೇ ರೂಪ ಲುಙ್‌ನಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲಘುತ್ವ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಜಿಜ್ಞಪತ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೀಗೆ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಣಿಜಂತಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಮುಗಿದಿದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಗಳಿಗೂ 'ಹೇತುಮಣ್ಣಿಚ್' ಬಂದರೆ ಅಜಂತವಾದರೆ 'ಅಚೋಽಞ್ಣಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ; ಹಲಂತವಾಗಿ ಉಪಧೆಯಲ್ಲಿ ಅಕಾರವಿದ್ದರೆ 'ಅತಉಪಧಾಯಾಃ। ವೃದ್ಧಿ. ಇಕ್ ಇದ್ದರೆ 'ಪುಗಂತ್ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉದಾ.—ಚಿ+ಇ+ಅ+ತಿ=ಚೈ+ಇ+ಅತಿ=ಚಾಯಯತಿ । ಭಾವಯತಿ । ವಿಶ್+ಇ+ಅ+ತಿ=ವೇಶಯತಿ ॥ ಕ್ನಪ್+ಇ+ಅ+ತಿ=ಕ್ನೋಪಯತಿ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಣಿಚ್ ಬಂದಾಗ ರೂಪಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

೨. ಅಥ ಸನ್ನಂತಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸನ್ ವಿಧಾನಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

೭೦೭. ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾದಿಚ್ಛಾಯಾಂ ವಾ ॥ ೩-೧-೭ ॥

ಇಷಿಕರ್ಮಣ ಇಷಿಣೈಕಕರ್ತೃಕಾದ್ಧಾತೋಃ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಇಚ್ಛಾಯಾಮ್ ।

॥೨೨೩॥ ಪಠ=ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ (ಓದುವುದು)

ಸನ್ನಂತಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ನಾವು ಇಚ್ಛಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಬೇಕಾದರೆ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಮಾಡಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಓದಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಒಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧಾತೋಃ, ಕರ್ಮಣಃ, ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾತ್, ಇಚ್ಛಾಯಾಂ, ವಾ ॥ ಪಂಚ ಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಗುಪ್‌ತಿಜ್‌ಕಿದ್ಭ್ಯಃ ಸನ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸನ್' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಇಚ್ಛಾಯಾಂ' ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮವೆಂದರೆ ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವಾದುದೆಂದರ್ಥ. ಸಮಾನಕರ್ತೃವೆಂದರೂ ಆ ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಯಾರು ಕರ್ತೃವೋ

ಅದೇ ಕರ್ತೃವು ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವಾದ ಧಾತುವಿಗೂ ಇರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವಾದ, ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ ಯಾರೋ ಅದೇ ಕರ್ತೃವುಳ್ಳ ವ್ಯಾಪಾರವಾಚಕ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಠ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಸನ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪಠಿತುಂ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದಾಗ (ಪಠನವನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ.) ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವಾದುದು ಪಠನ. ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವಾದವನೇ ಪಠನದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ತೃವಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಇಚ್ಛಿಸುವವನೇ ಓದುವವನು. ಇಚ್ಛಾ ತೋರುವುದರಿಂದ ಪಠನ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ. ಪಠ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಸನ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನಿನಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಇತ್ ಪಠ್ + ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸನ್ ಯಙ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೦೮. ಸನ್ಯಙೋಃ ॥೬-೧-೯ ॥

ಸನ್ನಂತಸ್ಯ ಯಙನ್ತಸ್ಯ ಚ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಸ್ಯೈಕಾಚೋ ದ್ವೇ ಸ್ತೋಽಜಾದೇಸ್ತು ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ । ಸನ್ಯತಃ॥ ಪಠಿತುಮಿಚ್ಛತಿ ಪಿಪಠಿಷತಿ । ಕರ್ಮಣಃ ಕಿಮ್ ? ಗಮನೇನ ಇಚ್ಛತಿ । ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾತ್ ಕಿಮ್ ? ಶಿಷ್ಯಾಃ ಪಠನ್ತ್ವಿತೀಚ್ಛತಿ ಗುರುಃ ॥ ವಾ ಗ್ರಹಣಾದ್ವಾಕ್ಯಮಪಿ ॥ ಲುಙ್ಸನೋರ್ಘಸ್ಲೃ ॥

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. ಅವಯವಾರ್ಥಕಷಷ್ಠೀದ್ವಿವಚನ. ಸನ್ ಚ ಯಙ್ ಚ ಸನ್ಯಙೌ । ತಯೋಃ ಸನ್ಯಙೋಃ ಎರಡೂ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. 'ಏಕಾಚೋ ದ್ವೇ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ','ಅಜಾದೇರ್ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ, **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸನಂತ, ಯಙಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸವಲ್ಲದ ಮೊದಲಿನ ಏಕಾಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ; ಅಜಾದಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಎರಡನೇ ಏಕಾಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸನ್ನಂತ ಪಠ್ + ಸ. ಇಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಇದರ ಮೊದಲಿನ ಏಕಾಚ್ ಎಂದರೆ ಪಠ್ ಅದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಪಠ್ ಪಠ್ + ಸ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ಪಪಠ್ + ಸ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ' ಸನಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಪಪಠ್ + ಇಸ. 'ಸನ್ಯತಃ' ಅಭ್ಯಾಸ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಪಿಪಠ್ + ಇಸ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಷತ್ವ. ಪಿಪಠಿಷ। ಇದು ಸನ್ನಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದರೆ ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಡಾದಿ. ಪಿಪಠಿಷ + ಅ + ತಿ. 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಪರರೂಪ. ಪಿಪಠಿಷತಿ । ಪಿಪಠಿಷಾಞ್ಚಕಾರ । ಪಿಪಠಿಷಿತಾ । ಪಿಪಠಿಷಿಷ್ಯತಿ । ಪಿಪಠಿಷತು । ಅಪಿಪಠಿಷತ್ । ಪಿಪಠಿಷೇತ್ । ಪಿಪಠಿಷ್ಯಾತ್ । ಅಪಿಪಠಿಷೀತ್। ಅಪಿಪಠಿಷಿಷ್ಯತ್ ॥

ಸನ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರದ್ಧ ಪದಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕರ್ಮಣಃ ಕಿಮ್ ? ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವಾದ ಎಂದುದೇಕೆ ? ಗಮನೇನ ಇಚ್ಛತಿ || ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸನ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗಮನಕ್ರಿಯಾ ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಕರಣವಾಗಿದೆ ; ಕರ್ಮವಾಗಿಲ್ಲ. ಒಂದೇ ಕರ್ತೃವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು ? ಶಿಷ್ಯರು ಓದಲಿ ಎಂದು ಗುರುವು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಗುರು ಕರ್ತೃ. ಪಠನಕ್ರಿಯೆ ಕರ್ಮವಾದರೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯರು ಕರ್ತೃಗಳು. ಹೀಗೆ ಭಿನ್ನಕರ್ತೃವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪಠಿನಮೇಲೆ ಸನ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಾ ಎಂದುದರಿಂದ ಸನ್ ವಿಕಲ್ಪ. ಸನ್ ಬಾರದಿರುವಾಗ ವಾಕ್ಯವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಪಠನಂ ಇಚ್ಛತಿ || ಪಠಿತುಂ ಇಚ್ಛತಿ || ಇತ್ಯಾದಿ.

ಅತ್ತುಂ ಇಚ್ಛತಿ || ತಿನ್ನಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಅದ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್. ಅದ್ + ಸನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಲುಙ್ಸನೋರ್ಘಸ್ಲೃ' (ಸೂ. ೫೫೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಿಗೆ ಘಸ್ಲೃ ಆದೇಶ. ಌಕಾರ ಇತ್. ಘಸ್ + ಸ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೦೯. ಸಃ ಸ್ಯಾರ್ಧಧಾತುಕೇ || ೭-೪-೪೯ ||

ಸಸ್ಯ ತಃ ಸ್ಯಾತ್ಸಾದಾವಾರ್ಧಧಾತುಕೇ । ಅತ್ತುಮಿಚ್ಛತಿ ಜಿಘತ್ಸತಿ । ಏಕಾಚ ಇತಿ ನೇಟ್ ||

ಸಃ, ಸಿ, ಅರ್ಧಧಾತುಕೇ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸಿ, ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ 'ಅಚ ಉಪಸರ್ಗಾತ್ತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಃ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ತ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸಕಾರಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತ ಬಂದರೆ ಘತ್ + ಸ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಸನಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ', 'ಸನ್ಯತಃ' ಜಿಘತ್ಸತಿ । ಹೀಗೇ ಹತ್ತು ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರೂಪ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕರ್ತುಂ ಇಚ್ಛತಿ || ಮಾಡಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಕೃಞ್ ನ ಮೇಲೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್. ಕೃ + ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಏಕಾಚಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮನಿಷೇಧದಿಂದ ಸನಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸನ್ ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸನ್ ಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೨೯೦. ಅಜ್ಝನಗಮಾಂ ಸನಿ ॥ ೬-೪-೧೬ ॥

ಅಜನ್ತಾನಾಂ ಹನ್ತೇರಜಾದೇಶಗಮೇಶ್ಚ ದೀರ್ಘೋ ಝಲಾದೌ ಸನಿ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅಚ್ ಚ, ಹನ್ ಚ, ಗಮ್ ಚ ಅಜ್ಝನಗಮಃ । ತೇಷಾಮ್ । 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಃ' ಪದಾನುವೃತ್ತಿ. ಸನ್ ಝಲಾದಿಯಾಗಿರಬೇಕೆಂದೂ, ಗಮ್ ಅಜಾದೇಶವಾದುದೇ ಆಗಬೇಕೆಂದೂ ಭಾಷ್ಯದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅಜನ್ತವಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೂ ಅಜಾದೇಶವಾದ ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೂ ಝಲಾದಿಯಾದ ಸನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೃ+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಜನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಝಲಾದಿಯಾದ ಸನ್ (ಇಟ್ ಬಂದಿರಬಾರದು) ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಕ್ರೄ+ಸ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸನ್ ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಗುಣ ಬರಲಿ ಎಂಬ ಆಶಂಕೆ ಬಂದರೆ ಸನಿಗೆ ಕಿತ್ತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸನಿಗೆ ಕಿತ್ ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೨೯೧. ಇಕೋ ಝಲ್ ॥ ೧-೨-೯ ॥

ಇಗನ್ತಾಜ್ಝಲಾದಿಃ ಸನ್ ಕಿತ್ ಸ್ಯಾತ್ । 'ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ' । ಕರ್ತುಮಿಚ್ಛತಿ ಚಿಕೀರ್ಷತಿ ॥

ಇಕಃ, ಝಲ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ರುದವಿದ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸನ್', 'ಅಸಂಯೋಗಾತ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿತ್' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸನ್ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಬರುವುದಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವು ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಇಕ್ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ತದಂತವೆಂಬ ಅರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಇಗನ್ತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝಲಾದಿಯಾದ ಸನ್ ಕಿತ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಕೃ ಇಗನ್ತ ಧಾತು. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸನಿಗೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ 'ಕ್ಙಿತಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಋತ ಇದ್ ಧಾತೋಃ' (ಸೂ. ೬೬೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ತ್ವ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ರಪರ(ಇರ್)ವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಕಿರ್+ಸ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಹಲಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಕೀರ್+ಸ. ಇಣ್ಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ. ಕೀರ್ಷ । ಲಡಾದಿಗಳು ಬಂದಾಗ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ' ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಚಕಾರ. ಕೀರ್, ಕೀರ್+ಸ =ಚಿಕೀರ್+ಸ. ಚಿಕೀರ್ಷತಿ ॥ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಲಿಡಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ರೂಪ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಚಿಕೀರ್ಷಾಞ್ಚಕಾರ । ಚಿಕೀರ್ಷಿತಾ । ಚಿಕೀರ್ಷಿಷ್ಯತಿ । ಚಿಕೀರ್ಷತು । ಅಚಿಕೀರ್ಷತ್ । ಚಿಕೀರ್ಷೇತ್ । ಚಿಕೀರ್ಷ್ಯಾತ್ । ಅಚಿಕೀರ್ಷೀತ್ । ಅಚಿಕೀರ್ಷಿಷ್ಯತ್ ॥

ಭವಿತುಂ ಇಚ್ಛತಿ || ಇರಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಸನ್. ಭೂ+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸನಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸನಿನಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಗ್ರಹಾದಿಗಳ ಸನಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೨. ಸನಿ ಗ್ರಹಗುಹೋಶ್ಚ || ೭-೨-೧೨ ||

ಗ್ರಹೇರ್ಗುಹೇರುಗನ್ತಾಚ್ಚ ಸನ ಇಣ್ ನ ಸ್ಯಾತ್ || ಬುಭೂಷತಿ ||

ಇತಿ ಸನ್ನನ್ತಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸನಿ, ಗ್ರಹಗುಹೋಃ, ಚ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಚಕಾರದಿಂದ 'ಶ್ರ್ಯುಕಃ ಕಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಕಃ' ಎಂಬುದು ಸಮುಚ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ನೇಡ್ವಶಿ ಕೃತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ, ಇಟ್' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಗ್ರಹ, ಗುಹ ಧಾತುಗಳ, ಉಗನ್ತಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸನಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಪ್ತಮೀ ಪಂಚಮಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ 'ಸನಿ' ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತವು ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗಿದೆ. ಉಕ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಪ್ರಕೃತ ಭೂ+ಸ. ಇಡಾಗಮ ಬರದಿರುವುದರಿಂದ ಇಗನ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಝಲಾದಿ ಸನ್ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಇಕೋ ಝಲ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ವಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಭೂಭೂ+ಸ. 'ಹ್ರಸ್ವಃ' ಭುಭೂ+ಸ. ಜಶ್. ಬುಭೂ+ಸ. ಷತ್ವ. ಬುಭೂಷ | ಲಡಾದಿ. ಬುಭೂಷತಿ || ಬುಭೂಷಾಞ್ಚಕಾರ | ಬುಭೂಷಿತಾ | ಬುಭೂಷಿಷ್ಯತಿ | ಬುಭೂಷತು ಅಬುಭೂಷತ್ | ಬುಭೂಷೇತ್ | ಬುಭೂಷ್ಯಾತ್ | ಅಬುಭೂಷೀತ್ | ಅಬುಭೂಷಿಷ್ಯತ್ || ಹೀಗೆಯೇ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೂ ಸನ್ ಬಂದು ವಿಶೇಷರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸನಿಗೆ ಇಡಾಗಮ, ಕಿತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಆಯಾಯ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ರೂಪ ಮಾಡಬೇಕು. ಲಿಖಿತುಂ ಇಚ್ಛತಿ ಲಿಲೇಖಿಷತಿ || ರೋದಿತುಂ ಇಚ್ಛತಿ ರುರುದಿಷತಿ || ಗ್ರಹೀತುಂ ಇಚ್ಛತಿ ಜಿಘೃಕ್ಷತಿ || ಇತ್ಯಾದಿ.

೩. ಅಥ ಯಙನ್ತಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಯಙ್ ವಿಧಾನಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೩. ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ ಹಲಾದೇಃ ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರೇ ಯಙ್ ॥೩-೧.೨೨॥

ಪೌನಃ ಪುನ್ಯೇ ಭೃಶಾರ್ಥೇ ಚ ದ್ಯೋತ್ಯೇ ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ ಹಲಾದೇಃ ಯಙ್ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಸನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಯಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಧಾತುಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳಲು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕ್ರಿಯೆ ಪುನಃ ಪುನಃ ಆಗುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಈ ಯಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾತೋಃ, ಏಕಾಚಃ, ಹಲಾದೇಃ, ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರೇ, ಯಙ್ ॥ ಐದು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಪೌನಃ ಪುನ್ಯ, ಭೃಶಾರ್ಥ, (ಅಧಿಕ) ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರದ ಅರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪೌನಃ ಪುನ್ಯ, ಭೃಶಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಏಕಾಚಾಗಿ ಹಲಾದಿಯಾಗಿರುವ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುನಃ ಪುನಃ ಆಗುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆ, ಎಂಬರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಯಙ್. ಭೂ ಹಲಾದಿಯಾಗಿ ಏಕಾಚಾಗಿದೆ. ಭೂ+ಯ. (ಯಙಿನಲ್ಲಿ ಙಕಾರ ಇತ್.) 'ಸನ್ಯಙೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಙ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಭೂಭೂ+ಯ. 'ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಭಕಾರಕ್ಕೆ ಬಕಾರ. ಬುಭೂ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಯಙ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೪. ಗುಣೋ ಯಙ್ಲುಕೋಃ ॥೭-೪-೮೨॥

ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಗುಣೋ ಯಙಿ ಯಙ್ಲುಕಿ ಚ ಪರತಃ । ಙಿದನ್ತತ್ವಾದಾತ್ಮನೇಪದಮ್ । ಪುನಃ ಪುನರತಿಶಯೇನ ವಾ ಭವತಿ ಬೋಭೂಯತೇ ಬೋಭೂಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ । ಅಬೋಭೂಯಿಷ್ಟ ॥

ಯಙ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

ಗುಣಃ, ಯಙ್ಲುಕೋಃ ॥ ಯಙ್ ಚ ಲುಕ್ ಚ ಯಙ್ಲುಕೌ । ತಯೋಃ । ಲುಕ್ ಅಂದರೆ ಸನ್ನಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಯಙ್ಲುಕನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. 'ಅತ್ರಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಯಙ್, ಯಙ್ಲುಕ್ ಪರವಾದಾಗ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಙಿನ

ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ, ಲುಕಿನಿಂದ ಲುಪ್ತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಯಙ್‌ಲುಕಿನಲ್ಲೂ ಗುಣ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಬೋಭೂಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಯಙ್ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವಿಲ್ಲ. 'ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬೋಭೂಯ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಇದರಮೇಲೆ ಲಡಾದಿ. 'ಅನುದಾತ್ತಙಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಬೋಭೂಯ+ಅ+ತೇ. 'ಅತೋಗುಣೇ' ಬೋಭೂಯತೇ। ಬೋಭೂಯೇತೇ। ಬೋಭೂಯನ್ತೇ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಆಮ್. ಆಮಿನ ಪ್ರಕೃತಿ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾದುದರಿಂದ ಅನುಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಲಿಟ್‌ಪರ ಕೃಞಿಗೂ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಬೋಭೂಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ। ಬೋಭೂಯಿತಾ। ಬೋಭೂಯಿಷ್ಯತೇ। ಬೋಭೂಯತಾಮ್। ಅಬೋಭೂಯತ॥ ಬೋಭೂಯೇತ। ಬೋಭೂಯಿಷೀಷ್ಟ। ಅಬೋಭೂಯಿಷ್ಟ। ಅಬೋಭೂಯಿಷ್ಯತ॥ ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಯಙ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಕೌಟಲ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಙ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೫. ನಿತ್ಯಂ ಕೌಟಿಲ್ಯೇ ಗತೌ ॥೩-೧-೨೩॥

ಗತ್ಯರ್ಥಾತ್ ಕೌಟಿಲ್ಯ ಏವ ಯಙ್ ಸ್ಯಾತ್ ನತು ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರೇ।

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಏವಕಾರಾರ್ಥ. ಕೌಟಿಲ್ಯೇ ಎಂಬುದರ ಮೇಲೆ ಪಾಠಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. (ಕೌಟಿಲ್ಯೇ ನಿತ್ಯಂ।) 'ಧಾತೋರೇಕಾಚಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ ಯಙ್' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಕೌಟಿಲ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಯಙ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕುಟಿಲವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಯಙ್. ಪುನಃ ಪುನಃ, ಅಥವಾ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಆಗ ವಾಕ್ಯವೇ. ಯಙ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವ್ರಜ=ಗತೌ, ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ವ್ರಜ ಧಾತುವಿಗೆ ಕುಟಿಲವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಙ್ ಬಂದರೆ ವ್ರಜ್+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ವ್ರಜ್‌ವ್ರಜ್+ಯ=ವವ್ರಜ್+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಯಙನಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೬. ದೀರ್ಘೋಽಕಿತಃ || ೭-೪-೮೩ ||

ಅಕಿತೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋ ಯಙಿ ಯಙ್ಲುಕೋಃ | ಕುಟಿಲಂ ವ್ರಜತಿ ವಾವ್ರಜ್ಯತೇ ||

ದೀರ್ಘಃ, ಅಕಿತಃ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಗುಣೋ ಯಙ್ಲುಕೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಙ್ಲುಕೋಃ', 'ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಕಿತ್ತಾದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಯಙ್, ಯಙ್ಲುಕ್ ಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಅಭ್ಯಾಸಗಳಿಗೆ ನೀಕ್ ರೀಕ್ ಆದಿ ಆಗಮಗಳು ಬರುವುದರಿಂದ ಅವು ಕಿತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ವವ್ರಜ್+ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಕಿತ್ತಾದ ಅಭ್ಯಾಸವಾದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ವಾವ್ರಜ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಡಾದಿ. ಕುಟಿಲವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ವಾವ್ರಜ್ಯತೇ | ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಬಂದಾಗ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಯಙಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೭. ಯಸ್ಯ ಹಲಃ || ೬-೪-೪೯ ||

ಯಸ್ಯೇತಿ ಸಂಘಾತಗ್ರಹಣಮ್ | ಹಲಃ ಪರಸ್ಯ ಯಶಬ್ದಸ್ಯ ಲೋಪ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ | ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ | ಅತೋ ಲೋಪಃ | ವಾವ್ರಜಾಞ್ಚಕ್ರೇ | ವಾವ್ರಜಿತಾ |

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಯಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವೆಂಬ ಭ್ರಮೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು 'ಸಂಘಾತಗ್ರಹಣಮ್' ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಯ್+ಅ ಎರಡಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಣವಿದೆ. ಯ ವಿಶಿಷ್ಟವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದರ್ಥ. ಹಲಃ ಪಂಚಮೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ವಾವ್ರಜ್+ಯ +ಆಮ್. ಇಲ್ಲಿ ಜಕಾರ ಹಲ್. ಆಮ್ ಆರ್ಧಧಾತುಕ. ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಆಗ 'ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾದ ಲೋಪರೂಪಕಾರ್ಯವು ಅದರ ಆದಿ ಅಂದರೆ (ಯ್+ಅ) ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ವಾವ್ರಜ್+ಅ+ಆಮ್. 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಳಿದ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಲೋಪ. ವಾವ್ರಜ್+ಆಮ್. ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಿಟ್ ಪರವಾದ ಕೃಞಾದಿಗಳ ಅನುಪ್ರಯೋಗ. ವಾವ್ರಜಾಞ್ಚಕ್ರೇ | ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೀಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಯಲೋಪ. ವಾವ್ರಜಿತಾ | ವಾವ್ರಜಿ

ಷ್ಯತಿ । ವಾವೃಜ್ಯತಾವ್ । ಅವಾವೃಜ್ಯತ । ವಾವೃಜ್ಯೇತ । ವಾವೃಜಿಷೀಷ್ಟ । ಅವಾವೃಜಿಷ್ಟ । ಅವಾವೃಜಿಷ್ಯತ

ಪುನಃಪುನಃ ವರ್ತತೇ । ಅತಿಶಯೇನ ವರ್ತತೇ ಎಂಬರ್ಥತೋರುವಾಗ ವೃತು (ವರ್ತನೇ) ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಯಙ್. ವೃತ್ + ಯ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ವೃತ್ ವೃತ್ + ಯ. 'ಉರತ್' ವರ್ತ್ ವೃತ್ + ಯ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ವವೃತ್ + ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ರೀಕ್ ಆಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ರೀಕಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೮. ರೀಗೃದುಪಧಸ್ಯ ಚ ॥ ೭-೪-೯೦ ॥

ಋದುಪಧಸ್ಯ ಧಾತೋರಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ರೀಗಾಗಮೋ ಯಙ್‌ಯಙ್‌ಲುಕೋಃ । ವರೀವೃತ್ಯತೇ । ವರೀವೃತಾಞ್ಚಕ್ರೇ । ವರೀವೃತಿತಾ ॥

ರೀಕ್, ಋದುಪದಸ್ಯ, ಚ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅತ್ರ ಲೋಪೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ,' 'ಗುಣೋ ಯಙ್‌ಲುಕೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಯಙ್‌ಲುಕೋಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಋಕಾರ ಉಪಧೆಯಾಗಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಯಙ್‌ಯಙ್‌ಲುಕ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರೀಗಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ರೀಕ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವೃತ್ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಋಕಾರ ಉಪಧೆಯಾಗಿದೆ. ರೀಕ್ ಬಂದರೆ ವರೀವೃತ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಲಡಾದಿ. ವರೀವೃತ್ಯತೇ । ಲಿಡಾದ್ಯಾರ್ಧಧಾತುಕದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಯಲೋಪ. ವರೀವೃತಾಞ್ಚಕ್ರೇ । ವರೀವೃತಿತಾ । ಯಙ್‌ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಲಘೂಪಧಗುಣವಿಲ್ಲ. ವರೀವೃತಿಷ್ಯತೇ । ವರೀವೃತ್ಯತಾವ್ । ಅವರೀವೃತ್ಯತ । ವರೀವೃತ್ಯೇತ ವರೀವೃತಿಷೀಷ್ಟ । ಅವರೀವೃತಿಷ್ಟ । ಅವರೀವೃತಿಷ್ಯತೇ ॥

ಪುನಃಪುನಃ, ಅತಿಶಯೇನ ವಾ ನೃತ್ಯತಿ ಎಂಬರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ನೃತ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಙ್. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಋದುಪಧವಾದುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ರೀಗಾಗಮ. ನರೀನೃತ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಲಡಾದಿ. ನರೀನೃತ್ಯತೇ । 'ಅಟ್ ಕುಪ್ವಾಙ್ ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇऽಪಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಣತ್ವನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೯. ಕ್ಷುಭ್ನಾದಿಷು ಚ ॥ ೮-೪-೩೯ ॥

ಣತ್ವಂ ನ । ನರೀನೃತ್ಯತೇ । ಜರೀಗೃಹ್ಯತೇ ॥

ಇತಿ ಯಙನ್ತಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ರಷಾಭ್ಯಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಃ', 'ನಭಾಭೂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—**ಕ್ಷುಭ್ನಾದಿ ಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಣತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ನರೀನೃತ್ಯತೇ । ಎಂಬುದು ಆ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಣತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನರೀನೃತ್ಯತೇ । ನರೀನೃತಾಂ ಇಕ್ರೇ | ನರೀನೃತಿತಾ | ನರೀನೃತಿಷ್ಯತೇ | ನರೀನೃತ್ಯತಾಮ್ | ಅನರೀನೃತ್ಯತ | ನರೀನೃತ್ಯೇತ । ನರೀನೃತಿಷೀಷ್ಟ । ಅನರೀನೃತಿಷ್ಟ । ಅನರೀನೃತಿಷ್ಯತ ॥ ಗ್ರಹ ಉಪಾದಾನೇ ॥ ಪುನಃ ಪುನಃ ಗೃಹ್ಣಾತಿ, ಅತಿಶಯೇನ ವಾ ಗೃಹ್ಣಾತಿ ಎಂಬರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಗ್ರಹ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಯಙ್. ಇದು ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾ ವಯಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಗೃಹ್ + ಯ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದಮೇಲೆ ಋದುಪಧವಾದುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ರೀಗಾಗಮ. ಜರೀಗೃಹ್ಯತೇ । 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ' ಅಭ್ಯಾಸಗಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರ ಬಂದಿದೆ. ನೃತಿನಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

೪. ಅಥ ಯಙ್‌ಲುಕ್ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಯಙಿಗೆ ಲುಕ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೨೦. ಯಙೋಽಚಿ ಚ ॥ ೨.೪.೭೪ ॥

ಯಙೋಽಚಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಲುಕ್ ಸ್ಯಾತ್, ಚಕಾರಾತ್ತಂ ವಿನಾಽಪಿ ಕ್ವಚಿತ್ । ಅನೈಮಿತ್ತಿಕೋಽಯಮನ್ತರಙ್ಗತ್ವಾದಾದೌ ಭವತಿ । ತತಃ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣೇನ ಯಙನ್ತತ್ವಾತ್ ದ್ವಿತ್ವಮ್ । ಅಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯಮ್ ಧಾತುತ್ವಾಲ್ಲಡಾದಯಃ । ಶೇಷಾತ್ಕರ್ತರೀತಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್ । ಚರ್ಕರೀತಂ ಚೇತ್ಯದಾದೌ ಪಾಠಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ ॥

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಯಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಯಙಃ, ಅಚಿ, ಚ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಣ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—**ಯಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲುಕ್ ಬರು ಬರುತ್ತದೆ. (ಯಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಎಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವಲ್ಲ, ಪ್ರತ್ಯಯ.) ಚಕಾರದಿಂದ ಹಿಂದಿನ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಬಹುಲಂ' ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗಲೂ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇದ್ದರೂ ಇಲ್ಲವಾದರೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಯಙಿಗೆ ಲುಕ್ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಙ್ ಬಂದಾಗ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆಯೋ ಅಥವಾ ಯಙಿಗೆ ಲುಕೇ ಮೊದಲು ಬರುತ್ತದೆಯೋ

ಎಂದು ಆಶಂಕೆಯುಂಟಾದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಅನೈಮಿತ್ತಿಕೋಽಯಂ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಯಙ್ ಲುಕ್ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿದೆ. 'ಪಾಪಚಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಕವಾದುದು ಒಂದು; ಯಾವ ನಿಮಿತ್ತವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಬರುವುದು ಇನ್ನೊಂದು. ಇದು ಅನೈಮಿತ್ತಿಕವಾದುದರಿಂದ ಅಂತರಂಗ. ಅಂದರೆ ಅಲ್ಪಾಪೇಕ್ಷಿ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿಕಾರ್ಯಗಳು ಪರನಿಮಿತ್ತಗಳನ್ನು ಬಯಸುತ್ತವೆ. ಬಹ್ವಪೇಕ್ಷಿತವಾದುದರಿಂದ ಅವು ಬಹಿರಂಗಗಳಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅಸಿದ್ಧಂ ಬಹಿರಂಗಮಂತರಂಗೇ' ಅಂತರಂಗಕಾರ್ಯ ಮಾಡುವಾಗ ಬಹಿರಂಗವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಲುಕ್ ರೂಪ ಅಂತರಂಗಕಾರ್ಯ ಮಾಡುವಾಗ ಬಹಿರಂಗವಾಗಿರುವ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಮೊದಲೇ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ 'ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಙ್ ಲುಕ್ಕಾದರೂ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇದೆಯೆಂದು 'ಸನ್ಯಙೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಭೂಭೂ. 'ಹ್ರಸ್ವಃ,' 'ಅಭ್ಯಾಸೇಚರ್ಚ' ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಾದಿ ಕಾರ್ಯ. ಬುಭೂ. 'ಗುಣೋ ಯಙ್ ಲುಕೋಃ' ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಬೋಭೂ. ಯಙಂತವಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞಾ. ಅದರಮೇಲೆ ಲಡಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಶೇಷಾತ್ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಬೋಭೂ + ತಿ. 'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಪ್' ವಿಕರಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಚರ್ಕರೀತಂ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಙ್ ಲುಗಂತವನ್ನು ಅದಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪಾಠ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್ (ಲೋಪ). 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಬೋಭೋತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೨೧. ಯಙೋ ವಾ ॥೭-೩-೯೪॥

ಯಙ್ ಲುಗಂತಾತ್ಪರಸ್ಯ ಹಲಾದೇಃ ಪಿತಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ । ಭೂಸುವೋರಿತಿ ಗುಣನಿಷೇಧೋ ಯಙ್ ಲುಕಿ ಭಾಷಾಯಾಂ ನ, ಬೋಭೋತು (ಬೋಭಂತು), ತೇತಿಕ್ತೇ ಇತಿ ಛಂದಸಿ ನಿಪಾತನಾತ್ । ಬೋಭವೀತಿ, ಬೋಭೋತಿ । ಬೋಭೂತಃ । ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್ । ಬೋಭುವತಿ । ಬೋಭವಾಞ್ಚಕಾರ, ಬೋಭವಾಮಾಸ । ಬೋಭವಿತಾ । ಬೋಭವಿಷ್ಯತಿ । ಬೋಭವೀತು, ಬೋಭೋತು, ಬೋಭೂತಾತ್ । ಬೋಭೂತಾಮ್ । ಬೋಭುವತು । ಬೋಭೂಹಿ । ಬೋಭವಾನಿ । ಅಬೋಭವೀತ್,

ಅಬೋಭೋತ್ । ಅಬೋಭೂತಾಮ್। ಅಬೋಭವುಃ । ಬೋಭೂಯಾತ್ । ಬೋಭೂಯಾತಾಮ್ । ಬೋಭೂಯಾಸುಃ । ಬೋಭೂಯಾತ್ । ಬೋಭೂಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಬೋಭೂಯಾಸುಃ । ಗಾತಿಸ್ಥೇತಿ ಸಿಚೋಲುಕ್ ಯಙೋ ವೇತೀಟ್ ಪಕ್ಷೇ ಗುಣಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ನಿತ್ಯತ್ವಾದ್ವುಕ್ । ಅಬೋಭೂವೀತ್, ಅಬೋಭೋತ್ । ಅಬೋಭೂತಾಮ್ । ಅಬೋಭೂವುಃ । ಅಬೋಭವಿಷ್ಯತ್॥

ಇತಿ ಯಙ್‌ಲುಕ್ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಯಙಃ, ವಾ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಉತೋವೃದ್ಧಿಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಿ', 'ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಚಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಪಿತಿ' 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ', 'ಬ್ರುವ ಈಟ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಟ್' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಯಙಃ ಪಂಚಮಿ ಯಾದುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಗಳು ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಯಙನ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹಲಾದಿಯಾದ ಪಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಬೋಭೋ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಅದು ಯಙನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹಲಾದಿಯಾದ ಪಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ತಿಪಿಗೆ ಈಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಬೋಭೋ+ಈತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ' ಅವಾದೇಶ. ಬೋಭವ್+ಈತಿ= ಬೋಭವೀತಿ । ಈಡಾಗಮ ಬಾರದೆ ಇದ್ದರೆ ಬೋಭೋತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಬೋಭೂ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಾರ್ವಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣಮಾಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಭೂಸುವೋಸ್ತಿಙಿ' (ಸೂ.೪೪೪೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಏಕೆ ಬರಲಿಲ್ಲ? ಅದಕ್ಕೆ 'ಭೂಸುವೋರಿ—' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ದಾಧರ್ತಿ ದರ್ಧತಿ—' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬೋಭೂತು, ತೇತಿಕ್ತೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಪಾತನಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ. 'ಭೂಸುವೋಸ್ತಿಙಿ' ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪುನಃ ನಿಪಾತನಮಾಡಿದುದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಙುಲುಕಿನಲ್ಲಿ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬಂದಿದೆ. ತಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಅಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಬೋಭೂತಃ । ಬೋಭೂ+ಝಿ. ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಝಿ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝಿಗೆ ಅತಾದೇಶ. ಬೋಭೂ+ಅತಿ. 'ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉವಙಾದೇಶ. ಬೋಭುವತಿ ॥ ಬೋಭವೀಷಿ, ಬೋಭೋಷಿ । ಬೋಭೂಥಃ । ಬೋಭೂಥ ॥ ಬೋಭವೀಮಿ, ಬೋಭೋಮಿ । ಬೋಭೂವಃ । ಬೋಭೂಮಃ ॥

ಲಿಟ್ ॥ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾಗಿ ಅನೇಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಆಮ್. ಅದರ ಮೇಲೆ ಲಿಟ್ ಪರವಾದ ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್ ಅನುಪ್ರಯೋಗ. ಬೋಭವಾಞ್ಚಕಾರ, ಬೋಭವಾಮ್ಬಭೂವ, ಬೋಭವಾಮಾಸ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಟ್ ॥ ಬೋಭೂ + ಇತಾ, ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಬೋಭವಿತಾ । ಬೋಭವಿತಾರೌ । ಬೋಭವಿತಾರಃ ॥ ಬೋಭವಿತಾಸಿ । ಬೋಭವಿತಾಸ್ಥಃ । ಬೋಭವಿತಾಸ್ಥ ॥ ಬೋಭವಿತಾಸ್ಮಿ ॥ ಬೋಭವಿತಾಸ್ವಃ ॥ ಬೋಭವಿತಾಸ್ಮಃ ॥ ಲೃಟ್ ॥ ಸ್ಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಬೋಭವಿಷ್ಯತಿ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಬೋಭವಿಷ್ಯ ಅಂಗ. ಲೋಟ್ ॥ ಪಿತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈಡಾಗಮವಿಕಲ್ಪ. ಲೋಟ್ ಕಾರ್ಯ. ಬೋಭವೀತು, ಬೋಭೋತು, ಬೋಭೂತಾತ್ । ಬೋಭೂತಾಮ್ । ಬೋಭುವತು ॥ ಬೋಭೂಹಿ, ಬೋಭೂತಾತ್ । ಬೋಭೂತಮ್ । ಬೋಭೂತ ॥ ಬೋಭವಾನಿ । ಬೋಭವಾವ । ಬೋಭವಾಮ ॥ ಲಙ್ ॥ ಅಬೋಭವೀತ್, ಅಬೋಭೋತ್ । ಅಬೋಭೂತಾಮ್ । ಅಬೋಭವುಃ ॥ ಝಿಗೆ ಜುಸ್ ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಜುಸಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಅವಾದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಅಬೋಭವೀಃ, ಅಬೋಭೋಃ । ಅಬೋಭೂತಮ್ । ಅಬೋಭೂತ ॥ ಅಬೋಭವಮ್ । ಅಬೋಭೂವ । ಅಬೋಭೂಮ ॥ ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ ಬೋಭೂಯಾತ್ । ಬೋಭೂಯಾತಾಮ್ । ಬೋಭೂಯುಃ ॥ ಬೋಭೂಯಾಃ । ಬೋಭೂಯಾತಮ್ । ಬೋಭೂಯಾತ ॥ ಬೋಭೂಯಾಂ । ಬೋಭೂಯಾವ । ಬೋಭೂಯಾಮ ॥ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಬೋಭೂಯಾತ್ । ಬೋಭೂಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಬೋಭೂಯಾಸುಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಙ್ ॥ ಅಬೋಭೂ + ಸ್ + ತ್. 'ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಪಾಭೂಭ್ಯಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲುಕ್. ಅಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಭೂವಿನ ಪರದ ಸಿಚಿಗೆ ಲುಕ್ ಹೇಳಿದ್ದರೂ 'ಪ್ರಕೃತಿಗ್ರಹಣೇ ಯಙ್‌ಲುಗನ್ತಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಮ್' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಯಙ್‌ಲುಗನ್ತಭೂವಿಗೂ ಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಬೋಭೂ + ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಯಙೋ ವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಈಡಾಗಮ. ಬಂದರೆ ಅಬೋಭೂ + ಈತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನಿತ್ಯಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ 'ಭುವೋವುಗ್ಲುಙ್‌ಲಿಟೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವುಕಾಗಮ. ಅಬೋಭೂವ್ + ಈತ್ = ಅಬೋಭೂವೀತ್ । ಈಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅಜಾದಿ ಲುಙ್ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವುಗಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಗುಣ. ಅಬೋಭೋತ್ । ಅಬೋಭೂತಾಮ್ । ಅಬೋಭೂವುಃ ॥ ಝಿಗೆ ಜುಸ್. ವುಗಾಗಮ. ಅಬೋಭೂವೀಃ, ಅಬೋಭೋಃ । ಅಬೋಭೂತಮ್ । ಅಬೋಭೂತ ॥ ಅಬೋಭೂವಮ್ । ಅಬೋಭೂವ । ಅಬೋಭೂಮ ॥ ಲೃಙ್ ॥ ಅಬೋಭವಿಷ್ಯತ್ ॥ ಅಬೋಭವಿಷ್ಯತಾಮ್ । ಅಬೋಭವಿಷ್ಯನ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

೫. ಅಥ ನಾಮಧಾತವಃ

ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೨೨. ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಚ್ || ೩-೧-೮ ||

ಇಷಿಕರ್ಮಣಃ ಏಷಿತುಃ ಸಂಬಂಧಿನಃ ಸುಬನ್ತಾದಿಚ್ಛಾಯಾಮರ್ಥೇ ಕ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ಮಣಃ' 'ಇಚ್ಛಾಯಾಮ್', 'ವಾ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಕರ್ಮಣಃ' ಪಂಚಮೀ. ಕರ್ಮಕಾರಕದ ಮೇಲೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸಾಮೀಪ್ಯದಿಂದ ಇಚ್ಛಾಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮೀಭೂತವಾದುದರ ಮೇಲೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸುಪಃ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ 'ಪ್ರತ್ಯಯ ಗ್ರಹಣೇ ತದಂತಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಮ್' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದನ್ತಲಾಭ. ಆತ್ಮನಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮೀಪ್ಯದಿಂದ ಇಚ್ಛಾಕ್ರಿಯಾ ಕರ್ತೃಸಂಬಂಧಿಯ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇಚ್ಛಾಕ್ರಿಯಾ ಕರ್ತೃಸಂಬಂಧಿಯಾದ, ಇಚ್ಛಾಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವಾದ ಸುಬನ್ತದ ಮೇಲೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುತ್ರಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ || ಮಗನನ್ನು ತನಗೆ ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಇದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಪುತ್ರಂ ಎಂಬುದು ಸುಬನ್ತ. ಇದು ಇಚ್ಛಾಕರ್ತೃಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿಯೂ, ಇಚ್ಛಾಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪುತ್ರಂ ಎಂಬ ಕರ್ಮಕಾರಕವಾದ ದ್ವಿತೀಯಾನ್ತದ ಮೇಲೆ ಕ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಪುತ್ರಂ + ಕ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ಯಚಿನಲ್ಲಿ ಚಕಾರ 'ಹಲನ್ತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ, ಕಕಾರ 'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಹೊಂದಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಹೇಳಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಪುತ್ರ + ಅಮ್ + ಯ. ಇದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಈಗ ಇಲ್ಲಿರುವ ಅಮಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸುಪಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೨೩. ಸುಪೋ ಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ || ೨-೪-೭೧ ||

ಏತಯೋರವಯವಸ್ಯ ಸುಪೋ ಲುಕ್ ||

ಸುಪಃ, ಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಣ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷಞಿತಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅವಯವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಧಾತು ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಅವಯುವವಾದ ಸುಪಿಗೆ (೨೧ ವಿಭಕ್ತಿ) ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಅವಯುವವಾದ ಸುಪಿಗೆ ಲೋಪ ಸಮಾಸಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ

ಪುತ್ರ+ಅಮ್+ಯ ಎಂಬುದು ಕ್ಯಜಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಸನಾದ್ಯನ್ತಾ ಧಾತವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಧಾತ್ವವಯವವಾದ ಸುಪ್ ಇಲ್ಲಿ ಅಮ್. ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದರೆ ಪುತ್ರ+ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಕ್ಯಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಈತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಕ್ಯಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಈತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೨೪. ಕ್ಯಚಿ ಚ ||೭-೪-೩೩ ||

ಅವರ್ಣಸ್ಯ ಈಃ | ಆತ್ಮನಃ ಪುತ್ರಮಿಚ್ಛತಿ ಪುತ್ರೀಯತಿ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅಸ್ಯ ಚ್ವೌ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್ಯ', 'ಈಘ್ರಾಧ್ಮೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುತ್ರ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪುತ್ರ ಶಬ್ದದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಕ್ಯಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಈತ್ವ ಬಂದರೆ ಪುತ್ರೀಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ಯಜನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಇದು ಧಾತು. ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಡಾದಿ. ಲಟಿಗೆ ತಿಬಾದಿ. ಶಪ್. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಪುತ್ರೀಯತಿ = ಮಗನನ್ನು ತನಗೆ ಬಯಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಮಗನನ್ನು ಬಯಸುವುದಾದರೆ ಆಗ ಪುತ್ರನು ಪರಸಂಬಂಧಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಕ್ಯಚ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೇ, ಪುತ್ರೇಣ ಇಚ್ಛತಿ || ಮಗನಿಂದ ಯಾವುದನ್ನಾದರೂ ಬಯಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದಿದ್ದರೆ ಆಗಲೂ ಕ್ಯಚ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪುತ್ರನು ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವಾಗುವುದಿಲ್ಲ; ಕರಣನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಸುಬನ್ತಗಳ ಮೇಲೆ ಆಯಾಯ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬಯಸಿದಾಗ ಆಯಾಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು ಅವು ಧಾತುಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ನಾಮಧಾತುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಮೂಲಧಾತುಗಳೇ ಅಪಾರವಾಗಿದ್ದರೂ ಹೀಗೆ ನಾಮಧಾತುಗಳಿಂದ ಅವು ಅಸಂಖ್ಯಾತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಕನ್ನಡ ಅಥವಾ ಇತರ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನು ಈ ನಾಮಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಪುತ್ರನನ್ನು (ತನಗೆ) ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪುತ್ರೀಯತಿ ಎಂಬ ಒಂದು ಪದದಿಂದಲೇ ಈ ಅರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇವುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಸನಾದ್ಯಂತಧಾತುಗಳು ವೃತ್ತಿಯೆನಿಸುತ್ತವೆ. ವೃತ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪುತ್ರೀಯ ಎಂಬ ನಾಮಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಹತ್ತು ಲಕಾರಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಲಟ್ || ಪುತ್ರೀಯತಿ | **ಲಿಟ್** || ಪುತ್ರೀಯಾಞ್ಚಕಾರ || **ಲುಟ್** || ಪುತ್ರೀಯ+ಇತಾ. 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಪುತ್ರೀಯಿತಾ | **ಲೃಟ್** || ಪುತ್ರೀ

ಯಿಷ್ಯತಿ । ಲೋಟ್ ॥ ಪುತ್ರೀಯತು । ಲಙ್ ॥ ಅಪುತ್ರೀಯತ್ । ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ ಪುತ್ರೀಯೇತ್ । ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಪುತ್ರೀಯ್ಯಾತ್ । ಲುಙ್ ॥ ಅಪುತ್ರೀಯೀತ್ । ಲೃಙ್ ॥ ಅಪುತ್ರೀಯಿಷ್ಯತ್ ॥

ಹೀಗೆಯೆ, ರಾಜಾನಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ॥ (ರಾಜನನ್ನು ತನಗೆ ಬಯಸುತ್ತಾನೆ.) ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದಾಗ ಕ್ಯಚ್ ಬಂದರೆ ರಾಜನ್+ಅಮ್+ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸುಪೋ ಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ' ಸುಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದರೆ ರಾಜನ್+ಯ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಕ್ಯಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೨೫. ನಃ ಕ್ಯೇ ॥ ೧-೪-೧೫ ॥

ಕ್ಯಚಿ ಕ್ಯಙಿ ಚ ನಾಂತಮೇವ ಪದಂ ನಾನ್ಯತ್ । ನಲೋಪಃ । ರಾಜೀಯತಿ । ನಾಂತಮೇವೇತಿ ಕಿಮ್ ? ವಾಚ್ಯತಿ । ಹಲಿ ಚ । ಗೀರ್ಯತಿ । ಪೂರ್ಯತಿ । ಧಾತೋರಿತ್ಯೇವ । ನೇಹ—ದಿವಮಿಚ್ಛತಿ ದಿವ್ಯತಿ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಸುಪ್ತಿಙನ್ತಂ ಪದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಬನ್ತಂ', 'ಪದಮ್' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ನಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ನಕಾರ ಸುಬನ್ತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದನ್ತಲಾಭ. ಕ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಯಚ್, ಕ್ಯಙ್ ಎರಡೂ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಕ್ಯಚ್, ಕ್ಯಙ್ ಪರವಾದಾಗ ನಕಾರಾಂತವಾದ ಸುಬನ್ತವೇ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ರಾಜನ್ ಎಂಬುದು ಕ್ಯಚ್ ಪರವಾದಾಗ ನಾಂತವಾದ ಸುಬನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಾಜನ್ ಸುಬನ್ತವಾದುದರಿಂದ 'ಸುಪ್ತಿಙನ್ತಂ ಪದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುನಃ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದುದು ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲವೆ ? ಅಂದರೆ ಆಗ ಇದು ನಿಯಮಸೂತ್ರವೆನ್ನಬೇಕು. ಕ್ಯಚ್, ಕ್ಯಙ್ ಪರವಾದಾಗ ನಕಾರಾಂತವಾದ ಸುಬನ್ತ ಮಾತ್ರ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇತರ ಸುಬನ್ತಗಳು ಪದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು 'ನಾಂತಮೇವೇತಿ ಕಿಮ್ ? ವಾಚ್ಯತಿ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಾಚಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಕ್ಯಚ್ ಬಂದರೆ ವಾಚ್+ಅಮ್+ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪಿಗೆ ಲುಕ್. ವಾಚ್+ಯ. ಇಲ್ಲಿ ವಾಚ್ ಸುಬನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಾದರೆ 'ಝಲಾಂ ಜಶೋನ್ತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ನಾಂತಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ವಾಚ್+ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಚ್ಯ ಎಂಬ ಕ್ಯಜನ್ತಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲಡಾದಿಗಳು ಬಂದರೆ

ವಾಚ್ಯತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ರಾಜನ್ + ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ 'ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ರಾಜ + ಯ ಅದನ್ತವಾದುದರಿಂದ 'ಕ್ಯಚಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈತ್ವ. ರಾಜೀಯ । ಇದರಮೇಲೆ ಲಡಾದಿಗಳು ಬಂದರೆ ರಾಜೀಯತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈತ್ವವು ಸುಬ್ವಿಧಿಯಾಗದಿದ್ದುದರಿಂದ 'ನ ಲೋಪಃ ಸುಪ್—' (ಸೂ. ೨೮೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪಕ್ಕೆ ಅಸಿದ್ಧತ್ವವಿಲ್ಲ. ರಾಜೀಯ ಎಂಬ ಕ್ಯಜನ್ತನಾಮಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೀಗೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ರಾಜೀಯತಿ । ರಾಜೀಯಾಞ್ಚಕಾರ । ರಾಜೀಯಿತಾ । ರಾಜೀಯಿಷ್ಯತಿ । ರಾಜೀಯತು । ಅರಾಜೀಯತ್ । ರಾಜೀಯೇತ್ । ರಾಜೀಯ್ಯಾತ್ । ಅರಾಜೀಯೀತ್ । ಅರಾಜೀಯಿಷ್ಯತ್ ॥ ಗಿರಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ, ಗೀರ್ಯತಿ. ಗಿರ್ + ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಹಲಿ ಚ' (ಸೂ. ೬೧೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಗೄ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದು ಗಿರ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ಪುರಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ, ಪೂರ್ಯತಿ. ಪೄಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದಾಗ ಪುರ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಪೂರ್ಯತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕ್ವಿಬ್ವಿಜನ್ತಾ ಧಾತುತ್ವಂ ನ ಜಹತಿ' ಕ್ವಿಬನ್ತ, ವಿಜನ್ತಗಳು ಧಾತುಭಾವವನ್ನು ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಬನ್ತಗಳಾದ ಗಿರ್, ಪುರ್ ಎಂಬವುಗಳು ಧಾತುಗಳಾದುದರಿಂದ 'ಹಲಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದಿದೆ. ಧಾತುವಾಗದಿದ್ದರೆ ಆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದಿವಂ ಇಚ್ಛತಿ, ದಿವ್ಯತಿ. ಇಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ದಿವ್ ಎಂಬುದು ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ. ದಿವ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಬ್ ಬಂದರೆ 'ದ್ಯೂಃ' ಎಂದೂ ವಿಚ್ ಬಂದರೆ 'ದೇ' ಎಂದೂ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದಿವ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಗೀರ್ಯತಿ, ಗೀರ್ಯಾಞ್ಚಕಾರ ಇತ್ಯಾದಿ ಹತ್ತು ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೇ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಮಿಧಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ॥ ಸಮಿತ್ತನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಸಮಿಧ್ಯತಿ. ಸಮಿಧ್ + ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ನಃ ಕ್ಯೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ನಿಯಮಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಧಕಾರಕ್ಕೆ 'ಝಲಾಂ ಜಶೋನ್ತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲುಟಿನಲ್ಲಿ ತಾಸ್ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದಾಗ ಸಮಿಧ್ಯ + ಇತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕ್ಯಚಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಹಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ಯಚ್ ಕ್ಯಙ್‌ಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೨೬. ಕ್ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ ॥ ೬-೪-೫೦ ॥

ಹಲಃ ಪರಯೋಃ ಕ್ಯಚ್‌ಕ್ಯಙೋರ್ಲೋಪೋ ವಾರ್ಧಧಾತುಕೇ । ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ । ಅತೋ ಲೋಪಃ । ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವತ್ತ್ವಾಲ್ಲಘೂಪಧಗುಣೋ ನ ।ಸಮಿಧಿತಾ, ॥ ಸಮಿಧ್ಯಿತಾ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಯಸ್ಯ ಹಲಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಹಲಃ ಎಂಬುದು ಪಂಚಮ್ಯಂತ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ' ಅಧಿಕಾರ. ಕ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಯಚ್, ಕ್ಯಙ್ ಎರಡೂ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಹಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ಯಚ್, ಕ್ಯಙ್‌ಗಳಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಪರವಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಸಮಿಧ್ + ಯ + ಇತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲ್ ಧಕಾರ. ಇದರ ಪರದ ಕ್ಯಚಿಗೆ ಇತಾ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪರವಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ಯಚಿಗೆ ಲೋಪವೆಂದುದರಿಂದ 'ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಯಚಿನ ಆದಿಗೆ ಅಂದರೆ ಯ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಮಿಧ್ + ಅ + ಇತಾ. 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಳಿದ ಕ್ಯಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಮಿಧ್ + ಇತಾ = ಸಮಿಧಿತಾ. ಇಲ್ಲಿ 'ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರಲಿ ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಬಂದರೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾನೆ. 'ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧೌ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರನಿಮಿತ್ತನಾಗಿ ಬಂದ ಲೋಪರೂಪ ಅಜಾದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ ಲಘೂಪಧವಾದ ಅಂಗವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ಯಚಿಗೆ ಲೋಪ ಬಾರದಿದ್ದರೆ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಯಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಸಮಿಧ್ಯಿತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಆರ್ಧಧಾತುಕಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಯಚ್ ಲೋಪವೂ, ಲೋಪ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಸಮಿಧಿಷ್ಯತಿ, ಸಮಿಧ್ಯಿಷ್ಯತಿ ॥ ಸಮಿಧ್ಯತು । ಅಸಮಿಧ್ಯತ್ । ಸಮಿಧ್ಯೇತ್ । ಸಮಿಧ್ಯಾತ್ । ಅಸಮಿಧೀತ್, ಅಸಮಿಧ್ಯೀತ್ । ಅಸಮಿಧಿಷ್ಯತ್, ಅಸಮಿಧ್ಯಿಷ್ಯತ್ ॥

ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಾಮ್ಯಚ್ ವಿಧಾನ ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

೭೨. ಕಾಮ್ಯಚ್ಚ ॥ ೩-೧-೯ ॥

ಉಕ್ತವಿಷಯೇ ಕಾಮ್ಯಚ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಪುತ್ರಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛತಿ ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯತಿ । ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯಿತಾ ॥

ಕಾಮ್ಯಚ್, ಚ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಚ್' ಸೂತ್ರದ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಉಕ್ತವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಾಮ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಇಚ್ಛಾಕ್ರಿಯಾ ಕರ್ತೃಸಂಬಂಧಿಯಾದ, ಇಚ್ಛಾಕ್ರಿಯಾಕರ್ಮವಾದ ಸುಬಂತದ ಮೇಲೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಾಮ್ಯಚ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಪುತ್ರಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ॥ ಮಗನನ್ನು ತನಗೆ ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪುತ್ರಂ ಎಂಬ ಸುಬಂತದ ಮೇಲೆ ಕಾಮ್ಯಚ್ ಬಂದರೆ ಪುತ್ರ + ಅಮ್ + ಕಾಮ್ಯಚ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾಮ್ಯಚಿನಲ್ಲಿ 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರ ಇತ್‌ಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸುಪೋ ಧಾತು

ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಮಿಗೆ ಲುಕ್. ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯ. ಕಾಮ್ಯಚ್ ಸನಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಮೇಲೆ ಲಡಾದಿಗಳು ಬಂದರೆ ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯಾ ಞ್ಚಕಾರ । ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯಿತಾ ॥ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾಮ್ಯಚನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ. ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯಿಷ್ಯತಿ । ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯತು । ಅಪುತ್ರ ಕಾಮ್ಯತ್ । ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯೇತ್ । ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯಾತ್ । ಅಪುತ್ರಕಾಮ್ಯೀತ್ । ಅಪುತ್ರ ಕಾಮ್ಯಿಷ್ಯತ್ ॥

ಆಚಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಚ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೨೮. ಉಪಮಾನಾದಾಚಾರೇ ॥೩-೧-೧೦ ॥

ಉಪಮಾನಾತ್ಕರ್ಮಣಃ ಸುಬನ್ತಾದಾಚಾರಾರ್ಥೇ ಕ್ಯಚ್ । ಪುತ್ರ ಮಿವಾಚರತಿ ಪುತ್ರೀಯತಿ ಛಾತ್ರಮ್ । ವಿಷ್ಣೂಯತಿ ದ್ವಿಜಮ್ ।

ವಾ ॥ (ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಬ್ವಾ ವಕ್ತವ್ಯಃ) 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಕೃಷ್ಣ ಇವಾಚರತಿ ಕೃಷ್ಣತಿ । ಸ್ವ ಇವಾಚರತಿ ಸ್ವತಿ । ಸಸೌ ।

ಉಪಮಾನಾತ್, ಆಚಾರೇ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಚ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪಃ', 'ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ಮಣಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**-ಉಪಮಾನವಾಚಕವಾಗಿ ಕರ್ಮ ಕಾರಕವಾದ ಸುಬನ್ತದ ಮೇಲೆ ಆಚಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾವುದರ ಸಾದೃಶ್ಯ (ಹೋಲಿಕೆ)ವು ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಿರುವುದೋ ಅದು ಉಪ ಮಾನ. ಸೂರ್ಯನಂತೆ ರಾಜನು ಶೋಭಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ರವಿರಿವ ರಾಜತೇ ರಾಜಾ ॥' ಇಲ್ಲಿ ರವಿ ಉಪಮಾನ. ಪುತ್ರಮಿವ ಆಚರತಿ ॥ ಇಲ್ಲಿ ಪುತ್ರಂ ಎಂಬುದು ಉಪಮಾನ. ಕರ್ಮಕಾರಕವಾಗಿದೆ. ಆಚಾರಾರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಶಿಷ್ಯನನ್ನು ಮಗನಂತೆ ಆಚರಿಸು ತ್ತಾನೆ (ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ). ಪುತ್ರಂ ಎಂಬುದರ ಮೇಲೆ ಕ್ಯಚ್. ಪುತ್ರ+ಅಮ್ +ಕ್ಯಚ್. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸುಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ. ಪುತ್ರೀಯತಿ. (ಛಾತ್ರಮ್) ದ್ವಿಜಂ ವಿಷ್ಣುಮಿವ ಆಚರತಿ ॥ ಇಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಂ ಉಪಮಾನ, ಕರ್ಮಕಾರಕ. ಕ್ಯಚ್ ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದರೆ ವಿಷ್ಣು+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತು ಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ವಿಷ್ಣೂಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಲಡಾದಿಗಳು ಬಂದರೆ ವಿಷ್ಣೂಯತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನು ವಿಷ್ಣುವನ್ನೆಂಬಂತೆ ಭಕ್ತಿ ಭಾವದಿಂದ ನೋಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. 'ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯಃ—' ಎಂಬುದು ವಾರ್ತಿಕ. ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಮೇಲೂ ಆಚಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅದರ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಆಚಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಧಾತು

ಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಕೃಷ್ಣಃ ಇವ ಆಚರತಿ ॥ ಕೃಷ್ಣನಂತೆ ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕೃಷ್ಣನೆಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮೇಲೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಲೋಪ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಕಾರ 'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ, ಪಕಾರ 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಇತ್‌ಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿದೆ. 'ವೇರಪೃಕ್ತಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಕಾರಲೋಪ. ಈಗ ಕೃಷ್ಣ ಎಂಬುದು ಆಚಾರ ಕ್ವಿಬನ್ತಧಾತು. ಸನಾದಿಯಲ್ಲಿ ಆಚಾರಕ್ವಿಪ್ ಸೇರಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಡಾದಿ. ಕೃಷ್ಣ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಕೃಷ್ಣತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃಷ್ಣ ಎಂಬುವೇ ಧಾತು. ಕೃಷ್ಣಾಞ್ಚಕಾರ, ಕೃಷ್ಣಿತಾ। ಇತ್ಯಾದಿ. ಸ್ವ ಇವಾಚರತಿ ॥ ತನ್ನಂತೆ ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವ+ಕ್ವಿಪ್. ಕ್ವಿಪ್ ಸರ್ವಲೋಪ. ಸ್ವತಿ. ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕಾಚಾಗದಿದ್ದುದರಿಂದ ಆಮ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೇ ದ್ವಿತ್ವ. ಸ್ವಸ್ವ+ಅ. 'ಹಲಾದಿಶೇಷ' ಸಸ್ವ+ಅ. 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ವೃದ್ಧಿ. ಸಸ್ವಾ+ಅ. 'ಆತ ಔ ಣಲಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಲಿಗೆ ಔ ಆದೇಶ. ಸಸ್ವಾ+ಔ. ವೃದ್ಧಿ. ಸಸ್ವೌ. ಸಸ್ವ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತೋಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಸ್ವತುಃ। ಸಸ್ವುಃ ॥ ಸಸ್ವಿಥ। ಸಸ್ವಥುಃ। ಸಸ್ವ ॥ ಸಸ್ವೌ। ಸಸ್ವಿವ। ಸಸ್ವಿಮ ॥ ಸ್ವಿತಾ। ಇತ್ಯಾದಿ. ಸ್ವಿಷ್ಯತಿ। ಸ್ವತು। ಅಸ್ವತ್। ಸ್ವೇತ್। ಸ್ವಾಯಾತ್। ಅಸ್ವೀತ್। ಅಸ್ವಿಷ್ಯತ್ ॥ ಇದಮಿವ ಆಚರತಿ ॥ ಇದರಂತೆ ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದಮ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಕ್ವಿಪ್, ಇದಮ್+ಕ್ವಿಪ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅನುನಾಸಿಕಾಂತಕ್ಕೆ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೨೯. ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ ಕ್ವಿಝಲೋಃ ಕ್ಙಿತಿ ॥ ೬-೪-೧೫ ॥

ಅನುನಾಸಿಕಾನ್ತಸ್ಯೋಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘಃ ಸ್ಯಾತ್ ಕ್ವೌ ಝಲಾದೌ ಚ ಕ್ಙಿತಿ। ಇದಮಿವಾಚರತಿ ಇದಾಮತಿ। ರಾಜೇವ ರಾಜಾನತಿ। ಪನ್ಥಾ ಇವ ಪಥೀನತಿ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ' ಎಂಬುದೂ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. 'ನೋಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಧಾಯಾಃ', 'ಢ್ರಲೋಪೇ ದೀರ್ಘಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕ್ವಿಪ್ ಪರವಾದಾಗ, ಝಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್‌ಙಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುನಾಸಿಕಾನ್ತವಾದ ಅಂಗದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಮ್, ಅನುನಾಸಿಕಾನ್ತವಾದ ಅಂಗ. ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಇದಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಮೇಲೆ

ಲಡಾದಿ. ಇದಾನತಿ, ಇದಾನಾಞ್ಚಕಾರ। ಇತ್ಯಾದಿ. ರಾಜೇವ ಆಚರತಿ ॥ ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಕ್ವಿಪ್. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನುನಾಸಿಕಾನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ರಾಜಾನತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪನ್ಥಾ ಇವಾಚರತಿ ॥ ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಕ್ವಿಪ್. ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಪಥೀನತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲೇ ದೀರ್ಘ ಬಂದುದರಿಂದ ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬಂದಿಲ್ಲ.

ಉತ್ಸಾಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಙ್ ವಿಧಾನಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

೭೩೦. ಕಷ್ಟಾಯ ಕ್ರಮಣೇ ॥೩-೧-೧೪॥

ಚತುರ್ಥ್ಯನ್ತಾತ್ಕಷ್ಟಶಬ್ದಾದುತ್ಸಾಹೇಽರ್ಥೇ ಕ್ಯಙ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಕಷ್ಟಾಯ ಕ್ರಮತೇ । ಕಷ್ಟಾಯತೇ । ಪಾಪಂ ಕರ್ತುಮುತ್ಸಹತೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಕರ್ತುಃ ಕ್ಯಙ್—'ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಯಙ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಕ್ರಮಣ ಪದಕ್ಕೆ ಉತ್ಸಾಹವೆಂದರ್ಥ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಚತುರ್ಥ್ಯನ್ತವಾದ ಕಷ್ಟ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಉತ್ಸಾಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಷ್ಟಾಯ ಕ್ರಮತೇ ॥ ಕಷ್ಟ ಸಾಧನಪಾಪಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಉತ್ಸಾಹಪಡುತ್ತಾನೆ. ಎಂದರ್ಥ. ಕಷ್ಟ+ಙೇ+ಕ್ಯಙ್. ಕ್ಯಙಃನಲ್ಲಿ ಯ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಸುಪೋ ಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ' ಚತುರ್ಥಿಗೆ ಲುಕ್. ಕಷ್ಟ+ಯ. 'ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ'ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಕಷ್ಟಾಯ. 'ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲಡಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಕ್ಯಙ್ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಕಷ್ಟಾಯತೇ। ಕಷ್ಟಾಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ । ಕಷ್ಟಾಯಿತಾ। ಕಷ್ಟಾಯಿಷ್ಯತೇ ಇತ್ಯಾದಿ. ಪಾಪಮಾಡಲು ಉತ್ಸಾಹಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಕಷ್ಟಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಉತ್ಸಾಹವೆಂದರೆ ಅಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಷ್ಟ ಪದಕ್ಕೆ ಕಷ್ಟಸಾಧನ ಪಾಪವೆಂದರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಆಗ ಸಮಂಜಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಙ್ ವಿಧಾನಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

೭೩೧. ಶಬ್ದವೈರಕಲಹಾಭ್ರಕಣ್ವಮೇಘೇಭ್ಯಃ ಕರಣೇ ॥೩-೧-೧೭ ॥

ಏಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಭ್ಯಃ ಕರೋತ್ಯರ್ಥೇ ಕ್ಯಙ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಶಬ್ದಂ ಕರೋತಿ ಶಬ್ದಾಯತೇ ॥ (ಗುಣ ಸೂತ್ರ) ತತ್ಕರೋತಿ ತದಾಚಷ್ಟೇ। ಇತಿ ಣಿಚ್ ॥ (ಗ. ಸೂ.) ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾದ್ಧಾತ್ವರ್ಥೇ ಬಹುಲಮಿಷ್ಠವಚ್ಚ । ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾದ್ಧಾತ್ವರ್ಥೇ ಣಿಚ್ ಸ್ಯಾತ್ ; ಇಷ್ಠೇ ಯಥಾ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ ಪುಂವದ್ಭಾವ, ರಭಾವ, ಟಿಲೋಪ, ವಿನ್ಮತುಬ್ಲೋಪ, ಯಣಾದಿಲೋಪ, ಪ್ರಸ್ಥ

ಸ್ಫಾದ್ಯಾದೇಶ, ಭಸಂಜ್ಞಾಸ್ತದ್ವಣ್ಣಾವಪಿ ಸ್ಯುಃ । ಇತ್ಯಲ್ಲೋಪಃ । ಘಟಂ ಕರೋತಿ ಆಚಷ್ಟೇ ವಾ ಘಟಯತಿ ॥

ಇತಿ ನಾಮಧಾತವಃ

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಕರಣವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾ ಎಂದರ್ಥ. 'ಕರ್ಮಣೋ ರೋಮನ್ಥ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ಮಣಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅದಕ್ಕೆ ಶಬ್ದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕರ್ಮವಾಚಕಗಳಾದ ಶಬ್ದ, ವೈರ, ಕಲಹ, ಅಭ್ರ, ಕಣ್ವ ಮೇಘ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಬ್ದಂ ಕರೋತಿ ॥ ಇಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಂ ಎಂಬ ಕರ್ಮವಾಚಕದ ಮೇಲೆ ಕ್ಯಙ್. ಶಬ್ದ + ಅಮ್ + ಯ. ಸುಬ್ಲೋಪ. ಶಬ್ದ + ಯ. 'ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ–' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಶಬ್ದಾಯ । ಲಡಾದಿ. ಶಬ್ದಾಯತೇ । ಹೀಗೆಯೇ ವೈರಾಯತೇ ।ಕಲಹಾಯತೇ । ಅಭ್ರಾಯತೇ । ಕಣ್ವಾಯತೇ । ಮೇಘಾಯತೇ । ಎಂದು ಕ್ರಿಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಗುತ್ತವೆ.

'ತತ್ಕರೋತಿ—' ಇದು ಚುರಾದಿಗಣಸೂತ್ರ. 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ತತ್ಕರೋತಿ, ತದಾಚಷ್ಟೇ.' ಅದನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಅದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮೇಲೆ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಘಟಂ ಕರೋತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಘಟ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಮೇಲೆ ಣಿಚ್. ಘಟ + ಇ. ಟಿಲೋಪ. ಘಟಿ. ಣಿಜನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ. ಲಡಾದಿ. ಘಟಯತಿ । ಘಟಯಾಞ್ಚಕಾರ । ಘಟಯಿತಾ । ಘಟಯಿಷ್ಯತಿ । ಘಟಯತು ।ಅಘಟಯತ್। ಘಟಯೇತ್ । ಘಟ್ಯಾತ್ । ಅಜಘಟತ್. ಅಕಾರ ಲೋಪವಾದುದರಿಂದ ಸನ್ವದ್ಭಾವವಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಇತ್ವಾದಿಗಳಿಲ್ಲ. ಅಘಟಯಿಷ್ಯತ್ ॥

'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್—'ಇದೂ ಚುರಾದಿಗಣಸೂತ್ರ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮೇಲೆ ಧಾತ್ವರ್ಥವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಯಾವ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆಯೋ ಆ ಕಾರ್ಯ ಣಿಚ್ ಪರವಾದಾಗಲೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುಂವದ್ಭಾವ, ರಭಾವ, ಟಿಲೋಪ, ವಿನ್‌ಮತುಪ್ ಲೋಪಗಳು, ಯಣಾದಿಲೋಪ, ಪ್ರಸ್ಥಸ್ಫಾದ್ಯಾದೇಶಗಳು, ಭಸಂಜ್ಞಾ ಹೀಗೆ ಈ ಎಂಟು ಕಾರ್ಯಗಳು ಇಷ್ಠನಿನಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಅವು ಣಿಚಿನಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೇ ಘಟ + ಣಿಚ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಟಿಲೋಪ (ಅ) ಬಂದಿದೆ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿಯೂ ಇದು ಮೊದಲನೆ (ಗಣ) ಸೂತ್ರವಾಗಿಯೂ, 'ತತ್ಕರೋತಿ—' ಎರಡನೆಯ (ಗಣ) ಸೂತ್ರವಾಗಿಯೂ ಹೇಳಬೇಕು. 'ತತ್ಕರೋತಿ—' ಎಂಬುದು ವೆುಂದಿನ (ಗಣ) ಸೂತ್ರದ ವಿವರಣೇ. ಪುಂವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಪಟ್ವೀಂ ಆಚಷ್ಟೇ ॥ ಪಟಯತಿ. ಪಟ್ವೀ + ಣಿಚ್. ಪುಂವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ ಪಟು + ಣಿಚ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಭಸಂಜ್ಞೆಯೂ

ಬರುತ್ತವೆ. ''ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ವೃದ್ಧಿ. ಪಟೌ+ಇ. ಟಿಲೋಪ. ಪಟಿ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಡಾದಿ. ಪಟಯತಿ. ರಭಾವಕ್ಕೆ, ದೃಢಂ ಕರೋತಿ ದ್ರಢಯತಿ ॥ 'ರ ಋತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೃಢದಲ್ಲಿರುವ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರಭಾವ ಬಂದಿದೆ. ಟಿಲೋಪಕ್ಕೆ ಪಟು, ಆಚಷ್ಟೇ ಪಟಯತಿ ॥ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದಿದೆ. ವಿನ್ ಲುಕಿಗೆ, ಸ್ರಗ್ವಿಣಂ ಆಚಷ್ಟೇ ಸ್ರಜಯತಿ ॥ ಸ್ರಕ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಬಂದ ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ವಿನ್ಮತೋರ್ಲುಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್. ಸ್ರಜ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸ್ರಜಿ+ಅ+ತಿ—ಸ್ರಜಯತಿ । ಮತುಪ್‌ಲುಕಿಗೆ, ಶ್ರೀಮನ್ತಂ ಕರೋತಿ ಶ್ರಾಯಯತಿ ॥ ಶ್ರೀ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಬಂದ ಮತುಪಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲೋಪ. ಶ್ರೀ+ಇ+ಅ+ತಿ. ಣಿಚ್‌ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ. ಆಯಾದೇಶ. ಶ್ರಾಯಿ+ಅ+ತಿ. ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಶ್ರಾಯಯತಿ. ಯಣಾದಿ ಲೋಪಕ್ಕೆ, ಸ್ಥೂಲಮಾಚಷ್ಟೇ ಸ್ಥವಯತಿ, ದೂರಂ ಕರೋತಿ ದವಯತಿ. ಸ್ಥೂಲ+ಇ' ದೂರ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣ್ (ಲ್,ರ್) ಇದೇ ಆದಿ ಆಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರ, ಲ ಲೋಪವಾದರೆ ಸ್ಥೂ+ಇ; ದೂ+ಇ ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಸ್ಥವಯತಿ, ದವಯತಿ, ಆದೇಶಕ್ಕೆ, ಪ್ರಿಯಂ ಆಚಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಪಯತಿ. ॥ ಪ್ರಿಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರ ಆದೇಶ. ಪ್ರ+ಇ. ವೃದ್ಧಿ. ಪ್ರಾ+ಇ. ಆದಂತವಾದುದರಿಂದ ಪುಕ್. ಪ್ರಾಪಿ+ಅ+ತಿ— ಪ್ರಾಪಯತಿ. ಸ್ಥಿರಂ ಕರೋತಿ ಸ್ಥಾಪಯತಿ ॥ ಸ್ಥಿರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ಥ ಆದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಸ್ಫಿರಂ ಆಚಷ್ಟೇ ಸ್ಫಾಪಯತಿ ॥ ಸ್ಫಿರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ಫ ಆದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಹೀಗೆ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಬರುವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಈ ಣಿಚ್ ಬಂದಾಗಲೂ ಬರುತ್ತವೆ.

೬. ಅಥ ಕಣ್ಡ್ವಾದಯಃ

ಕಂಡ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಯಕ್ ವಿಧಾನ ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

೭೩೨. ಕಣ್ಡ್ವಾದಿಭ್ಯೋ ಯಕ್ ॥ ೩-೧-೨೭ ॥

ಏಭ್ಯೋ ಧಾತುಭ್ಯೋ ನಿತ್ಯಂ ಯಕ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ವಾರ್ಥೇ । ಕಣ್ಡೂಞ್ —ಗಾತ್ರವಿಘರ್ಷಣೇ (ಕೆರೆಯುವುದು, ತುರಿಸುವುದು.) ಕಣ್ಡೂಯತಿ । ಕಣ್ಡೂಯತೇ ಇತ್ಯಾದಿ. ॥

ಇತಿ ಕಣ್ಡ್ವಾದಯಃ

ಕಂಡ್ವಾದಿ ಗಣ. ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಿದೆ. ಧಾತುಗಳು ಕೆಲವು. ಪ್ರಾತಿ ಪದಿಕಗಳು ಕೆಲವು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ಧಾತೋ ರೇಕಾಚಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅರ್ಥನಿರ್ದೇಶಮಾಡದಿರು

ವುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕಂಡ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಗ್ರಹಣಾನುವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿಸಲು ನಿತ್ಯಂ ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಕಣ್ಡೂಞ್ ಧಾತು. ಞಕಾರ ಇತ್. 'ಸ್ವರಿತ ಞಿತಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಯಕ್ ಬಂದರೆ ಕಣ್ಡೂಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಕ್ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ. ಕಣ್ಡೂಯತಿ, ಕಣ್ಡೂಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಕಣ್ಡೂಯಾಞ್ಚಕಾರ, ಕಣ್ಡೂಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ । ಕಣ್ಡೂಯಿತಾ ಕಣ್ಡೂಯಿಷ್ಯತಿ, ಕಣ್ಡೂಯಿಷ್ಯತೇ । ಕಣ್ಡೂಯತು, ಕಣ್ಡೂಯತಾಮ್ । ಕಣ್ಡೂಯೇತ್, ಕಣ್ಡೂಯೀತ । ಕಣ್ಡೂಯ್ಯಾತ್, ಕಣ್ಡೂಯಿಷೀಷ್ಟ । ಅಕಣ್ಡೂಯೀತ್ ಅಕಣ್ಡೂಯಿಷ್ಟ । ಅಕಣ್ಡೂಯಿಷ್ಯತ್, ಅಕಣ್ಡೂಯಿಷ್ಯತ ॥ ಹೀಗೇ, ಮನ್ತು=ಅಪರಾಧೇ. ಮನ್ತೂಯತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

೭. ಅಥಾತ್ಮನೇಪದಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಕರ್ಮವ್ಯತಿಹಾರದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೩೩. ಕರ್ತರಿ ಕರ್ಮವ್ಯತಿಹಾರೇ ॥ ೧-೩-೧೪ ॥

ಕ್ರಿಯಾವಿನಿಮಯೇ ದ್ಯೋತ್ಯೇ ಕರ್ತರ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಮ್ । ವ್ಯತಿಲುನೀತೇ । ಅನ್ಯಸ್ಯ ಯೋಗ್ಯಂ ಲವನಂ ಕರೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ ॥

'ಅನುದಾತ್ತಙಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾದಧಾತುಗಳಿಗೂ ಙಿತ್ತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಈಗ ಆಯಾಯ ವಿಶೇಷಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅನುದಾತ್ತಙಿತಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಕರ್ಮವ್ಯತಿಹಾರಪದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯಾವಿನಿಮಯ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕ್ರಿಯಾವಿನಿಮಯ ತೋರುವಾಗ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯತಿಲುನೀತೇ ಉದಾಹರಣೆ. ಲೂಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕತ್ತರಿಸುವುದು ಅರ್ಥ. ವಿ, ಅತಿ ಉಪಸರ್ಗಬಲದಿಂದ ಕ್ರಿಯಾವಿನಿಮಯ ತೋರುತ್ತದೆ. ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಒಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ನಾನಾರ್ಥಗಳು ತೋರುತ್ತವೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಞಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾದರೂ ಕ್ರಿಯಾವಿನಿಮಯ ತೋರುವಾಗ ಕೇವಲ ಆತ್ಮನೇಪದವೇ, ಪರಸ್ಮೈಪದ

ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಈ ಸೂತ್ರ ಆರಂಭಿಸಿದೆ. ಶೂದ್ರನು ಕತ್ತರಿಸುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಒಬ್ಬನು ಮಾಡುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಮಾಡುವುದೇ ಕ್ರಿಯಾವಿನಿಮಯ. ಹೀಗೆಯೇ ಹತ್ತು ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯಗಳೇ ಬರುತ್ತವೆ. ಲಙಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಾದಿಗಳು ಧಾತುವಿನ ಹಿಂದೇ ಬರುತ್ತವೆ. ವ್ಯತಿ + ಅಲುನೀತ = ವ್ಯತ್ಯಲುನೀತ ಇತ್ಯಾದಿ. ವ್ಯತಿಲುಲುವೇ । ವ್ಯತಿಲವಿತಾ । ವ್ಯತಿಲವಿಷ್ಯತೇ । ವ್ಯತಿಲುನೀತಾಮ್ । ವ್ಯತ್ಯಲುನೀತ । ವ್ಯತಿಲುನೀತ । ವ್ಯತಿಲವಿಷೀಷ್ಟ । ವ್ಯತ್ಯಲವಿಷ್ಟ । ವ್ಯತ್ಯಲವಿಷ್ಯತ ॥

ಕರ್ಮವ್ಯತಿಹಾರದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೩೪. ನ ಗತಿಹಿಂಸಾರ್ಥೇಭ್ಯಃ ॥ ೧-೩-೧೫ ॥

ವ್ಯತಿಗಚ್ಛತಿ । ವ್ಯತಿಘ್ನಂತಿ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಗತಿ ಮತ್ತು ಹಿಂಸಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಕರ್ಮವ್ಯತಿಹಾರ ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಇದು ನಿಷೇಧ. ವ್ಯತಿಗಚ್ಛತಿ. ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಧಾತು. ಒಬ್ಬನು ಹೋಗಬೇಕಾದಾಗ ಅವನ ಬದಲಾಗಿ ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ವ್ಯತಿಘ್ನಂತಿ. ಹನ ಧಾತು. ಹಿಂಸಾರ್ಥಕವಾದುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾವಿನಿಮಯ ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೩೫. ನೇರ್ವಿಶಃ ॥ ೧-೩-೧೭ ॥ ನಿವಿಶತೇ ॥

ನೇಃ, ವಿಶಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ನೇಃ ಪಂಚಮೀ. ನಿ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಶ ಧಾತು ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ನಿ ಇರುವಾಗ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ನಿವಿಶತೇ ಉದಾಹರಣೆ. ಲಙ್ ॥ ನ್ಯವಿಶತ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಕ್ರೀಞಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೩೬. ಪರಿವ್ಯವೇಭ್ಯಃ ಕ್ರಿಯಃ ॥ ೧-೩-೧೮ ॥

ಪರಿಕ್ರೀಣೀತೇ । ವಿಕ್ರೀಣೀತೇ । ಅವಕ್ರೀಣೀತೇ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರಕರಣವಾದುದರಿಂದ 'ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್' ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ.

ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸುಲಭವಾದುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿ ಬರೆದಿಲ್ಲ. ಪರಿ, ವಿ ಅವ ಈ ಮೂರು ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರೀಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಞಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಇರುವಾಗ ಪಾಕ್ಷಿಕವಾದ ಪರಸ್ಮೈಪದವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಪರಿಕ್ರೀಣೀತೇ। ವಿಕ್ರೀಣೀತೇ। ಅವಕ್ರೀಣೀತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ದಶಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯ ರೂಪಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಜಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೩೭. ವಿಪರಾಭ್ಯಾಂ ಜೇಃ ||೧-೩-೧೯||

ವಿಜಯತೇ। ಪರಾಜಯತೇ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ವಿ, ಪರಾ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಿ ಜಯೇ ಧಾತು. ವಿಜಯತೇ, ಪರಾಜಯತೇ|| ಉತ್ಕೃಷ್ಟನಾಗುತ್ತಾನೆ, ನಿಕೃಷ್ಟನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೩೮. ಸಮವಪ್ರವಿಭ್ಯಃ ಸ್ಥಃ ||೧-೧-೨೨||

ಸಂತಿಷ್ಠತೇ। ಅವತಿಷ್ಠತೇ। ಪ್ರತಿಷ್ಠತೇ। ವಿತಿಷ್ಠತೇ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸಮ್, ಅವ, ಪ್ರ, ವಿ ಈ ನಾಲ್ಕು ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—ಸಂತಿಷ್ಠತೇ। ಅವತಿಷ್ಠತೇ, ಪ್ರತಿಷ್ಠತೇ। ವಿತಿಷ್ಠತೇ। 'ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕದಲ್ಲಿ ತಿಷ್ಠ ಆದೇಶ ಹೇಳಿದೆ.

ಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೯. ಅಪಹ್ನವೇ ಜ್ಞಃ ||೧-೧-೪೪||

ಶತಮುಪಜಾನೀತೇ | ಅಪಲಪತೀತ್ಯರ್ಥಃ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿನ ಪಂಚಮೀ ಜ್ಞಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಪಲಾಪ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ.—ಶತಮುಪಜಾನೀತೇ || ನೂರನ್ನು ಮರೆಮಾಚುತ್ತಾನೆ. ಅಪ ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಜ್ಞಾಧಾತುವಿಗೆ ಅಪಲಾಪ ಅರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಉಭಯಪದಿ

ಗಳಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವಿಧಾನದಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯೇ ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಕರ್ಮಕವಾದಾಗ ಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೦. ಅಕರ್ಮಕಾಚ್ಚ ||೧-೧-೪೫ ||

ಸರ್ಪಿಷೋ ಜಾನೀತೇ । ಸರ್ಪಿಷೋಪಾಯೇನ ಪ್ರವರ್ತತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಅಕರ್ಮಕಾತ್, ಚ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಜ್ಞ'ಃ, 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅಕರ್ಮಕವಾದ ಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ಪಿಷೋ ಜಾನೀತೇ || ತುಪ್ಪದ ನೆಪದಿಂದ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಅರ್ಥ ಇಲ್ಲಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಕರ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಸಕರ್ಮಕವಾದ ಧಾತುವು ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ಅಕರ್ಮಕವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಚರ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೧. ಉದಶ್ಚರಃ ಸಕರ್ಮಕಾತ್ ||೧-೧-೬೧ ||

ಧರ್ಮಮುಚ್ಚರತೇ । ಉಲ್ಲಙ್ಘ್ಯ ಗಚ್ಛತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಉದಃ, ಚರಃ, ಸಕರ್ಮಕಾತ್ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಉತ್ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚರ್ ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮಕವಾಗಿರುವಾಗ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಧರ್ಮಂ ಉಚ್ಚರತೇ || ಸಕರ್ಮಕವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲು ಧರ್ಮಂ ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಧರ್ಮವನ್ನು ಮೀರಿ ನಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಎಂದರ್ಥ. ಬಾಷ್ಪಮುಚ್ಚರತಿ || ಹಬೆಯು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಕರ್ಮಕವಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಚರಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೨. ಸಮಸ್ತೃತೀಯಾಯುಕ್ತಾತ್ ||೧-೩-೫೪ ||

ರಥೇನ ಸಞ್ಚರತೇ ||

ಸಮಃ, ತೃತೀಯಾಯುಕ್ತಾತ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಚರ್ ಧಾತುವು ತೃತೀಯಾನ್ತಪದದಿಂದ ಕೂಡಿರುವಾಗ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ರಥೇನ ಸಂಚರತೇ || ಇಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾನ್ತಪದಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬಂದಿದೆ. ಹಾಗಿಲ್ಲವಾದರೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರಥಿಕಾಃ ಸಂಚರಂತಿ || ಪ್ರಥಮಾಂತವಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬಂದಿದೆ.

ದಾಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೩. ದಾಣಶ್ಚ ಸಾ ಚೇಚ್ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥೇ || ೧.೩-೫೫ ||

ಸಮುಪ್ಪೂರ್ವಾದ್ದಾಣಸ್ತೃತೀಯಾನ್ತೇನ ಯುಕ್ತಾದುಕ್ತಂ ಸ್ಯಾತ್, ತೃತೀಯಾ ಚೇಚ್ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥೇ || ದಾಸ್ಯಾ ಸಂಯಚ್ಛತೇ ಕಾಮೀ ||

ದಾಣಃ, ಚ, ಸಾ, ಚೇತ್, ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥೇ || ಪಂಚಪದ ಸೂತ್ರ. ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ದಾಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ತೃತೀಯಾನ್ತಪದಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರ ಇರುವಾಗ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುತ್ತದೆ; ಆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯು ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರಬೇಕು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದರೆ ಇಲ್ಲ. ದಾಸ್ಯಾ ಸಂಯಚ್ಛತೇ ಕಾಮೀ || 'ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಾಣಿಗೆ ಯಚ್ಛ ಆದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದಾಸ್ಯಾಯ್ಯೆ (ದಾಸಿಗೋಸ್ಕರ) ಎಂಬ ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಶಿಷ್ಟವ್ಯವಹಾರೇ ದಾಣಃ ಪ್ರಯೋಗೇ ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥೇ ತೃತೀಯಾ ವಾಚ್ಯಾ' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ತೃತೀಯಾ ಬಂದಿದೆ. ದುಷ್ಟರ ವ್ಯವಹಾರ ತೋರುವಾಗ ದಾಣ್ ಧಾತು ಪ್ರಯೋಗವಿರುವಾಗ ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಸನ್ನಂತಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೪. ಪೂರ್ವವತ್ಸನಃ || ೧.೩-೬೨ ||

ಸನಃ ಪೂರ್ವೋ ಯೋ ಧಾತುಸ್ತೇನ ತುಲ್ಯಂ ಸನ್ನನ್ತಾದಪಿ ಆತ್ಮನೇಪದಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಏದಿಧಿಷತೇ ||

ಪೂರ್ವವತ್, ಸನಃ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಪೂರ್ವೇಣ ಇವ ಪೂರ್ವವತ್ | ಸನಿನ ಪೂರ್ವವೆಂದರೆ ಸನ್ ಪ್ರಕೃತಿಭೂತವಾದ ಧಾತುವೆಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—**ಸನಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಧಾತುವಿವೆಯೋ ಅದು ಯಾವ ಪದವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆಯೋ ಅದರಂತೇ ಸನ್ನಂತವೂ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಸನ್ ಪ್ರಕೃತಿ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾದರೆ ಸನ್ನಂತವೂ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಏದಿಧಿಷತೇ | ಏಧ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಸನ್ ಬಂದರೆ ಏದಿಧಿಷ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸನ್ ಪ್ರಕೃತಿಯಾದ ಏಧ ಧಾತುವು ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಏದಿಧಿಷ ಎಂಬ ಸನ್ನಂತವೂ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ ಧಾತು. ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ನಿ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿದರೆ 'ನೇರ್ವಿಶಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ನಿವಿಶ್ ಎಂಬುದರ ಮೇಲೆ ಸನ್ ಬಂದರೆ ನಿವಿವಿಕ್ಷ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಿವಿವಿಕ್ಷ ಎಂಬುದರ ಮೇಲೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾದರೂ ನಿವಿಶ್ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಮೇಲೆ ಸನ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಿವಿವಿಶ್ + ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ

ಸನ್ ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಏಕೆ ಬರಲಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಬಂದರೆ 'ಕ್ಙಿತಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಸೂಚಿಸಲು ಸನಿಗೆ ಕಿತ್ತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸನಿಗೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೫. ಹಲನ್ತಾಚ್ಚ ॥ ೧-೨-೧೦ ॥

ಇಕ್ಸಮೀಪಾದ್ಧಲಃ ಪರೋ ಝಲಾದಿಃ ಸನ್ ಕಿತ್ ॥ ನಿವಿವಿಕ್ಷತೇ ॥

ಹಲನ್ತಾತ್, ಚ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅಸಂಯೋಗಾತ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿತ್', 'ರುದವಿದ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸನ್' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಇಕೋ ಝಲ್' ಸೂತ್ರಾನುವೃತ್ತಿ. ಹಲ್ ಲುಪ್ತ ಪಂಚಮೀಕಪದ. ಅನ್ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮೀಪ ಎಂದರ್ಥ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಇಕಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಹಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝಲಾದಿಯಾದ ಸನ್ ಕಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ನಿವಿವಿಶ್ + ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಕ್ ಕೊನೆಯ ವಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಇಕಾರ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹಲ್ ಶಕಾರ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಸನ್ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದು ಕಿತ್. ಆದುದರಿಂದ ವಿಶ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬಂದಿಲ್ಲ. 'ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ ...' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ನಿವಿವಿಷ್ + ಸ. 'ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ. 'ಕಷಯೋಗೇ ಕ್ಷಃ' ನಿವಿವಿಕ್ಷತೇ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೃಙ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೬. ಗಂಧನಾವಕ್ಷೇಪಣಸೇವನಸಾಹಸಿಕ್ಯಪ್ರತಿಯತ್ನಪ್ರಕಥನೋಪ- ಯೋಗೇಷು ಕೃಙಃ ॥ ೧-೩-೩೨ ॥

ಗಂಧನಂ ಸೂಚನಮ್ । ಉತ್ಕುರುತೇ । ಸೂಚಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ । ಅವಕ್ಷೇಪಣಂ ಭರ್ತ್ಸನಮ್ । ಶ್ಯೇನೋ ವರ್ತಿಕಾಮುತ್ಕುರುತೇ । ಭರ್ತ್ಸಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ । ಹರಿಮುಪಕುರುತೇ । ಸೇವತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ಪರದಾರಾನ್ ಪ್ರಕುರುತೇ । ತೇಷು ಸಹಸಾ ಪ್ರವರ್ತತೇ ಏಧೋ ದಕಸ್ಯೋಪಸ್ಕುರುತೇ । ಗುಣಮಾಧತ್ತೇ । ಕಥಾಃ ಪ್ರಕುರುತೇ । ಪ್ರಕಥಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ । ಶತಂ ಪ್ರಕುರುತೇ । ಧರ್ಮಾರ್ಥಂ ವಿನಿಯುಙ್ಕ್ತೇ । ಏಷು ಕಿಮ್ ? ಕಟಂ ಕರೋತಿ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಗಂಧನ, ಅವಕ್ಷೇಪಣ, ಸೇವನ, ಸಾಹಸಿಕ್ಯ, ಪ್ರತಿಯತ್ನ, ಪ್ರಕಥನ, ಉಪಯೋಗ—ಈ ಏಳು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪದಕ್ಕೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುತ್ತಾನೆ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಅವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರುತ್ತವೆ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿಸಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಗಂಧನ ಎಂದರೆ ಸೂಚನ. ಸೂಚನವೆಂದರೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ದೋಷವನ್ನು ಹೊರಗೆ ಹಾಕುವುದು. ಉತ್ಕುರುತೇ ॥ (=ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ದೋಷವನ್ನು ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.) ಅವಕ್ಷೇಪಣವೆಂದರೆ ಗದರಿಸುವುದು. ಶ್ಯೇನಃ ವರ್ತಿಕಾಮುತ್ಕುರುತೇ ॥ (—ಗಿಡುಗವು ಪಾರಿವಾಳವನ್ನು ಹೆದರಿಸುತ್ತದೆ.) ಸೇವನ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಹರಿಮುಪಕುರುತೇ ॥ (=ಹರಿಯನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾನೆ.) ಸಾಹಸಿಕ್ಯವೆಂದರೆ ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಪರದಾರಾನ್ ಪ್ರಕುರುತೇ ॥ (=ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಹೆಂಡರನ್ನು ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ತನ್ನ ವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.) ಪ್ರತಿಯತ್ನವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಗುಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ಏಧಃ ದಕಸ್ಯ ಉಪಸ್ಕುರುತೇ ॥ (ಕಟ್ಟಿಗೆಯು ನೀರಿಗೆ ಬಿಸಿಗುಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.) ಪ್ರಕಥನ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುವುದು. ಕಥಾಃ ಪ್ರಕುರುತೇ ॥ (—ಕಥೆಗಳನ್ನು ಚನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.) ಉಪಯೋಗವೆಂದರೆ ಧರ್ಮ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ಮಾಡುವ ಹಣದ ವಿನಿಯೋಗ. ಶತಂ ಪ್ರಕುರುತೇ॥ (—ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನೂರು ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ವಿನಿಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ.) ಇನ್ನು ಇತರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಕಟಂ ಕರೋತಿ ॥ (—ಚಾಪೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.) ಕೇವಲ ಧಾತ್ವರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬಂದಿದೆ. ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆತ್ಮನೇಪದವೂ ಞಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಬರಬಹುದು; ಆದರೆ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ.

ಭುಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೭. ಭುಜೋಽನವನೇ ॥ ೧-೩-೬೬॥

ಓದನಂ ಭುಙ್ಕ್ತೇ । ಅನವನೇ ಕಿಮ್ ? ಮಹೀಂ ಭುನಕ್ತಿ ॥

ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಈ ಸೂತ್ರವು ರುಧಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ (ಸೂ. ೬೭೪). ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರಕರಣವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಭುಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಎರಡರ್ಥವಿದೆ: ರಕ್ಷಣೆ, ತಿನ್ನುವುದು. ರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದವಿಲ್ಲ. ತಿನ್ನುವುದೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

೮. ಅಥಪರಸ್ಮೈಪದಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಕೃಞಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೮. ಅನುಪರಾಭ್ಯಾಂ ಕೃಞಃ ||೧-೩-೭೯||

ಕರ್ತೃಗೇ ಚ ಫಲೇ ಗನ್ಧನಾದೌ ಚ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ಸ್ಯಾತ್ || ಅನುಕರೋತಿ । ಪರಾಕರೋತಿ ||

ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ನಿಯಮಿಸಲು ಈ ಪ್ರಕರಣ ಆರಂಭಿಸಿವೆ. 'ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್' ಎಂಬುದೇ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂತ್ರ. ಆತ್ಮನೇಪದನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈಗ ವಿಶೇಷ ನಿಯಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕೃಞ್ ಧಾತುವು ಞಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೇವಲ ಪರಸ್ಮೈಪದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಅನು, ಪರಾ, ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಫಲವು ಕರ್ತೃಗಾಮಿಯಾದರೂ, ಗಂಧನಾದಿ ಅರ್ಥತೋರಿದರೂ ಪರಸ್ಮೈಪದವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಗಂಧನಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಗನ್ಧನಾವಕ್ಷೇಪಣ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳಿದೆ. ಧಾತ್ವರ್ಥಫಲ ಕರ್ತೃಗಾಮಿಯಾದಾಗಲೂ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಉಪಸರ್ಗವಿರುವಾಗ ಆನೆರಡು ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಸ್ಮೈಪದವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುಕರೋತಿ । ಪರಾಕರೋತಿ । ಇಲ್ಲಿ ಫಲ ಕರ್ತೃಗಾಮಿಯಾದರೂ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬಂದಿದೆ.

ಕ್ಷಿಪ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೯. ಅಭಿಪ್ರತ್ಯತಿಭ್ಯಃ ಕ್ಷಿಪಃ || ೧-೩-೮೦ ||

ಕ್ಷಿಪ— ಪ್ರೇರಣೇ । ಸ್ವರಿತೇತ್ । ಅಭಿಕ್ಷಿಪತಿ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ ಅಭಿ, ಪ್ರತಿ, ಅತಿ—ಈ ಮೂರು ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕ್ಷಿಪ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷಿಪ ಧಾತು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಫಲ ಪರಿಗಾಮಿಯಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಹೊಂದುತ್ತಿತ್ತು. ಈಗ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿರುವಾಗ ಫಲ ಆತ್ಮಗಾಮಿಯಾದರೂ ಪರಸ್ಮೈಪದವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭಿಕ್ಷಿಪತಿ । ಪ್ರತಿಕ್ಷಿಪತಿ, ಅತಿಕ್ಷಿಪತಿ ।

ವಹ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೫೦. ಪ್ರಾದ್ವಹಃ ॥ ೧-೩-೮೧ ॥ ಪ್ರವಹತಿ ॥

ಪ್ರಾತ್, ವಹಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಹ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ವಹ್ ಧಾತುವೂ ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರವಹತಿ ।

ಮೃಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೫೧. ಪರೇರ್ಮೃಷಃ ॥ ೧-೩-೮೨ ॥ ಪರಿಮೃಷ್ಯತಿ ॥

ಪರೇಃ, ಮೃಷಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಪರಿ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮೃಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ಮೃಷ—ತಿತಿಕ್ಷಾಯಾಮ್, ಧಾತು. ದಿವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಈ ಧಾತುವು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ನಿಯಮಮಾಡಿದೆ. ಪರಿಮೃಷ್ಯತಿ ।

ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೫೨. ವ್ಯಾಙ್ಪರಿಭ್ಯೋ ರಮಃ ॥ ೧-೩-೮೩ ॥

ರಮು—ಕ್ರೀಡಾಯಾಮ್ । ವಿರಮತಿ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ವಿ, ಆಙ್, ಪರಿ ಈ ಮೂರು ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ರಮ್ ಧಾತು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾದರೆ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿರುವಾಗ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ವಿರಮತಿ । ಆರಮತಿ ॥ ಪರಿರಮತಿ ।

ಉಪಸರ್ಗಾಂತರದಲ್ಲಿ ರಮಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೫೩. ಉಪಾಚ್ಚ ॥ ೧-೩-೮೪ ॥

ಯಜ್ಞದತ್ತಮುಪರಮತಿ । ಉಪರಮಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ । ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥೋಽಯಮ್ ।

ಇತಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಉಪಾತ್, ಚ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಉಪ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲೇ ಇದನ್ನು ಸೇರಿಸಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇದರ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಉಪ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ

ಅನುವೃತ್ತಿ ಸೂಚಿಸಲು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಯಜ್ಞದತ್ತಂ ಉಪರಮತಿ || ಉಪ ಪೂರ್ವಕ ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ನಿವೃತ್ತಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಕರ್ಮಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕರ್ಮಕವಾದಾಗ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ವಿಭಾಷಾ ಅಕರ್ಮಕಾತ್) ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಕರ್ಮಕದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಎಂದು ಸೂಚಿಸಲು ಯಜ್ಞದತ್ತಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತುವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕು. 'ಅಂತರ್ಭಾವಿತಃ ಸ್ವಾರ್ಥತ್ವೇನಾಙ್ಗೀಕೃತೋಣ್ಯರ್ಥಃ ಪ್ರಯೋಜಕ ವ್ಯಾಪಾರೋ ಯೇನ ಸ ಇತ್ಯರ್ಥಃ' ಣಿಚ್ ಬಾರದಿದ್ದರೂ ಣಿಜರ್ಥವನ್ನು (ಪ್ರೇರಣಾ) ತನ್ನ ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಗರ್ಭೀಕರಿಸಿದೆ. ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂದರ್ಥ. ಆಗ ಸಕರ್ಮಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಆಯಾಯ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ, ಪರಸ್ಮೈಪದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

೯. ಅಥ ಭಾವಕರ್ಮಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

'ಲಃ ಕರ್ಮಣಿ—'(ಸೂ. ೩೭೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಭಾವ' ಕರ್ಮ, ಕರ್ತೃರೂಪ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳು ಹೇಳಿವೆ. ಇದುವರೆಗೆ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಲಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಲು ಈ ಪ್ರಕರಣ ಆರಂಭವಾಗಿದೆ.

ಭಾವಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೫೪. ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ || ೧-೩-೧೩ ||

ಲಸ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಮ್ ||

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ —'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—** ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ಲಕಾರ ಬಂದಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಭಾವವೆಂದರೆ ಕ್ರಿಯೆಯೆಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕರ್ಮವೆಂದರೆ ಕರ್ಮಕಾರಕ. ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲು ಯೋಗ್ಯವಾದರೂ ಪ್ರಕರಣಸಂಬಂಧಿಯಾದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದರೆ ಭೂ+ಲಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಟಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಭೂ+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

೭೫೫. ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್ ॥ ೩.೧.೬೭ ॥

ಧಾತೋರ್ಯಕ್ ಭಾವಕರ್ಮವಾಚಿನಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ॥ ಭಾವಃ ಕ್ರಿಯಾ ॥ ಸಾ ಚ ಭಾವಾರ್ಥಲಕಾರೇಣಾನೂದ್ಯತೇ । ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಂ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಾಭಾವಾತ್ ಪ್ರಥಮಃ ಪುರುಷಃ । ತಿಙ್ವಾಚ್ಯ ಕ್ರಿಯಾಯಾ ಅದ್ರವ್ಯರೂಪತ್ವೇನ ದ್ವಿತ್ವಾದ್ಯಪ್ರತೀತೇರ್ನ ದ್ವಿವಚನಾದಿ ಕಿಂತು ಏಕವಚನಮೇವೋತ್ಸರ್ಗತಃ । ತ್ವಯಾ, ಮಯಾ, ಅನ್ಯೈಶ್ಚ ಭೂಯತೇ । ಬಭೂವೇ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಧಾತೋರೇಕಾಚಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ', 'ಚಿಣ್ ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಭಾವಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಭೂಯತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪುರುಷವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಭಾವಪದಕ್ಕೆ ನಾನಾರ್ಥಗಳಿವೆ. "ಭಾವಃ ಸತ್ತಾ, ಸ್ವಭಾವ, ಅಭಿಪ್ರಾಯ, ಚೇಷ್ಟಾ, ಆತ್ಮ, ಜಂತುಷು" ಎಂದು ಅಮರಕೋಶದಲ್ಲಿ ಸತ್ತಾದಿ ಆರು ಅರ್ಥಗಳು ಹೇಳಿವೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಯೌಗಿಕವಾದ ಅರ್ಥ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಭಾವ, ಕ್ರಿಯಾ, ಭಾವನಾ, ವ್ಯಾಪಾರ ಇವೆಲ್ಲಾ ಪರ್ಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳು. ಭಾವಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯೆಯೆಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅದು ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಾದುದೇ ಧಾತು. ಪುನಃ ಅದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರವನ್ನು ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು ? ಅಂದರೆ ಯಾವ ಕ್ರಿಯೆಯು ಧಾತುವಿನಿಂದ ಅಭಿಹಿತವಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಲಕಾರವೂ ಅದನ್ನೇ ಅನುವಾದ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಅದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. "ಸಾಚ—" ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಧಾತುವಿನಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯೂ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಲಕಾರದಿಂದ ಅನುವಾದಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಧಾತ್ವರ್ಥ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನೇ ಲಕಾರ ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಲಕಾರ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಪುರುಷವ್ಯವಸ್ಥೆ ಹೇಗೆಂಬುದನ್ನು "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಂ—" ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದರ್ಥಕ್ಕೂ ಲಕಾರಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ತಮ, ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಶೇಷೇ ಪ್ರಥಮಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವೆರಡಕ್ಕಿಂತ ಶೇಷಾರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಙ್ ಯಾವ ಕಾರಕವನ್ನು ಹೇಳುವುದೋ ಆ ಕಾರಕವನ್ನೇ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆಗ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ ಇರುವುದರಿಂದ (ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದೇ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ) ಮಧ್ಯಮ, ಉತ್ತಮ

ಪುರುಷಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳು (ನೀನು, ನಾನು) ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ರೂಪ ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮಕಾರಕವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಲಕಾರವೂ ಭಾವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನಾರ್ಥಗಳಾದುದರಿಂದ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದಲೇ ಮಧ್ಯಮ, ಉತ್ತಮಪುರುಷಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಿಶೇಷದಿಂದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರು ವಚನಗಳು ಬರುತ್ತವೆಯೇ ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೂ "ತಿಙ್‌ವಾಚ್ಯಕ್ರಿಯಾಯಾ—" ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ತಿಙಿನಿಂದ ಉಕ್ತವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯು ಅದ್ರವ್ಯರೂಪವಾದುದರಿಂದ, ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ತೋರುವುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ, ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತ್ವಬಹುತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಉತ್ಸರ್ಗದಿಂದ (ಸಾಮಾನ್ಯ) ಏಕವಚನವೆಂದುದರಿಂದ ಏಕವಚನಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟಾರ್ಥ—ಇಲ್ಲಿ ಲಕಾರವು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಯಾದ್ರವ್ಯವಲ್ಲ. ಲಿಂಗಸಂಖ್ಯಾಯೋಗವು ಸತ್ವಪ್ರಧಾನವಾದ ದ್ರವ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲ. ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ ಏಕವಚನವಾದರೂ ಹೇಗೆ ಬರುತ್ತದೆ ? ಏಕತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ತೋರುವಾಗ ಏಕವಚನ ಹೇಳಬೇಕು. ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಲಿಂಗಸಂಖ್ಯಾದಿಗಳು ತೋರದಿದ್ದಮೇಲೆ ಏಕವಚನವೂ ಬರಲಾರದು ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ "ಉತ್ಸರ್ಗತಃ ಏಕವಚನಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ "ದ್ವ್ಯೇಕಯೋರ್ದ್ವಿವಚನೈಕವಚನೇ", "ಬಹುಷುಬಹುವಚನಮ್" ಎಂಬ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ವ್ಯತ್ಯಾಸಮಾಡಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. "ದ್ವಿಬಹು ದ್ವಿಬಹುವಚನೇ", "ಏಕವಚನಮ್" ಹೀಗೆ ಪಾಠಮಾಡಿ ದ್ವಿತ್ವ, ಬಹುತ್ವತೋರುವಾಗ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳೂ, ದ್ವಿತ್ವಬಹುತ್ವಗಳು ತೋರದಿರುವಾಗ ಏಕವಚನವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಏಕವಚನ ಬರಬೇಕಾದರೆ ಏಕತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ತೋರಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಏಕತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ತೋರದಿದ್ದರೂ ದ್ವಿತ್ವಬಹುತ್ವ ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ ಏಕವಚನಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು "ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ತೋರಿಯೇ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು "ಏಕಾ, ಕ್ರಿಯಾ" ಎಂದು ಉದಾಹರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ (ಧಾತ್ವರ್ಥ) ಏಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯವಿರುವುದರಿಂದ ಏಕವಚನಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ" ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಕ್ರಿಯೆಯು ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿರುವ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಕರ್ತೃ ಕರ್ಮತಿಙ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನಾದಿಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಈಗ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಕರ್ತೃ ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಉಕ್ತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ "ಕರ್ತೃಕರಣಯೋಸ್ತೃತೀಯಾ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತೃವಿಗೆ

ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ವಯಾ, ಮಯಾ, ಅನ್ಯೈಃಶ್ಚ ಭೂಯತೇ || (ನಿನ್ನಿಂದಲೂ, ನನ್ನಿಂದಲೂ, ಇತರರಿಂದಲೂ ಇರೋಣಾಗುತ್ತದೆ.) ಬಹುವಚನ ದಲ್ಲಿಯೂ ಭೂಯತೇ ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಭಾವೇಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೊಂದೇ ರೂಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕರ್ಮಣಿಪ್ರಯೋಗ ದಲ್ಲಿಯೂ ಲಕಾರದಿಂದ ಕರ್ತೃ ಉಕ್ತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮವು ಲಕಾರದಿಂದ ಉಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪುರುಷವಚನಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಚೈತ್ರಃ ಆನಂದಂ ಅನುಭವತಿ.' ಇದು ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗ. ಇಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಕರ್ತೃವನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ಮ (ಆನಂದ) ಅಭಿಹಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ 'ಕರ್ಮಣಿ ದ್ವಿತೀಯಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. 'ಚೈತ್ರೇಣ ಆನಂದಃ ಅನುಭೂಯತೇ.' ಚೈತ್ರನಿಂದ ಆನಂದವು ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇದು ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗ. ಕರ್ಮವು ಲಕಾರ ದಿಂದ ಅಭಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ತೃ ಅಭಿಹಿತ ವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಪುರುಷವಚನವ್ಯವಸ್ಥೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಚೈತ್ರಃ ತ್ವಾಂ ಅನುಭವತಿ || ಚೈತ್ರೇಣ ತ್ವಂ ಅನುಭೂಯಸೇ || ಚೈತ್ರಃ ಮಾಂ ಅನುಭವತಿ || ಚೈತ್ರೇಣ ಅಹಂ ಅನುಭೂಯೇ || ಹೀಗೆ ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಭಾವದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಲಕಾರಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಫಲ, ವ್ಯಾಪಾರವೆಂದು ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಈ ಎರಡೂ ಒಂದೇ ಕರ್ತೃವಿನಲ್ಲಿ ಇರುವುದಾದರೆ ಆಗ ಆ ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕವೆಂದು ತಿಳಿಯ ಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ: ಭವತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮಧಾರಣೆ, ಅದಕ್ಕ ನುಗುಣವಾದ ವ್ಯಾಪಾರ ಅರ್ಥ. ಆತ್ಮಧಾರಣರೂಪಫಲವೂ, ವ್ಯಾಪಾರವೂ ಒಂದೇ ಕರ್ತೃವಿನಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಭೂ ಧಾತು ಅಕರ್ಮಕ. ಈ ಫಲ, ವ್ಯಾಪಾರಗಳು ಭಿನ್ನಭಿನ್ನ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಾದರೆ ಆಗ ಆ ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಚತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಪಚ್ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಕ್ಲಿತ್ತಿಯೂ(ಮೆತ್ತಗಾಗುವಿಕೆ), ಫೂತ್ಕಾರಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರವೂ ಧಾತ್ವರ್ಥ. ವಿಕ್ಲಿತ್ತಿರೂಪಫಲವು ಅಕ್ಕಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ವ್ಯಾಪಾರವು ದೇವದತ್ತಾದಿ ಕರ್ತೃವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದರಿಂದ ಪಚ್ ಧಾತು ಸಕರ್ಮಕ. ಫಲವಿದ್ದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರ ವಿರುವುದಾದರೆ ಅಕರ್ಮಕವೆಂದೂ, ಫಲಾಶ್ರಯಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದುದರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರ ವಿರುವುದಾದರೆ ಸಕರ್ಮಕವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಕರ್ಮಕಾಕರ್ಮಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಚೀನರು ಸಂಗ್ರಹಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ವೃದ್ಧಿಕ್ಷಯಭಯಜೀವಿತಮರಣಮ್ ಲಜ್ಜಾಸತ್ತಾಸ್ಥಿತಿಜಾಗರಣಂ ।
ಶಯನಕ್ರೀಡಾರುಚಿದೀಪ್ತ್ಯರ್ಥಂ ಧಾತುಗಣಂತಮಕರ್ಮಕಮಾಹುಃ ॥

ಲಜ್ಜಾ, ಸತ್ತಾ (ಇರುವುದು), ಸ್ಥಿತಿ, ಜಾಗರಣ, ವೃದ್ಧಿ, ಕ್ಷಯ, ಭಯ, ಜೀವಿತ, ಮರಣ, ಶಯನ, ಕ್ರೀಡಾ, ರುಚಿ, ದೀಪ್ತಿ ಈ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಧಾತುಗಳು ಅಕರ್ಮಕವೆಂದೂ, ಇತರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಧಾತುಗಳು ಸಕರ್ಮಕವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಪುರುಷವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಲಟಿನಲ್ಲಿ ಭೂಯತೇ ಎಂದು ಒಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಿಟ್ ॥ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ತಕ್ಕೆ ಏಶಾದೇಶ. ಬಭೂವೇ ॥ ಲುಟಿನಲ್ಲಿ ತಾಸ್. ತಾಸಿಗೆ ಇಟ್. ಆರ್ಧಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೫೬. ಸ್ಯಸಿಚ್‌ಸೀಯುಟ್‌ತಾಸಿಷು ಭಾವಕರ್ಮಣೋ-
ರುಪದೇಶೇಽಜ್ಝನಗ್ರಹದೃಶಾಂ ವಾ ಚಿಣ್ವದಿಟ್ ಚ ॥ ೬-೪-೬೨ ॥

ಉಪದೇಶೇ ಯೋಽಚ್ ತದನ್ತಾನಾಂ ಹನಾದೀನಾಂ ಚ ಚಿಣೀವಾಙ್ಗಕಾರ್ಯಂ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ಯಾದಿಷು ಭಾವಕರ್ಮಣೋರ್ಗಮ್ಯಮಾನಯೋಃ ಸ್ಯಾದೀನಾಮಿಡಾಗಮಶ್ಚ । ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವಪಕ್ಷೇಽಯಮಿಟ್ । ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವಾತ್ ವೃದ್ಧಿಃ । ಭಾವಿತಾ, ಭವಿತಾ । ಭಾವಿಷ್ಯತೇ, ಭವಿಷ್ಯತೇ । ಭೂಯತಾಮ್ । ಅಭೂಯತ । ಭಾವಿಷೀಷ್ಟ, ಭವಿಷೀಷ್ಟ ॥

ಸ್ಯಸಿಚ್‌ಸೀಯುಟ್‌ತಾಸಿಷು, ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ, ಉಪದೇಶೇ, ಅಜ್ಝನಗ್ರಹದೃಶಾಂ, ವಾ, ಚಿಣ್ವತ್, ಇಟ್, ಚ ॥ ಎಂಟು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ಅಜ್ಝನಗ್ರಹದೃಶಾಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಅಚ್' ಪದಕ್ಕೆ 'ಉಪದೇಶೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಜನ್ತವಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. ಚಿಣಿ ಇವ ಚಿಣ್ವತ್. ಚಿಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ವೃದ್ಧ್ಯಾದಿಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆಯೋ ಅದರಂತೆ ಸ್ಯಾದಿಗಳು ಪರವಾದಾಗಲೂ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಜನ್ತವಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ, ಹನ್, ಗ್ರಹ್, ದೃಶ್ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಭಾವಕರ್ಮಾರ್ಥ ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಸ್ಯ, ಸಿಚ್, ಸೀಯುಟ್, ತಾಸ್ ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಚಿಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬರುವ ಅಂಗಕಾರ್ಯಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಸ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬಾರದಿರುವಾಗ ಇಡಾಗಮವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನಿಟ್ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಈ

ನಿಯಮ ಸೇಟ್ ಧಾತುವಾದರೆ ಇಡಾಗಮ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಭೂ ಎಂಬುದು ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಜನ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿಣ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಈಗ ಆ ವೃದ್ಧಿ, ತಾಸ್ ಪರವಾದಾಗಲೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಭೌ+ಇತಾ. ಆವಾದೇಶ. ಭಾವಿತಾ. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಭವಿತಾ.

ಲೃಟ್|| ಸ್ಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವವಿಕಲ್ಪ. ಬಂದರೆ ವೃದ್ಧಿ, ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಗುಣ. ಭಾವಿಷ್ಯತೇ, ಭವಿಷ್ಯತೇ । **ಲೋಟ್** || ಭೂಯತಾಮ್ । **ಲಙ್** || ಅಭೂಯತ । **ವಿಧಿಲಿಙ್** || ಭೂಯೇತ । **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** || ಸೀಯುಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವವಿಕಲ್ಪ. ಇದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ವಿಕಲ್ಪ. ಭಾವಿಷೀಷ್ಟ, ಭವಿಷೀಷ್ಟ । **ಲುಙ್**ನಲ್ಲಿ ಅಭೂ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚ್ಲಿ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಭಾವ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ

೭೫೭. ಚಿಣ್ ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ ||೩-೧-೬೬||

ಚ್ಲೇಶ್ಚಿಣ್ ಸ್ಯಾದ್ಭಾವಕರ್ಮವಾಚಿನಿ ತಶಬ್ದೇ ಪರೇ । ಅಭಾವಿ || ಅಭಾವಿಷ್ಯತ, ಅಭವಿಷ್ಯತ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ', 'ಚಿಣ್ ತೇ ಪದಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತೇ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಭಾವಕರ್ಮ ವಾಚಕವಾದ ತ ಶಬ್ದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಭಾವಾರ್ಥಕ ತ ಶಬ್ದ ಇರುವುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್. ಚಿಣಿನಲ್ಲಿ ಇಕಾರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಭೂ+ಇ+ತ. 'ಚಿಣೋ ಲುಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಿಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಭೂ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ವೃದ್ಧಿ, ಆವಾದೇಶ. ಅಭಾವಿ. **ಲೃಙ್** || ಸ್ಯಪರವಾದುದರಿಂದ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಎರಡು ರೂಪಗಳು. ಅಭಾವಿಷ್ಯತ, ಅಭವಿಷ್ಯತ । ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗ ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮಕವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳು ಅಕರ್ಮಕಗಳಾದರೂ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿದಾಗ ಸಕರ್ಮಕವಾಗುತ್ತವೆ ಯೆಂದು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಅಕರ್ಮಕೋಽಪ್ಯುಪಸರ್ಗವಶಾತ್ಸಕರ್ಮಕಃ || **ಅನುಭೂಯತೇ ಆನಂದಃ ಚೈತ್ರೇಣ, ತ್ವಯಾ, ಮಯಾ ಚ । ಅನುಭೂಯೇತೇ । ಅನು ಭೂಯನ್ತೇ । ತ್ವಮನುಭೂಯಸೇ । ಅಹಮನು ಭೂಯೇ । ಅನ್ವಭಾವಿ- ಅನ್ವಭಾವಿಷಾತಾಮ್, ಅನ್ವಭವಿಷಾತಾಮ್ ||**

ಧಾತುಗಳು ಅಕರ್ಮಕಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಉಪಸರ್ಗಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರದಿಂದ ಅರ್ಥಾನ್ತರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಅವು ಸಕರ್ಮಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಭೂ ಧಾತು ಅಕರ್ಮಕ. ಇದು ಅನು ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿದಾಗ ಅನುಭವ ಎಂಬ ಅರ್ಥಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅನುಭೂ ಸಕರ್ಮಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುಭೂ ಎಂಬುದರಮೇಲೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದಾಗ ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಿಗೂ ಲಕಾರವಾಚ್ಯಕರ್ಮಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ (ಏಕಾರ್ಥವಾಚಕತ್ವ) ಇರುವುದರಿಂದ ಪುರುಷವಚನ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಚೈತ್ರಃ ಆನಂದಂ ಅನುಭವತಿ'. 'ಅಹಂ ಆನಂದಂ ಅನುಭವಾಮಿ.' 'ತ್ವಂ ಆನಂದಂ ಅನುಭವಸಿ'. ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಆನಂದವು ಕರ್ಮ. ಕರ್ಮಣಿಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಲಕಾರವು ಕರ್ಮಭೂತವಾದ ಆನಂದವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಆನಂದ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ ಕರ್ತೃ ಅಭಿಹಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ. 'ಚೈತ್ರೇಣ, ತ್ವಯಾ, ಮಯಾ ಚ ಆನಂದಃ ಅನುಭೂಯತೇ.' ಆನಂದವು ಎರಡಾದರೆ 'ಚೈತ್ರೇಣ ಆನನ್ದೌ ಅನುಭೂಯೇತೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆನಂದವು ಬಹುವಾದರೆ 'ಚೈತ್ರೇಣ ಆನನ್ದಾಃ ಅನುಭೂಯನ್ತೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಯುಷ್ಮದರ್ಥವೇ ಕರ್ಮವಾದರೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಚೈತ್ರಃ ತ್ವಾಂ, ಯುವಾಂ, ಯುಷ್ಮಾನ್ ಅನುಭವತಿ.' ಇದು ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗ. ಕರ್ಮ ಅಭಿಹಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಆಯಾಯ ವಿವಕ್ಷಿತ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮಣಿಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ 'ಚೈತ್ರೇಣ ತ್ವಂ ಅನುಭೂಯಸೇ.' ಇಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದರ್ಥಕರ್ಮವು ಲಕಾರದಿಂದ ಅಭಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ತೃ ಅಭಿಹಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ಬಂದಿದೆ. ಹೀಗೇ ದ್ವಿಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. "ಚೈತ್ರೇಣ ಯುವಾಂ ಅನುಭೂಯೇಥೇ." "ಚೈತ್ರೇಣ ಯೂಯಂ ಅನುಭೂಯಧ್ವೇ." ಅಸ್ಮದರ್ಥ ಕರ್ಮವಾದಾಗ ಲಕಾರ ಅಸ್ಮದರ್ಥ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಉತ್ತಮಪುರುಷಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. "ಚೈತ್ರಃ ಮಾಂ, ಆವಾಂ, ಅಸ್ಮಾನ್ ಅನುಭವತಿ." "ಚೈತ್ರೇಣ ಅಹಂ ಅನುಭೂಯೇ." "ಚೈತ್ರೇಣ ಆವಾಂ ಅನುಭೂಯಾವಹೇ." "ಚೈತ್ರೇಣ ವಯಂ ಅನುಭೂಯಾಮಹೇ' ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೀಗೇ ಪ್ರತಿ ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಲಿಟ್ ॥ ಅನುಬಭೂವೇ । ಅನುಬಭೂವಾತೇ । ಅನುಬಭೂವಿರೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಟ್** ॥ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವವಿಕಲ್ಪ. ಅನುಭಾವಿತಾ । ಅನುಭಾವಿತಾರೌ । ಅನುಭಾವಿತಾರಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅನುಭವಿತಾ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** ॥ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ ಅನುಭಾವಿಷ್ಯತೇ । ಅನುಭಾವಿಷ್ಯೇತೇ । ಅನುಭಾವಿಷ್ಯನ್ತೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅನುಭವಿಷ್ಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** ॥ ಅನುಭೂಯ

ತಾವ್ | ಅನುಭೂಯೇತಾಮ್ | ಅನುಭೂಯನ್ತಾಮ್ || ಅನುಭೂಯಸ್ವ | ಅನುಭೂಯೇಥಾಮ್ | ಅನುಭೂಯಧ್ವಮ್ || ಅನುಭೂಯೈ | ಅನುಭೂಯಾವಹೈ | ಅನುಭೂಯಾಮಹೈ || ಲಙ್ || ಅನ್ವಭೂಯತ | ಅನ್ವಭೂಯೇತಾಮ್ | ಅನ್ವಭೂಯನ್ತ || ಇತ್ಯಾದಿ. ವಿಧಿಲಿಙ್ || ಅನುಭೂಯೇತ | ಅನುಭೂಯೇಯಾತಾಮ್ | ಅನುಭೂಯೇರನ್ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ || ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವವಿಕಲ್ಪ. ಅನುಭಾವಿಷೀಷ್ಟ | ಅನುಭಾವಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಅನುಭಾವಿಷೀರನ್ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಅನುಭವಿಷೀಷ್ಟ | ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಙ್ || ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್ ಬಂದಾಗ ಅನು+ಅಭೂ+ಇ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಚಿಣೋ ಲುಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಚಿಣ್‌ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ. ಆವಾದೇಶ. ಅನ್ವಭಾವಿ. ದ್ವಿವಚನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚ್. ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. 'ಸ್ಯಸಿಚ್‌ಸೀಯುಟ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವವಿಕಲ್ಪ. ಅನ್ವಭಾವಿಷಾತಾಮ್, ಅನ್ವಭವಿಷಾತಾಮ್ | ಅನ್ವಭಾವಿಷತ, ಅನ್ವಭವಿಷತ | ಅನ್ವಭಾವಿಷ್ಠಾಃ, | ಅನ್ವಭವಿಷ್ಠಾಃ | ಅನ್ವಭಾವಿಷಾಥಾಮ್, ಅನ್ವಭವಿಷಾಥಾಮ್ | ಅನ್ವಭಾವಿಢ್ವಮ್, ಅನ್ವಭವಿಢ್ವಮ್ || ಅನ್ವಭಾವಿಷಿ, ಅನ್ವಭವಿಷಿ | ಅನ್ವಭಾವಿಷ್ವಹಿ, ಅನ್ವಭವಿಷ್ವಹಿ | ಅನ್ವಭಾವಿಷ್ಮಹಿ, ಅನ್ವಭವಿಷ್ಮಹಿ || ಲೃಙ್ || ಅನ್ವಭಾವಿಷ್ಯತ, ಅನ್ವಭವಿಷ್ಯತ | ಇತ್ಯಾದಿ.

ಣಿಲೋಪಃ | ಭಾವ್ಯತೇ | ಭಾವಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ, ಭಾವಯಾಮ್ಬಭೂವೇ, ಭಾವಯಾಮಾಸೇ | ಚಿಣ್ವದಿಟ್ | ಆಭೀಯತ್ವೇನಾಸಿದ್ಧತ್ವಾಣ್ಣಿಲೋಪಃ || ಭಾವಿತಾ, ಭಾವಯಿತಾ | ಭವಿಷ್ಯತೇ, ಭಾವಯಿಷ್ಯತೇ | ಅಭಾವ್ಯತ | ಭಾವ್ಯೇತ | ಭಾವಿಷೀಷ್ಟ, ಭಾವಯಿಷೀಷ್ಟ | ಅಭಾವಿ | ಅಭಾವಿಷಾತಾಮ್, ಅಭಾವಯಿಷಾತಾಮ್ ||

ಅಕರ್ಮಕಧಾತುಗಳಿಗೆ ಹೇತುಮಣ್ಣಿಚ್ ಬಂದರೆ ಅವು ಸಕರ್ಮಕವಾಗುತ್ತವೆ. 'ದೇವದತ್ತಃ ಭವತಿ.' ಇಲ್ಲಿ ದೇವದತ್ತನು ಪ್ರಯೋಜ್ಯಕರ್ತೃವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. 'ಯಜ್ಞದತ್ತಃ ದೇವದತ್ತಂ ಭಾವಯತಿ.' ಇದು ಣಿಚ್ ಪ್ರಯೋಗ. ಯಜ್ಞದತ್ತ ಪ್ರಯೋಜಕಕರ್ತೃ. 'ಗತಿಬುದ್ಧಿ ಪ್ರತ್ಯವಸಾನಾರ್ಥ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಯೋಜ್ಯ ಕರ್ತೃವಾದ ದೇವದತ್ತನಿಗೆ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಯೋಜ್ಯಕರ್ಮ ಲಕಾರದಿಂದ ಅಭಿಹಿತವಾಗುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞದತ್ತೇನ ದೇವದತ್ತಃ ಭಾವ್ಯತೇ || ಪ್ರಯೋಜಕಕರ್ತೃ ಅಭಿಹಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭಾವಿ ಎಂಬ ಣಿಜನ್ತದಮೇಲೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದರೆ ಭಾವಿ+ತೆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಕ್. ಭಾವಿ+ಯ+ತೇ. 'ಣೇರನಿಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಭಾವ್+ಯತೇ=ಭಾವ್ಯತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಮಧ್ಯಮ ಉತ್ತಮಪುರುಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಚೈತ್ರಃ ತ್ವಾಂ ಭಾವಯತಿ.'

'ಚೈತ್ರೇಣ ತ್ವಂ ಭಾವ್ಯಸೇ'. 'ಚೈತ್ರಃ ಮಾಂ ಭಾವಯತಿ'. 'ಚೈತ್ರೇಣ ಅಹಂ ಭಾವ್ಯೇ.' ಇದೇ ರೀತಿ ದ್ವಿಬಹುವಚನಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಲಿಟ್ ॥ ಭಾವಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆಮ್. ಆಮ್‌ಪ್ರಕೃತಿ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾದುದರಿಂದ ಅನುಪ್ರಯೋಗಹೊಂದುವ ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್‌ಗಳ ಮೇಲೂ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಭಾವಿ+ಆಮ್. ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಭಾವಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ । ಭಾವಯಾಞ್ಚಕ್ರಾತೇ । ಭಾವಯಾಞ್ಚಕ್ರಿರೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭಾವಯಾಮ್ಬಭೂವೇ, ಭಾವಯಾಮಾಸೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಟ್ ॥ ಭಾವಿ+ಲುಟ್. ಲುಟಿಗೆ ತಾದ್ಯಾದೇಶ. ತಾಸ್ ವಿಕರಣ. 'ಸ್ಯಸಿಚ್‌ಸೀಯುಟ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ, ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಭಾವಿ+ಇತಾಸ್+ಆ. ಟಿಲೋಪ. ಭಾವಿ+ಇತಾ. ಇಲ್ಲಿ ಣಿಲೋಪ ಬರಬೇಕು. ಆದರೆ 'ಣೇರನಿಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಿಡಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಆದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ 'ಆಭೀಯತ್ವೇನಾಸಿದ್ಧತ್ವಾಣ್ಣಿಲೋಪಃ' ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. 'ಣೇರನಿಟಿ' ಸೂತ್ರಕಾರ್ಯವೂ ಆಭೀಯಕಾರ್ಯ (ಭಸಂಜ್ಞಾಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ). 'ಸ್ಯಸಿಚ್‌ಸೀಯುಟ್—' ಸೂತ್ರಕಾರ್ಯವೂ ಆಭೀಯವಾದುದರಿಂದ 'ಅಸಿದ್ಧವದತ್ರಾಭಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣೇರನಿಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಲೋಪಮಾಡುವಾಗ 'ಸ್ಯಸಿಚ್‌ಸೀಯುಟ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದ ಇಡಾಗಮ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಡಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಣಿಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಭಾವ್+ಇತಾ=ಭಾವಿತಾ । ಭಾವಿತಾರೌ । ಭಾವಿತಾರಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. 'ಸ್ಯಸಿಚ್‌ಸೀಯುಟ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ, ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಭಾವಿ+ತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಇದು ಆಭೀಯಕಾರ್ಯವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಇಡಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಣಿಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ' ಅಯಾದೇಶ. ಭಾವಿ+ಇತಾ=ಭಾವೇ+ಇತಾ=ಭಾವಯಿತಾ । ಭಾವಯಿತಾರೌ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೃಟ್ ॥ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸ್ಯಕ್ಕೆ 'ಸ್ಯಸಿಚ್‌ಸೀಯುಟ್—, ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬಂದಾಗ ಅದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಣಿಲೋಪ ಬಂದರೆ ಭಾವಿಷ್ಯತೇ । ಅದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಭಾವಯಿಷ್ಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಲೋಟ್ ॥ ಭಾವ್ಯತಾಮ್ । ಲಙ್ ॥ ಅಭಾವ್ಯತ । ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ ಭಾವ್ಯೇತ । ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ತಾಸಿನಂತೆ ಎರಡೆರಡು ರೂಪ. ಭವಿಷೀಷ್ಟ, ಭಾವಯಿಷೀಷ್ಟ । ಲುಙ್ ॥ ಅಭಾವಿ+ಚ್ಲಿ+ತ. ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್. ತಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಚಿಣ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಭಾವ್+ಇ=ಅಭಾವಿ. ದ್ವಿವಚನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಚ್ ಬಂದಾಗ ಲುಡಾಂತದಂತೆ ಎರಡೆರಡು ರೂಪ. ಅಭಾವಿಷಾತಾಮ್, ಅಭಾವಯಿಷಾ

ತಾಮ್ । ಅಭಾವಿಷತ, ಅಭಾವಯಿಷತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೃಙ್ ॥ ಅಭಾವಿಷ್ಯತ, ಅಭಾವಯಿಷ್ಯತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಬುಭೂಷ್ಯತೇ । ಬುಭೂಷಾಞ್ಚಕ್ರೇ। ಬುಭೂಷಿತಾ । ಬುಭೂಷಿಷ್ಯತೇ । ಬೋಭೂಯ್ಯತೇ ॥ ಬೋಭೂಯತೇ ॥

ಣಿಜನ್ತದಮೇಲೆ ಕರ್ಮಣಿಪ್ರಯೋಗದ ರೂಪಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ಸನ್ನಂತದಮೇಲೆ ಕರ್ಮಣಿ ಲಕಾರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಭವಿತುಂ ಇಚ್ಛತಿ, ಬುಭೂಷತಿ ಎಂದು ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್ ರೂಪ ಹೇಳಿದೆ. ಅಕರ್ಮಕಧಾತುವೇ (ಭೂ) ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗಿರುವ ಸನ್ನಂತರೂಪ ಬುಭೂಷ. ಇದರಮೇಲೆ ಭಾವೇಪ್ರಯೋಗ ಬಭೂಷ್ಯತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಬುಭೂಷ ಎಂಬ ಸನ್ನಂತದಮೇಲೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದರೆ ಬುಭೂಷ+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಕ್. ಬುಭೂಷ+ಯ+ತೇ. 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಸನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಬುಭೂಷ್ಯತೇ. ಎಲ್ಲಾ ವಚನಪುರುಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ರೂಪ. ಬುಭೂಷಾಞ್ಚಕ್ರೇ । ಬುಭೂಷಿತಾ । ಬುಭೂಷಿಷ್ಯತೇ । ಬುಭೂಷ್ಯತಾಮ್ । ಅಬುಭೂಷ್ಯತ ॥ ಬುಭೂಷ್ಯೇತ । ಬುಭೂಷಿಷೀಷ್ಟ । (ಚಿಣ್) ಅಬುಭೂಷಿ । ಅಬುಭೂಷಿಷ್ಯತ ॥ ಹೀಗೆ ಹತ್ತು ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪಿಪಠಿಷ ಇತ್ಯಾದಿ ಸನ್ನಂತಗಳು ಸಕರ್ಮಕವಾದುದರಿಂದ ಇವುಗಳಮೇಲೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಹೇಳಬೇಕು. ಅಮರಕೋಷಂ ಪಿಪಠಿಷತಿ ॥ ಅಮರಕೋಷಃ ಪಿಪಠಿಷ್ಯತೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಬೋಭೂಯ್ಯತೇ ॥ ಯಙನ್ತದಮೇಲೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಬೋಭೂಯ ಯಙನ್ತ. ಇದರಮೇಲೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದರೆ ಬೋಭೂಯ +ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಕ್ ಬಂದು ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಙಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಬೋಭೂಯ್ಯತೇ ಭಾವೇಪ್ರಯೋಗವಾದುದರಿಂದ ಒಂದೇ ರೂಪ. ಬೋಭೂಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ । ಬೋಭೂಯಿತಾ । ಬೋಭೂಯಿಷ್ಯತೇ । ಬೋಭೂಯ್ಯತಾಮ್ । ಅಬೋಭೂಯ್ಯತ । ಬೋಭೂಯ್ಯೇತ । ಬೋಭೂಯಿಷೀಷ್ಟ । ಅಬೋಭೂಯಿ । ಅಬೋಭೂಯಿಷ್ಯತ । ಹೀಗೆ ಹತ್ತು ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಬೋಭೂಯತೇ ॥ ಯಙ್‌ಲುಗನ್ತದಮೇಲೆ ಭಾವೇಪ್ರಯೋಗ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬೋಭೂ ಯಙ್‌ಲುಗನ್ತ. ಇದರಮೇಲೆ ಭಾವೇಲಕಾರ ಬಂದರೆ, ಬೋಭೂ +ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಕ್. ಬೋಭೂಯತೇ. ಬೋಭೂ+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಬೋಭವಾಞ್ಚಕ್ರೇ । ಬೋಭವಿತಾ । 'ಸ್ಯಸಿಚ್ ಸೀಯುಟ್—' ಸೂತ್ರ ಬಂದರೆ ಬೋಭಾವಿತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಬೋಭಾವಿಷ್ಯತೇ, ಬೋಭವಿಷ್ಯತೇ । ಬೋಭೂಯತಾಮ್ । ಅಬೋಭೂಯತ । ಬೋಭೂಯೇತ । ಬೋಭಾವಿಷೀಷ್ಟ,

ಬೋಭವಿಷೀಷ್ಟ । ಅಬೋಭಾವಿ । ಅಬೋಭಾವಿಷ್ಯತ, ಅಬೋಭವಿಷ್ಯತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯಜನ್ತ, ಯಙ್‌ಲುಗನ್ತಗಳು ಸಕರ್ಮಕಗಳಾದರೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬರುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಗಳ ಮೇಲೂ ಭಾವೇ ಪ್ರಯೋಗ, ಕರ್ಮಣಿಪ್ರಯೋಗ ರೂಪಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ಆ ಪ್ರಯೋಗದ ರೂಪಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ । ಸ್ತೂಯತೇ ವಿಷ್ಣುಃ । ಸ್ತಾವಿತಾ, ಸ್ತೋತಾ । ಸ್ತಾವಿಷ್ಯತೇ, ಸ್ತೋಷ್ಯತೇ । ಅಸ್ತಾವಿ । ಅಸ್ತಾವಿಷಾತಾಮ್ । ಅಸ್ತೋಷಾತಾಮ್ ॥

ಋ=ಗತೌ ॥ ಗುಣೋರ್ತಿಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋಃ ಇತಿ ಗುಣಃ । ಅರ್ಯತೇ । ಸ್ಮೃ=ಸ್ಮರಣೇ ॥ ಸ್ಮರ್ಯತೇ । ಸಸ್ಮರೇ । ಉಪದೇಶಗ್ರಹಣಾಚ್ಚಿಣ್ವದಿಟ್ । ಆರಿತಾ, ಅರ್ತಾ । ಸ್ಮಾರಿತಾ, ಸ್ಮರ್ತಾ ॥ ಅನಿದಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪಃ । ಸ್ರಸ್ಯತೇ । ಇದಿತಸ್ತು ನನ್ದ್ಯತೇ ॥ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ । ಇಜ್ಯತೇ ॥

ಷ್ಟುಞ್=ಸ್ತುತೌ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದರೆ ಸ್ತು+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಕ್. 'ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದೀರ್ಘ. ಸ್ತೂಯತೇ । ಸ್ತೂಯೇತೇ । ಸ್ತೂಯನ್ತೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ತುಷ್ಟುವೇ । ಲುಟ್ ಲೃಟ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ವೃದ್ಧಿವಿಕಲ್ಪ. ಸ್ತಾವಿತಾ. ಅನಿಟಾದರೂ 'ಸ್ಯಸಿಚ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಇಡಾಗಮ. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬಾರದಿರುವಾಗ ಅದರೊಡನೆ ಹೇಳಿದ ಇಡಾಗಮವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತೋತಾ । ಸ್ತಾವಿಷ್ಯತೇ, ಸ್ತೋಷ್ಯತೇ । ಸ್ತೂಯತಾಮ್ । ಅಸ್ತೂಯತ । ಸ್ತೂಯೇತ । ಸ್ತಾವಿಷೀಷ್ಟ, ಸ್ತೋಷೀಷ್ಟ । ಅಸ್ತಾವಿ । ಅಸ್ತಾವಿಷ್ಯತ, ಅಸ್ತೋಷ್ಯತ ॥

ಋ=ಗತೌ ಧಾತು. ಋ+ಯ+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಗುಣೋರ್ತಿಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋವಿಗೆ ಗುಣ. ರಪರವಾಗಿ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಅರ್ಯತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಲುಟಿನಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬರುವುದರಿಂದ ಅರ್ ಎಂದಾದಾಗ ಹಲನ್ತವಾದುದರಿಂದ "ಸ್ಯಸಿಚ್—"ಸೂತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಹೇಗೆ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂಬುದಕ್ಕೆ "ಉಪದೇಶೇ—" ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅಚ್ ಇದೆಯೋ ಆ ಅಜನ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಚಿಣಿನಂತೆ ಅಂಗಕಾರ್ಯ ಹೇಳಿದೆ' ಋ ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಜನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಆರಿತಾ । ಆರಿತಾರೌ । ಆರಿತಾರಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಧಾತು ಅನಿಟ್ ಆದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಅರ್ತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲೃಟಿನಲ್ಲಿ ಅರಿಷ್ಯತೇ । ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿರುವಾಗ 'ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ, ಗುಣ. ಅರಿಷ್ಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಅರ್ಯತಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಸ್ಮೃ ಧಾತುವಿಗೂ ಋವಿನಂತೇ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಮರ್ಯತೇ । ಸಸ್ಮರೇ ॥ ಸ್ಮಾರಿತಾ, ಸ್ಮರ್ತಾ । ಸ್ಮಾರಿಷ್ಯತೇ, ಸ್ಮರಿಷ್ಯತೇ । ಸ್ಮರ್ಯತಾಮ್ । ಅಸ್ಮರ್ಯತ । ಸ್ಮರ್ಯೇತ । ಸ್ಮಾರಿಷೀಷ್ಟ । ಸ್ಮೃಷೀಷ್ಟ । ಅಸ್ಮಾರಿ । ಅಸ್ಮಾರಿಷ್ಯತ, ಅಸ್ಮರಿಷ್ಯತ ॥

ಸ್ರಂಸು=ಅವಸ್ರಂಸನೇ. ಧಾತು. ಸನ್ಸ್+ಯ+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಕ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ಙಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಯಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸ್ರಸ್ಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಟುನದಿ**= ಸಮೃದ್ಧೌ. ಧಾತು. ಇದು ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ನನ್ದ್+ಯ+ತೇ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅನಿದಿತಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನನ್ದ್ಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಂತೋಷಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಯಜ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದಾಗ ಯಜ್+ಯ+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಕ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ವಚಿಸ್ವಪಿಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಇಅಜ್+ಯ+ತೇ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಇಜ್ಯತೇ. ಇಜ್ಯತಾಮ್, ಐಜ್ಯತ, ಇಜ್ಯೇತ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂಥರ್ಥ.

ತನು=ವಿಸ್ತಾರೇ. ಧಾತು. ತನ್+ಯ+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆತ್ವವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ತನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಕಿನಲ್ಲಿ ಆತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೫೮. ತನೋತೇರ್ಯಕಿ ॥ ೭-೪-೪೪ ॥

ಆಕಾರೋಽನ್ತಾದೇಶೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ । ತಾಯತೇ, ತನ್ಯತೇ ॥

ತನೋತೇಃ, ಯಕಿ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ವಿಡ್ವನೋರ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್', 'ಯೇ ವಿಭಾಷಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಾಷಾ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ತನು ಧಾತುವಿಗೆ ಯಕ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಕಾರವು ಅನ್ತ್ಯಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತಆ+ಯ+ತೇ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ತಾಯತೇ. ಆತ್ವ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ತನ್ಯತೇ । ತೇನೇ । (ತಾನಿತಾ) ತನಿತಾ । (ತಾನಿಷ್ಯತೇ) ತನಿಷ್ಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. ವಿಸ್ತರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ.

ತಪ—ಸಂತಾಪೇ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ. 'ಪಾಪಂ (ನಪುಂಸಕ ಪ್ರ.ಏ.) ಪುರುಷಂ ತಪತಿ.' 'ಪಾಪೇನ ಪುರುಷಃ ತಪ್ಯತೇ.' **ಲಿಟ್** ॥ ತೇಪೇ । **ಲುಟ್** ॥ (ತಾಪಿತಾ) ತಪ್ತಾ ॥ **ಲೃಟ್** ॥ (ತಾಪಿಷ್ಯತೇ) ತಪ್ಸ್ಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಙಿ**ನಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್ ಬರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ತಪ್ ಧಾತುವಿನ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೫೯. ತಪೋಽನುತಾಪೇ ಚ ॥ ೩-೧-೬೫ ॥

ತಪಶ್ಚ್ಲೇಶ್ಚಿಣ್ ನ ಸ್ಯಾತ್ ಕರ್ಮಕರ್ತರಿ ಅನುತಾಪೇ ಚ। ಅನ್ವತಪ್ತ ಪಾಪೇನ ।

ತಪಃ, ಅನುತಾಪೇ, ಚ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ', 'ಚಿಣ್ ತೇ ಪದಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚಿಣ್', 'ನ ರುಧಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಚಕಾರದಿಂದ 'ಅಚಃ ಕರ್ಮಕರ್ತರಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ಮಕರ್ತರಿ' ಪದವು ಸಮುಚ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ತಪ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಕರ್ಮಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿಯೂ, ಅನುತಾಪ ರೂಪಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗಲೂ ಚಿಣ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಅನುತಾಪ ಅರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ಚಿಣ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚ್. ಅನು+ಅತಪ್+ಸ್+ತ. 'ಝಲೋ ಝಲಿ' ಸಲೋಪ. ಅನ್ವತಪ್ತ. ಅನುತಾಪಾರ್ಥ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರಲು ಅನು ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ; ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವವಿಲ್ಲ. (ಅನ್ವತಾಪಿಷಾತಾಮ್) ಅನ್ವತಪ್ಸಾತಾಮ್ । (ಅನ್ವತಾಪಿಷತ) ಅನ್ವತಪ್ಸತ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಪಾಪವು ಪುರುಷನನ್ನು ಅನುತಾಪಗೊಳಿಸಿತು. ಪಾಪಂ (ಕರ್ತೃ) ಪುರುಷಂ (ಕರ್ಮ) ಅನ್ವತಾಪ್ಸೀತ್ ॥ ಪಾಪದಿಂದ ಪುರುಷನು ಅನುತಾಪಗೊಂಡನು. ಪಾಪೇನ ಪುರುಷಃ ಅನ್ವತಪ್ತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗವಿಶೇಷವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಘುಮಾಸ್ಥೇತೀತ್ವಮ್ । ದೀಯತೇ । ಧೀಯತೇ । ದದೇ ॥

ಡುದಾಞ್—ದಾನೇ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ. ದಾ+ಯ+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಘುಮಾಸ್ಥಾಗಾಪಾಜಹಾತಿಸಾಂ ಹಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಾ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ. ದೀಯತೇ. ಧಾಞ್ ಧಾತುವಿಗೂ ಹೀಗೆ ಈತ್ವ ಬಂದರೆ ಧೀಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲಿಟ್** ॥ ದದೇ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ತರಿಯಂತೇ ರೂಪ. ಕಾರ್ಯವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. **ಲುಟಿ**ನಲ್ಲಿ ಅಜನ್ತವಾದುದರಿಂದ 'ಸ್ಯಸಿಚ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ ದಾ+ಇತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯುಕಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಆದನ್ತಧಾತುಗಳಿಗೆ ಯುಕಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೬೦. ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ಕೃತೋಃ || ೭-೩-೩೩ ||

ಆದನ್ತಾನಾಂ ಯುಗಾಗಮಃ ಸ್ಯಾಚ್ಚಿಣಿ ಞ್ಣಿತಿ ಕೃತಿ ಚ । ದಾಯಿತಾ, ದಾತಾ । ದಾಯಿಷೀಷ್ಟ, ದಾಸೀಷ್ಟ । ಅದಾಯಿ । ಅದಾಯಿಷಾತಾಮ್ ॥ ಭಜ್ಯತೇ ॥

ಆತಃ, ಯುಕ್, ಚಿಣ್ಕೃತೋಃ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಆತಃ' ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದನ್ತಲಾಭ. 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ 'ಞ್ಣಿತಿ' ಎಂಬುದು ಕೃತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಞಿತ್, ಣಿತ್ತಾದ ಕೃತ್ ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಆಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಚಿಣ್ ಮತ್ತು ಞಿತ್, ಣಿತ್ತಾದ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಕ್ ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಯುಕಿನಲ್ಲಿ ಯ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದನ್ತಕ್ಕೆ ಅನ್ತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದಾ+ಇತಾ, ಎಂದಿರುವಾಗ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಚಿಣ್ ಪರದಲ್ಲಿದೆಯೆಂದು ಯುಕ್ ಬಂದರೆ ದಾಯ್+ಇತಾ=ದಾಯಿತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ದಾತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವದಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ರೂಪ.

ಲೃಟ್ ॥ ದಾಯಿಷ್ಯತೇ, ದಾಸ್ಯತೇ । ದೀಯತಾಮ್ । ಅದೀಯತ । ದೀಯೇತ । ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ದಾಯಿಷೀಷ್ಟ, ದಾಸೀಷ್ಟ । ಲುಙ್ ॥ ಅದಾಯಿ । ಇಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಚಿಣ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಯುಕ್. ದ್ವಿವಚನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು. ಅದಾಯಿಷಾತಾಮ್ । ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವವಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ 'ಅದಾಸಾತಾಮ್' ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸ್ಥಾಘ್ವೋರಿಚ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಅದಿಷಾತಾಮ್, ಅದಾಯಿಷತ, ಅದಿಷತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ದಾಞ್ ಧಾತುವಿಗೂ ಹೀಗೆ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು. ಅಧಾಯಿ । ಅಧಾಯಿಷಾತಾಮ್, ಅಧಿಷಾತಾಮ್ । ಅದಾಯಿಷತ, ಅಧಿಷತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಭಞ್ಜೋ=ಆಮರ್ದನೇ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ. ಭನ್ಜ್+ಯ+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರ ಲೋಪ. ಭಜ್ಯತೇ । ಭಜ್ಯೇತೇ । ಭಜ್ಯನ್ತೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ನಲೋಪ ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಞ್ಜ ಧಾತುವಿಗೆ ನಲೋಪವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೬೧. ಭಞ್ಜೇಶ್ಚ ಚಿಣಿ || ೬-೪-೩೩ ||

ನಲೋಪೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ । ಅಭಾಜಿ, ಅಭಞ್ಜಿ ॥ ಲಭ್ಯತೇ ॥

ಭಞ್ಜೇಃ, ಚ, ಚಿಣಿ ||ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ' ಶ್ನಾನ್ನಲೋಪಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ನ ' ಎಂಬ ಲುಪ್ತಷಷ್ಠ್ಯೇಕಪದವೂ ' ಲೋಪಃ ' ಪದವೂ, ' ಜಾನ್ತನಶಾಂ ವಿಭಾಷಾ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಾಷಾ' ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಭಞ್ಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಚಿಣ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭಞ್ಜ್ + ಚ್ಲಿ + ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ' ಚಿಣ್ ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್. 'ಚಿಣೋ ಲುಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಭಞ್ಜ್ + ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಲೋಪ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದರೆ ಅಭಜ್ + ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ' ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಅಭಾಜಿ । ನಲೋಪ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅಭಞ್ಜಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭಂಕ್ಷಾತಾಮ್ । ಇತ್ಯಾದಿ.

ಡುಲಭ್ ಷ್= ಪ್ರಾಪ್ತೌ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದರೆ ಲಭ್ಯತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಲುಙ್‌ನಲ್ಲಿ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್ ಬಂದಾಗ ಅಲಭ್ + ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನುಮಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಭ್ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೬೨. ವಿಭಾಷಾ ಚಿಣ್ಣಮುಲೋಃ || ೭-೧-೬೯ ||

ಲಭೇರ್ನುಮಾಗಮೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ || ಅಲಮ್ಭಿ, ಅಲಾಭಿ ||

ಇತಿ ಭಾವಕರ್ಮಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ' ಲಭೇಶ್ಚ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಲಭೇಃ ', ' ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ನುಮ್ ' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲಭ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಚಿಣ್, ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಚಿಣ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬಂದರೆ ಅಲನ್ ಭ್ + ಇ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣ. ಅಲಮ್ಭಿ । ನುಮಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ' ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ ' ವೃದ್ಧಿ. ಅಲಾಭಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲಪ್ಸಾತಾಮ್ । ಅಲಪ್ಸತ|| ಇತ್ಯಾದಿ.

೧೦. ಅಥ ಕರ್ಮಕರ್ತೃಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಯದಾ ಕರ್ಮೈವ ಕರ್ತೃತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷಿತಂ ತದಾ ಸಕರ್ಮಕಾಣಾಮಪ್ಯ ಕರ್ಮಕತ್ವಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಭಾವೇ ಚ ಲಕಾರಃ ||

ಕಾರಕಗಳು ಆರು ವಿಧವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಕಾರಕ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಕಾರಕವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದೆ. ಕರ್ತೃಕಾರಕದ ವ್ಯಾಪಾರಾಧೀನವಾಗಿ

ಇತರ ಕಾರಕಗಳ ವ್ಯಾಪಾರವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. 'ಚೈತ್ರಃ ವಹ್ನಿನಾ ಸ್ಥಾಲ್ಯಾಂ ತಂಡುಲಂ ಪಚತಿ.' ಚೈತ್ರನು ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ತಪ್ಪಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಬೇಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಾಕಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ, ಕರಣ, ಅಧಿಕರಣ, ಕರ್ಮಕಾರಕಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುತ್ತದೆ. ಚೈತ್ರನ ವ್ಯಾಪಾರ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ವಹ್ನ್ಯಾದಿಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ ಚನ್ನಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆಯೆಂದು ಸೂಚಿಸಲು ಅವುಗಳಿಗೂ ಕರ್ತೃತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡುವುದಿದೆ. ಬೆಂಕಿ ಚನ್ನಾಗಿ ಉರಿದು ಅಡಿಗೆಯಾಗುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅದರ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಕೊಟ್ಟು ಕರಣವಾದ ಅದಕ್ಕೇ ಕರ್ತೃತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆವಾಗ 'ವಹ್ನಿಃ ಪಚತಿ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೇ ತಪ್ಪಲೆಯ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಹೇಳಲು ಅದಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. 'ಸ್ಥಾಲೀ ಪಚತಿ.' ಕೆಲವು ಕಡೆ ಅಕ್ಕಿಯೇ ಚನ್ನಾಗಿದ್ದು ಬೇಗ ಅನ್ನವಾಗುವುದಾದರೆ, ಕರ್ಮವಾದ ತಂಡುಲಕ್ಕೇ ಕರ್ತೃತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆಗ 'ತಂಡುಲಃ ಪಚ್ಯತೇ' (ಸ್ವಯಮೇವ) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಚೈತ್ರಃ ತಂಡುಲಂ ಪಚತಿ.' ಇದು ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗ. ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃತ್ವ ವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಲಕಾರವು ಕರ್ತೃಭೂತವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆಗ ಕರ್ಮವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತು ಅಕರ್ಮಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಭಾವದಲ್ಲಿಯೂ ಲಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ 'ಯದಾ ಕರ್ಮೈವ—' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಾವಾಗ ಕರ್ಮವೇ ಕರ್ತೃವೆಂದು ಎಣಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಆಗ ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳೂ ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಭಾವದಲ್ಲಿಯೂ ಲಕಾರ ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ತಂಡುಲವೇ ಕರ್ತೃವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಪಚ್ ಧಾತು ಅಕರ್ಮಕವಾಯಿತು. ಆಗ ಅದರ ಮೇಲೆ ಕರ್ತೃರಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಭಾವದಲ್ಲಿಯೂ ಲಕಾರಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದರೆ ಪಚ್ + ಲಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಕರ್ಮವದ್ಭಾವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಕರ್ಮವದ್ಭಾವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೬೩. ಕರ್ಮವತ್ಕರ್ಮಣಾ ತುಲ್ಯಕ್ರಿಯಃ || ೩–೧–೮೭ ||

ಕರ್ಮಸ್ಥಯಾ ಕ್ರಿಯಯಾ ತುಲ್ಯಕ್ರಿಯಃ ಕರ್ತಾ ಕರ್ಮವತ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಕಾರ್ಯಾತಿದೇಶೋಽಯಮ್ । ತೇನ ಯಗಾತ್ಮನೇಪದಚಿಣ್ ಚಿಣ್ವದಿಟಃ ಸ್ಯುಃ । ಪಚ್ಯತೇ ಫಲಮ್ । ಭಿದ್ಯತೇ ಕಾಷ್ಠಮ್ । ಅಪಾಚಿ । ಅಭೇದಿ । ಭಾವೇ, ಭಿದ್ಯತೇ ಕಾಷ್ಠೇನ ||

ಇತಿ ಕರ್ಮಕರ್ತೃಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಕರ್ಮವತ್, ಕರ್ಮಣಾ, ತುಲ್ಯಕ್ರಿಯಃ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ' ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕರ್ಮಣಾ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಕರ್ಮಸ್ಥ ಕ್ರಿಯಯಾ' (ಕರ್ಮದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ) ಎಂದರ್ಥ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಕರ್ಮಕಾರಕದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಸಮಾನವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯಿರುವ ಕರ್ತೃವು ಕರ್ಮದಂತೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ. ಅತಿದೇಶದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಿದೆ—ಶಾಸ್ತ್ರಾತಿದೇಶ, ಕಾರ್ಯಾತಿದೇಶ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಾತಿದೇಶವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕರ್ಮವದ್ಭಾವ ಅತಿದೇಶದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕರ್ಮಣಿ ಲಕಾರದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. 'ಚೈತ್ರಃ ತಂಡುಲಂ ಪಚತಿ.' ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮ ತಂಡುಲ. ಇವರಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಯೆಂದರೆ ವಿಕ್ಲಿತ್ತಿ (ಮೆತ್ತಗಾಗುವಿಗೆ). ಕರ್ಮಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿರುವ ವಿಕ್ಲಿತ್ತಿಕ್ರಿಯೆಗೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮವೇ ಕರ್ತೃವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಯೂ ಕರ್ಮರೂಪಕರ್ತೃವಿನಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಯೂ ಒಂದೇ ಆದುದರಿಂದ ಕರ್ಮವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಯಕ್, ಆತ್ಮನೇಪದ, ಲುಙ್‌ನಲ್ಲಿ ಚಿಣ್, ಸ್ಯಸಿಚ್‌ಸೀಯುಟ್‌ತಾಸ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. (ಚೈತ್ರೇಣ) 'ತಂಡುಲಃ ಪಚ್ಯತೇ' (ಸ್ವಯಮೇವ) ಅಕ್ಕಿ ತಾನಾಗಿ ಬೇಯುತ್ತದೆ. 'ಪಚ್ಯತೇ ಫಲಮ್'. ಹಣ್ಣು ತಾನಾಗಿ ಮಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಗತಪುರುಷವಚನಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಫಲೇ ಪಚ್ಯೇತೇ || ಫಲಾನಿ ಪಚ್ಯನ್ತೇ || ತ್ವಂ ಪಚ್ಯಸೇ || ಅಹಂ ಪಚ್ಯೇ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಭಿದ್ಯತೇ ಕಾಷ್ಠಮ್ || ಸೌದೆ ತಾನಾಗಿ ಸೀಳಾಗುತ್ತದೆ. ಲುಙ್‌ನಲ್ಲಿ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್ ಬಂದರೆ ಅಪಾಚಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿಣ್ ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. 'ಚಿಣೋ ಲುಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಭಿದ್ + ಇ + ತ. ತಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಹೀಗೆ ಕರ್ಮಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದಾಗ ಕರ್ಮಣಿಪ್ರಯೋಗದಂತೆಯೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ. ಕರ್ಮಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಗಳೂ ಅಕರ್ಮಕಗಳಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದಾಗ ಹಿಂದೆ ತೋರಿಸಿದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಭಾವೇಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದರೆ ಭಿದ್ಯತೇ ಕಾಷ್ಠೇನ, ಪಚ್ಯತೇ ಫಲೇನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಕರ್ಮಕರ್ತೃವಿನ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮರೂಪ ಕರ್ತೃ ಅಭಿಹಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಯುಗಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕ್ರಿಯಾ ಅಭಿಹಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನಾದಿಗಳಿಲ್ಲ. ಹತ್ತು ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೊಂದೇ ರೂಪ. ಹೀಗೆ ಇತರ ಧಾತುಗಳ ಕರ್ಮಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

೧೧. ಅಥ ಲಕಾರಾರ್ಥಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವಿಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೃಟ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೬೪. ಅಭಿಜ್ಞಾವಚನೇ ಲೃಟ್ || ೩-೨-೧೧೨ ||

ಸ್ಮೃತಿಬೋಧಿನ್ಯುಪಪದೇ ಭೂತಾನದ್ಯತನೇ ಧಾತೋರ್ಲೃಟ್ | ಲಙೋಽಪವಾದಃ || ವಸ=ನಿವಾಸೇ | ಸ್ಮರಸಿ ಕೃಷ್ಣ ಗೋಕುಲೇ ವತ್ಸ್ಯಾಮಃ | ಏವಂ ಬುಧ್ಯಸೇ, ಚೇತಯಸೇ ಇತ್ಯಾದಿಪ್ರಯೋಗೇಽಪಿ ||

ಲಕಾರಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಧಿ, ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯತ್, ವರ್ತಮಾನಕಾಲ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಈಗ ಆ ಲಕಾರಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಭಿಜ್ಞಾ ಎಂದರೆ ಸ್ಮೃತಿ. ಅಭಿಜ್ಞಾ ಉಚ್ಯತೇ ಬೋಧ್ಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ಅಭಿಜ್ಞಾ ವಚನಂ || ತಸ್ಮಿನ್. 'ಭೂತೇ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಅನದ್ಯತನೇ ಲಙ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನದ್ಯತನೇ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸ್ಮೃತಿಬೋಧಕಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿ ಇರುವಾಗ (ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವಾಗ) ಭೂತಾನದ್ಯತನಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಲೃಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಲೃಟಿಗೆ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಈಗ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕಳೆದ ಅರ್ಧರಾತ್ರಿಯಿಂದ ಬರುವ ಅರ್ಧರಾತ್ರಿಯವರೆಗಿನ ಕಾಲ ಅದ್ಯತನವೆಂದೂ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದುದು ಅನದ್ಯತನವೆಂದೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಭೂತಾನದ್ಯತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲಙ್ ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ವಸ ಧಾತು. ವಾಸಮಾಡುವುದು ಅರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ: ಸ್ಮರಸಿ ಕೃಷ್ಣ ಗೋಕುಲೇ ವತ್ಸ್ಯಾಮಃ || ಗೋಕುಲದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡಿದೆವಷ್ಟೆ, ಕೃಷ್ಣ ಜ್ಞಾಪಕವಿದೆಯೇ ? ಇಲ್ಲಿ ಅಭಿಜ್ಞಾವಚನ ಸ್ಮರಸಿ ಎಂಬ ಪದ. ಇದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲಙಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಲೃಟ್ ಬಂದಿದೆ. ವಸ್ + ಸ್ಯ + ಮಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಃ ಸ್ಯಾರ್ಧಧಾತುಕೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. 'ಅತೋ ದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ' ದೀರ್ಘ. ವತ್ಸ್ಯಾಮಃ | ಎಂದಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಬುಧ್ಯಸೇ, ಚೇತಯಸೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳು ಸ್ಮೃತಿವಾಚಕಗಳಾದುದರಿಂದ ಅವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭೂತಾನದ್ಯತನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲೃಟ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ ಸೂತ್ರ.

೭೬೫. ನ ಯದಿ || ೩-೨-೧೧೩ ||

ಯದ್ಯೋಗೇ ಉಕ್ತಂ ನ | ಅಭಿಜಾನಾಸಿ ಕೃಷ್ಣ ಯದ್ವನೇ ಅಭುಞ್ಜ್ಮಹಿ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಯದಿ ಸಪ್ತಮೀ. ಯಚ್ಛಬ್ದದ ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಅಭಿಜ್ಞಾವಚನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಲೃಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅನದ್ಯತನಭೂತದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಲಙ್ ಲಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಭಿಜಾನಾಸಿ—' ಉದಾಹರಣೆ. ಯಚ್ಛಬ್ದಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಲೃಟ್ ಬರಲಿಲ್ಲ. ವನದಲ್ಲಿ ಏನು ಊಟಮಾಡಿದೆವೋ ಅದನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಿಯಷ್ಟೆ, ಎಂದರ್ಥ.

ಸ್ಮ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಲಟ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೬೬. ಲಟ್ ಸ್ಮೇ ||೩-೨-೧೧೮||

ಲಿಟೋಽಪವಾದಃ । ಯಜತಿ ಸ್ಮ ಯುಧಿಷ್ಠಿರಃ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸ್ಮ ಎಂಬುದು ಭೂತಕಾಲದ್ಯೋತಕ ಅವ್ಯಯ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸ್ಮಶಬ್ದಯೋಗವಿರುವಾಗ ಲಿಟ್ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನದ್ಯತನ ಪರೋಕ್ಷಭೂತದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ಮ ಶಬ್ದವಿದ್ದರೆ ಅದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಜತಿ ಸ್ಮ ಯುಧಿಷ್ಠಿರಃ|| ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು ಯಾಗ ಮಾಡಿದ್ದನಂತೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸಾಮಾನ್ಯಭೂತಕಾಲಿಕಲಕಾರ ತಿಳಿಯದಿದ್ದಾಗ ಲಟ್ ಪ್ರಯೋಗದೊಡನೆ ಸ್ಮ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ.

ವರ್ತಮಾನಸಾಮೀಪ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.

೭೬೭. ವರ್ತಮಾನಸಾಮೀಪ್ಯೇ ವರ್ತಮಾನವದ್ವಾ ||೩-೩-೧೩೧||

ವರ್ತಮಾನೇ ಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾ ಉಕ್ತಾಸ್ತೇ ವರ್ತಮಾನಸಾಮೀಪ್ಯೇ ಭೂತೇ ಭವಿಷ್ಯತಿ ಚ ವಾ ಸ್ಯುಃ । ಕದಾಗತೋಽಸಿ । ಅಯಮಾಗಚ್ಛಾಮಿ, ಅಯಮಾಗಮಂ ವಾ । ಕದಾ ಗಮಿಷ್ಯಸಿ । ಏಷ ಗಚ್ಛಾಮಿ, ಗಮಿಷ್ಯಾಮಿ ವಾ ||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸಮೀಪಮೇವ ಸಾಮೀಪ್ಯಂ|| ಸಮೀಪ, ಸಾಮೀಪ್ಯ ಎಲ್ಲಾ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—'ವರ್ತಮಾನೇ ಲಟ್' ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನಾರಂಭಿಸಿ 'ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಮ್' ಈ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಯಾವ ಅರ್ಥ ವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಮೇಲೆ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಆಯಾಯ ಅರ್ಥವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಪ್ರಕೃತಿಗಳ ಮೇಲೆ ವರ್ತಮಾನಸಮೀಪಕಾಲವಾಚಕವಾದ ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಕದಾ ಆಗತೋಽಸಿ ? ಬಂದಿರುವವನನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಶ್ನವಾಕ್ಯ. ಯಾವಾಗ ಬಂದಿರುವಿ ? ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ. ಅಯಮಾಗಚ್ಛಾಮಿ,

ಅಯನ್ನಾಗಮಂ ವಾ || ಈ ನಾನು ಈಗತಾನೇ ಬಂದೆನು. ವರ್ತಮಾನಸಮೀಪವಾದ ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಬಂದಿದೆ. ಇದು ವಿಕಲ್ಪವೆಂದುದರಿಂದ ಆಗಮಂ ಎಂದು ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಙ್ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ವರ್ತಮಾನಸಮೀಪವಾದ ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಲಟನ್ನು ಹೇಳಿ ವರ್ತಮಾನಸಮೀಪವಾದ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕದಾ ಗಮಿಷ್ಯಸಿ ? ಯಾವಾಗ ಹೋಗುತ್ತೀಯೆಂದು ಭವಿಷ್ಯತ್ತಿನ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಏಷ ಗಚ್ಛಾಮಿ, ಗಮಿಷ್ಯಾಮಿ ವಾ || ಇದು ಉತ್ತರ. ಈ ನಾನು ಹೋಗುತ್ತೇನೆ. ವರ್ತಮಾನಸಮೀಪ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾನಕಾಲವಾಚಕ ಲಟ್ ಬಂದಿದೆ. ಇದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಭವಿಷ್ಯತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಲೃಟೇ ಬಂದರೆ ಗಮಿಷ್ಯಾಮಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಭೂತಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿಸಾಮೀಪ್ಯ ಸೂಚಿಸಲು ವರ್ತಮಾನಕಾಲವಾಚಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವದಲ್ಲಿ ಲಿಙ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೬೮. ಹೇತುಹೇತುಮತೋರ್ಲಿಙ್ || ೩-೩-೧೫೬ ||

ವಾ ಸ್ಯಾತ್ । ಕೃಷ್ಣಂ ನಮೇಚ್ಚೇತ್ಸುಖಂ ಯಾಯಾತ್ । ಕೃಷ್ಣಂ ನಂಸ್ಯತಿ ಚೇತ್ಸುಖಂ ಯಾಸ್ಯತಿ । (ಭವಿಷ್ಯತ್ಯೇವೇಷ್ಯತೇ) ನೇಹ । ಹನ್ತೀತಿ ಪಲಾಯತೇ || ವಿಧಿನಿಮನ್ತ್ರಣೇತಿ ಲಿಙ್ || ವಿಧಿಃ ಪ್ರೇರಣಂ, ಭೃತ್ಯಾದೇರ್ನಿಕೃಷ್ಟಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ತನಮ್। ಯಜೇತ|| ನಿಮನ್ತ್ರಣಂ ನಿಯೋಗಕರಣಮ್, ಆವಶ್ಯಕೇ ಶ್ರಾದ್ಧಭೋಜನಾದೌ ದೌಹಿತ್ರಾದೇಃ ಪ್ರವರ್ತನಮ್ । ಇಹ ಭುಞ್ಜೀತ || ಆಮನ್ತ್ರಣಂ ಕಾಮಚಾರಾನುಜ್ಞಾ । ಇಹಾಸೀತ || ಅಧೀಷ್ಟಂ ಸತ್ಕಾರಪೂರ್ವಕೋವ್ಯಾಪಾರಃ । ಪುತ್ರಮಧ್ಯಾಪಯೇದ್ಭವಾನ್ || ಸಂಪ್ರಶ್ನಃ ಸಂಪ್ರಧಾರಣಮ್ । ಕಿಂ ಭೋ ವೇದಮಧೀಯೀಯ ಉತ ತರ್ಕಮ್ । ಪ್ರಾರ್ಥನಂ ಯಾಚ್ಞಾ । ಭೋ ಭೋಜನಂ ಲಭೇಯ । ಏವಂ ಲೋಟ್ ||

ಇತಿ ಲಕಾರಾರ್ಥಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಹೇತುಹೇತುಮತೋಃ, ಲಿಙ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹೇತು, ಹೇತುಮತ್ತಾದ ಕಾರ್ಯವು ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಙ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೇತುವೆಂದರೆ ಕಾರಣ. ಹೇತುಮತ್ ಅಂದರೆ ಕಾರಣವುಳ್ಳದ್ದು ಕಾರ್ಯ. ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವ ತೋರುವಾಗ ಲಿಙ್ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದರ್ಥ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಲೃಟ್ ಬರುತ್ತದೆ 'ಕೃಷ್ಣಂ ನಮೇತ್ ಚೇತ್ ಸುಖಂ ಯಾಯಾತ್.' ಇದು ಉದಾಹರಣೆ. ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರೆ ಸುಖವನ್ನು ಹೊಂದಿಯಾನು ಇಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನ ನಮಸ್ಕಾರ ಸುಖಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ (ಹೇತು). ಕೃಷ್ಣನಮಸ್ಕಾರದಿಂದ ಸುಖಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಅದು ಕಾರ್ಯ (ಹೇತುಮತ್). ಆದುದರಿಂದ ಲಿಙ್ ಬಂದಿದೆ. ಇದು ಬಾರದಿ

ದ್ದಾಗ ಲೃಟ್ ಎಂದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ಕೃಷ್ಣಂ ನಂಸ್ಯತಿ—' ಇತ್ಯಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ನಿಯಮಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಲಿಙ್ ಬರಬೇಕಾದರೆ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥವೇ ತೋರುತ್ತಿರಬೇಕು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಲಿಙ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನೇಹ. 'ಹನ್ತೀತಿ ಪಲಾಯತೇ.' ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆಂದು ಓಡುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವ ತೋರಿದರೂ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ಲಿಙ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಭವಿಷ್ಯತ್ ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ ಲೃಟ್ ಕೂಡಾ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಧಿನಿಮನ್ತ್ರಣೇತಿ ಲಿಙ್ || ವಿಧಿನಿಮನ್ತ್ರಣಾಮನ್ತ್ರಣಾಧೀಷ್ಟಸಂಪ್ರಶ್ನ ಪ್ರಾರ್ಥನೇಷು ಲಿಙ್ || ಇದು ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (ಸೂ. ೪೨೬) ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ವಿಧ್ಯಾದಿಗಳ ಅರ್ಥಗಳು ಹಿಂದೆ ವಿವೃತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಈಗ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಿಧಿಯೆಂದರೆ ಪ್ರೇರಣೆ ; ಅಂದರೆ ತನಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುವವನನ್ನು (ಸೇವಕ) ಯಾವುದಾದರೂ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವುದು. ಉದಾ.—ಯಜೇತ | ಯಾಗಮಾಡು. ಶ್ರುತಿಹೇಳುವ ಮಾತೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ಅದು ನಮಗೆ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ನಿಮನ್ತ್ರಣಂ = ನಿಯೋಗಕರಣಮ್. ಆವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಶ್ರಾದ್ಧಭೋಜನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊಮ್ಮಗ ಮುಂತಾದವರ ಪ್ರವರ್ತನೆ. ಶ್ರಾದ್ಧಭೋಜನಕ್ಕೆ ಮೊಮ್ಮಗನು ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಹ ಭುಞ್ಜೀತ || ಉದಾಹರಣೆ. ಶ್ರಾದ್ಧ ಊಟಮಾಡಿ ಎಂದರ್ಥ. ಆಮನ್ತ್ರಣವೆಂದರೆ ಇಷ್ಟಬಂದಂತೆ ಒಪ್ಪುವುದು. ಅಭಿಲಾಷಾವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಮತಿ ಕೊಡುವುದು. 'ಇಹ ಆಸೀತ.' ಇಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಿರಿ. ಅಧೀಷ್ಟವೆಂದರೆ ಸತ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾದ ವ್ಯಾಪಾರ. 'ಪುತ್ರಂ ಅಧ್ಯಾಪಯೇತ್ ಭವಾನ್.' ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಸಮೀಪ ಮಗನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಗೌರವದಿಂದ ಹೇಳುವ ಮಾತು. ತಾವು ಮಗನನ್ನು ಓದಿಸಬೇಕು. ಸಂಪ್ರಶ್ನವೆಂದರೆ ನಿಶ್ಚಯಮಾಡುವುದು. 'ಕಿಂ ಭೋ ವೇದಮಧೀಯೀಯ ಉತ ತರ್ಕಮ್ ?' ವೇದವನ್ನು ಓದಲೇ ಅಥವಾ ತರ್ಕವನ್ನು ಓದಲೇ ? ಇಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಯವಿಷಯಕ ಪ್ರಶ್ನೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೆಂದರೆ ಬೇಡುವುದು. 'ಭೋ ಭೋಜನಂ ಲಭೇಯ.' ಸ್ವಾಮಿ, (ತಮ್ಮಿಂದ) ಊಟ ಸಿಗುತ್ತದೆಯೇ ? ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲು? ಪ್ರವರ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ಲಿಙ್ ಹೇಳುವುದುಚಿತವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರರು ನಿರ್ಧರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ವಿಧ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಙ್ ಬರುವುದಲ್ಲದೇ ಲೋಟ್ ಲಕಾರವೂ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ತಿಙನ್ತಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

೧೨. ಅಥ ಕೃದನ್ತೇ ಕೃತ್ಯಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ.

೭೭೯. ಧಾತೋಃ || ೩-೧-೯೧ ||

ಆ ತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯಸಮಾಪ್ತೇರ್ಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾಸ್ತೇ ಧಾತೋಃ ಪರೇ ಸ್ಯುಃ । 'ಕೃದತಿಙ್' ಇತಿ ಕೃತ್ಸಂಜ್ಞಾ ||

ಇದುವರೆಗೆ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳನ್ನೂ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಕೃದನ್ತಶಬ್ದಗಳ ವಿವರವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ಸುಪ್ತಿಙನ್ತಂ ಪದಮ್' ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸುಬನ್ತ, ತಿಙನ್ತ ಪದಗಳಿಗೆ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸುಬನ್ತ ಪದಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿ, ಆಮೇಲೆ ತಿಙನ್ತಪದಸ್ವರೂಪ ವಿವರಿಸಿ ಈಗ 'ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾಶ್ಚ' ಸೂತ್ರಾರ್ಥದ ವಿವರಣೆಗೋಸ್ಕರ ಮೊದಲು ಕೃದನ್ತವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಈ ಪ್ರಕರಣ ಆರಬ್ಧವಾಗಿದೆ. ಕೃದನ್ತವೆಂದರೇನೆಂಬುದನ್ನು ಮೂಲದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಬಹುದು. 'ಧಾತೋಃ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ. ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಉತ್ತರಸೂತ್ರಾರ್ಥದೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಒಂದನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರ ಹೇಳಿದೆ. ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯುವವರೆಗೂ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯುವವರೆಗೂ ಯಾವ ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೋ ಅವು ಧಾತುವಿನ ಪರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಕೃದತಿಙ್' (ಸೂತ್ರ ೩೦೪) ಈ ಸೂತ್ರವು ಶಬ್ದಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. 'ಧಾತೋಃ' ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ 'ತಿಙ್' (೧೪) ಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಕೃತ್' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆಖ್ಯಾತಭಿನ್ನವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದರ್ಥ. ಈ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೃದನ್ತಶಬ್ದವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈಗ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಮಾನವಾದ ಅಪವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪಬಾಧ್ಯಬಾಧಕ ಭಾವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಸರೂಪ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪಬಾಧಕತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೭೦. ವಾಽಸರೂಪೋಽಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ || ೩-೧-೯೪ ||

ಅಸ್ಮಿನ್ ಧಾತ್ವಧಿಕಾರೇಽಸರೂಪೋಽಪವಾದಪ್ರತ್ಯಯ ಉತ್ಸರ್ಗಸ್ಯ ಬಾಧಕೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್, ಸ್ತ್ರ್ಯಧಿಕಾರೋಕ್ತಂ ವಿನಾ ||

ವಾ, ಅಸರೂಪಃ, ಅಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಈ ಧಾತ್ವಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸಮಾನರೂಪವಿಲ್ಲದ ಅಪವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉತ್ಸರ್ಗ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಾಧಕವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ' ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಈ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಸೂತ್ರ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬಾಧಕವಾದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಾಧ್ಯಬಾಧಕಭಾವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರ. ಧಾತ್ವಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ನಿಯಮಮಾಡುತ್ತದೆ. ಅಸಮಾನರೂಪವುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬಾಧ್ಯಬಾಧಕಭಾವ ಬಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪಬಾಧ್ಯಬಾಧಕ ಭಾವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ತಿನ್' ಎಂಬಲ್ಲಿಂದ ಸ್ತ್ರ್ಯಧಿಕಾರ. ಇಲ್ಲಿ ಈ ವಿಕಲ್ಪಬಾಧ್ಯಬಾಧಕಭಾವವಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬಾಧ್ಯಬಾಧಕಭಾವ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಣ್ವುಲ್‌ತೃಚೌ' ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರ. ಧಾತುಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಣ್ವುಲ್, ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಹಿತವಾಗಿವೆ. 'ಇಗುಪಧಜ್ಞಾ ಪ್ರೀಕಿರಃ ಕಃ' ಇಕ್ ಉಪಧೆಯಾಗಿರುವ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಜ್ಞಾ, ಪ್ರೀ, ಕೄ ಧಾತು ಗಳಿಗೂ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಣ್ವುಲ್, ತೃಚ್ ಬಾಧಿಸಿ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ ಮಾತ್ರ ಬರಬೇಕಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಬಾಧಕವೆಂದುದರಿಂದ ಣ್ವುಲ್, ತೃಚ್‌ಗಳೂ, ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತದೆಂದು ನಿಯಮಿಸಿದ ಹಾಗಾಗುತ್ತದೆ. ಕ ಬಂದರೆ ವಿಕ್ಷಿಪಃ ಣ್ವುಲ್ ಬಂದರೆ ವಿಕ್ಷೇಪಕಃ, ತೃಚ್ ಬಂದರೆ ವಿಕ್ಷೇಪ್ತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸಮಾನವಾಗಿದ್ದರೆ ಈ ವಿಕಲ್ಪವಿಲ್ಲ. ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬಾಧ್ಯಬಾಧಕಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಕರ್ಮಣ್ಯಣ್' ಇದು ಉತ್ಸರ್ಗಸೂತ್ರ. ಕರ್ಮವಾಚಕ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತುಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. 'ಕುಂಭಕಾರಃ' ಉದಾಹರಣೆ. ಕುಂಭ ಎಂಬ ಕರ್ಮ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಆತೋಽನುಪಸರ್ಗೇ ಕಃ' ಎಂಬುದು ಅಪವಾದ ಸೂತ್ರ. ಕರ್ಮವಾಚಕಪದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ (ಉಪಸರ್ಗವಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ) ಆದಂತಧಾತುವಿಗೆ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಅಣ್‌ನಲ್ಲಿಯೂ ಅ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕಪ್ರತ್ಯಯ ದಲ್ಲಿಯೂ ಅ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸರೂಪಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಬಾಧ್ಯ ಬಾಧಕಭಾವ ಬಂದರೆ ಆದಂತಧಾತುವಿಗೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸ ಬೇಕು. ಗೋದಃ, ಕಂಬಲದಃ ಉದಾಹರಣೆ. ಹೀಗೆ ಸ್ತ್ರ್ಯಧಿಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ ನಿತ್ಯ ಬಾಧ್ಯಬಾಧಕಭಾವ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕೃತ್ಯಾಧಿಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೭೧. ಕೃತ್ಯಾಃ || ೩–೧–೯೫ ||

ಣ್ವುಲ್‌ತೃಚಾವಿತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕ್ ಕೃತ್ಯಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ ||

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. ಇದೂ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ. ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯುವ ವರೆಗೂ ಹೇಳುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕೃತ್‌ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. 'ಣ್ವುಲ್‌ತೃಚೌ' ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿ. ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಹೇಳುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕೃತ್ಯ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೭೨. ಕರ್ತರಿ ಕೃತ್ || ೩-೪-೬೭ ||

ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಕರ್ತರಿ ಸ್ಯಾತ್ । ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ—

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಧಾತಾ (ಧಾರಣಮಾಡುವವನು). ಧಾಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಕುಂಭಕಾರಃ (ಮಡಿಕೆ ಮಾಡುವವನು). ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಕರ್ತ್ರರ್ಥಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಕೃತ್ತಿನ ಮಧ್ಯೆ ಹೇಳಿದ ಕೃತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಆ ಅರ್ಥ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಕರ್ಮಭಾವಾರ್ಥ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಕೃತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೭೩. ತಯೋರೇವ ಕೃತ್ಯಕ್ತಖಲರ್ಥಾಃ || ೩-೪-೭೦ ||

ಏತೇ ಭಾವಕರ್ಮಣೋರೇವ ಸ್ಯುಃ ||

ತಯೋಃ, ಏವ, ಕೃತ್ಯಕ್ತಖಲರ್ಥಾಃ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದೆ 'ಲಃ ಕರ್ಮಣಿ ಚ ಭಾವೇ—' ಸೂತ್ರ ಹೇಳಿದೆ. 'ತಯೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಕರ್ಮಗಳು ಪರಾಮೃಷ್ಟವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕೃತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಖಲರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಭಾವ, ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತವೆ. ಕರ್ತ್ರರ್ಥವಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆ ಅಧಿಕಾರ, ಅರ್ಥವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳಿ ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ತವ್ಯತಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೭೪. ತವ್ಯತ್ತವ್ಯಾನೀಯರಃ || ೩-೧-೯೬ ||

ಧಾತೋರೇತೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ಸ್ಯುಃ । ಏಧಿತವ್ಯಮ್, ಏಧನೀಯಂ ತ್ವಯಾ । ಭಾವೇ ಔತ್ಸರ್ಗಿಕಮೇಕವಚನಂ ಕ್ಲೀಬತ್ವಂ ಚ || ಚೇತವ್ಯಶ್ಚಯನೀಯೋ ವಾ ಧರ್ಮಸ್ತ್ವಯಾ ||

ವಾ ॥ (ಕೇಲಿಮರ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್) ಪಚೇಲಿಮಾ ಮಾಷಾಃ । ಪಕ್ತವ್ಯಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ । ಭಿದೇಲಿಮಾ ಸರಲಾಃ । ಭೇತ್ತವ್ಯಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ । ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರತ್ಯಯೌ ॥

ವಿಧಿಸೂತ್ರ. 'ಧಾತೋಃ' ಅಧಿಕಾರ. ತವ್ಯತ್ ಚ, ತವ್ಯಶ್ಚ, ಅನೀಯರ್ ಚ ತವ್ಯತ್ತವ್ಯಾನೀಯರಃ । ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ತವ್ಯತ್, ತವ್ಯ, ಅನೀಯರ್ ಎಂಬ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಭಾವಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ತವ್ಯತಿನಲ್ಲಿ 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರ ಇತ್ತಾಗಿ ಲೋಪವಾದರೆ ತವ್ಯ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತವೆ. ಸ್ವರದಲ್ಲಿ ತವ್ಯತ್ ತವ್ಯಗಳಿಗೆ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿದೆ. ರೂಪವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಏಧ ಧಾತು ಅಕರ್ಮಕವಾದುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅದರಮೇಲೆ ತವ್ಯ ಅನೀಯರ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಏಧ್ + ತವ್ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತವ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಏಧ್ + ಇತವ್ಯ. ಏಧಿತವ್ಯಮ್. ಏಧ್ + ಅನೀಯ(ರ್) = ಏಧನೀಯಮ್. ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಭಾವ(ಕ್ರಿಯೆ)ವನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿನ್ನಿಂದ ಬೆಳೆಯೋಣಾಗಬೇಕು. ಲಿಙ್, ಲೋಟ್, ಕೃತ್ಯ ಇವು ಮೂರೂ ಸಮಾನಾರ್ಥಕಗಳು. ಭಾವಕ್ಕೆ ಏಕವಚನ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆಂದು ಭಾವೇಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅದನ್ನೇ 'ಭಾವೇ ಔತ್ಸರ್ಗಿಕ—' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಭಾವದಲ್ಲಿ ಉತ್ಸರ್ಗದಿಂದ (ಸಾಮಾನ್ಯನಿಯಮ) ಬಂದ ಏಕವಚನವೂ, ನಪುಂಸಕತ್ವವೂ ಇರುತ್ತವೆ. ತ್ವಯಾ, ಮಯಾ, ತೈಃ, ಭವತಾ ಏಧನೀಯಮ್. ಹೀಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ ಈಗ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತವ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಚೇತವ್ಯಶ್ಚಯನೀಯೋ ವಾ ಧರ್ಮಸ್ತ್ವಯಾ ॥ ನಿನ್ನಿಂದ ಧರ್ಮವು ಗಳಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ಚಿಞ್ = ಚಯನೇ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ತವ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಚಿ + ತವ್ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಚೇತವ್ಯ. ಅನಿಟ್ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಕರ್ಮವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಲಿಂಗವಚನ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಧರ್ಮ, ಕರ್ಮವಾದುದರಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಏಕವಚನ ಬಂದಿದೆ. ಚೇತವ್ಯಃ । ಅನೀಯರ್ ಬಂದರೆ ಚಿ + ಅನೀಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಗುಣ. ಚೇ + ಅನೀಯ. ಅಯಾದೇಶ. ಚಯನೀಯಃ । ಕರ್ಮ ಅಭಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಕರ್ಮವಾದ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ತೃ ಅಭಿಹಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ಬಂದಿದೆ.

ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ತವ್ಯದಾದಿಗಳಂತೇ ಕೇಲಿಮರ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಕೇಲಿಮರಿನಲ್ಲಿ 'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಕಾರವೂ 'ಹಲನ್ತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫವೂ ಇತ್ತಾಗಿ ಲೋಪವಾದರೆ ಏಲಿಮ ಎಂದುಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪಚೇಲಿಮಾ

ಮಾಷಾಃ || ಪಚ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಏಲಿಮು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಸಕರ್ಮಕವಾದುದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥ. ಉದ್ದು ಬೇಯಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು ಎಂದರ್ಥ. ಕರ್ಮ ಅಭಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾ ಬಂದಿದೆ. ಭಿದೇಲಿಮಾಃ ಸರಲಾಃ || ಸರಳವೃಕ್ಷಗಳು ಸೀಳಲ್ಪಡಬೇಕು. ಭಿದ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಏಲಿಮು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಭಿದೇಲಿಮ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ ಆದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ.

ಕೃತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಭಾವಕರ್ಮವ್ಯತಿರಿಕ್ತಾರ್ಥ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೭೫. ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮ್ || ೩-೩-೧೧೩ ||

ಕ್ವಚಿತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಕ್ವಚಿದಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಕ್ವಚಿದ್ವಿಭಾಷಾ ಕ್ವಚಿದನ್ಯದೇವ || ವಿಧೇರ್ವಿಧಾನಂ ಬಹುಧಾ ಸಮೀಕ್ಷ್ಯ ಚತುರ್ವಿಧಂ ಬಾಹುಲಕಂ ವದನ್ತಿ || ಸ್ನಾನ್ತಿ ಅನೇನ ಇತಿ ಸ್ನಾನೀಯಂ ಚೂರ್ಣಮ್ | ದೀಯತೇಽಸ್ಮೈ ದಾನೀಯೋ ವಿಪ್ರಃ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಬಹುಲಮ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದರ್ಥ. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಯವಾರ್ಥವಿದೆ. ಬಹೂನ್ ಅರ್ಥಾನ್ ಲಾತಿ ಇತಿ ಬಹುಲಮ್. ಬಹಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದೆಂದರ್ಥ. ಬಹಳ ಅರ್ಥ ಯಾವುವೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. (೧) ಕ್ವಚಿತ್ ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ=ಕೆಲವು ಕಡೆ ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳಿದರೂ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆಂದೂ, (೨) ಕ್ವಚಿತ್ ಅಪ್ರವೃತ್ತಿಃ=ಕೆಲವು ಕಡೆ ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲವೆಂತಲೂ, (೩) ಕ್ವಚಿದ್ವಿಭಾಷಾ=ಕೆಲವು ಕಡೆ ವಿಕಲ್ಪವೆಂತಲೂ, (೪) ಕ್ವಚಿದನ್ಯದೇವ=ಕೆಲವು ಕಡೆ ಎಲ್ಲಾ ನಿಮಿತ್ತವನ್ನತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವೂ ಬರುತ್ತದೆಂದು ವಿಧೇಃ ವಿಧಾನಂ=ಕಾರ್ಯಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು, ಬಹುಧಾ=ನಾನಾರೀತಿಯಾಗಿ, ಸಮೀಕ್ಷ್ಯ=ನೋಡಿ, ಬಾಹುಲಕಂ=ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದನ್ನು, ಚತುರ್ವಿಧಂ=ನಾಲ್ಕು ರೀತಿಯಾಗಿ, ವದನ್ತಿ—ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಈ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಥಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಕೃತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ, ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಯಾವ ಪ್ರಕೃತಿಗಳ ಮೇಲೆ ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾಗಿವೆಯೋ, ಅವು ಅವುಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನಪ್ರಕೃತಿಗಳ ಮೇಲೂ ಭಿನ್ನಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸ್ನಾತಿ ಅನೇನ ಇತಿ ಸ್ನಾನೀಯಂ ಚೂರ್ಣಮ್ || ಇದರಿಂದ ಸ್ನಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾ (ಷ್ಣಾ—ಶೌಚೇ) ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಅನೀಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಭಾವಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಕರಣಾರ್ಥ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸೀಗೇಪುಡಿ ಮುಂತಾದ ಚೂರ್ಣಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ದೀಯತೇ ಅಸ್ಮೈ ದಾನೀಯೋ ವಿಪ್ರಃ || ದಾಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರದಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ

ಅನೀಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಹೀಗೆ ಭಾವಕರ್ಮ ಭಿನ್ನವಾದ ಕರಣಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೃತ್ಯಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೭೬. ಅಚೋ ಯತ್ || ೩-೧-೯೭ ||

ಅಜನ್ತಾದ್ಧಾತೋರ್ಯತ್ ಸ್ಯಾತ್ || ಚೇಯಮ್ ||

ಅಚಃ, ಯತ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಧಾತೋಃ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಅಚಃ' ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದನ್ತಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಜನ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಚೇಯಮ್. ಚಿಞ್ ಧಾತು. ಯತ್ ಬಂದಾಗ ಆರ್ಧಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಗುಣ. ಕರ್ಮಾರ್ಥ. ಆರ್ಜಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು ಎಂದರ್ಥ. ತ್ವಯಾ ಧನಂ ಚೇಯಮ್ ||

ಆದಂತಧಾತುವಿಗೆ ಈತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೭೭. ಈದ್ಯತಿ || ೬-೪-೬೫ ||

ಯತಿ ಪರೇ ಆತ ಈತ್ ಸ್ಯಾತ್ | ದೇಯಮ್ | ಗ್ಲೇಯಮ್ ||

ಈತ್, ಯತಿ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. **ದಾಞ್** ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ದಾ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಈತ್ವ ಬಂದರೆ ದೀ+ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಗುಣ. ದೇಯಮ್. ಗ್ಲೈ—ಹರ್ಷಕ್ಷಯೇ. ಧಾತು. ಯತ್ ಬಂದರೆ 'ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽಶಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ವ. ಗ್ಲಾ+ಯ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ ಬಂದು ಗುಣ ಬಂದರೆ ಗ್ಲೇಯಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೭೮. ಪೋರದುಪಧಾತ್ || ೩-೧-೯೮ ||

ಪವರ್ಗಾನ್ತಾದದುಪಧಾತ್ ಯತ್ ಸ್ಯಾತ್ | ಣ್ಯತೋಽಪವಾದಃ | ಶಪ್ಯಮ್ | ಲಭ್ಯಮ್ ||

ಪೋಃ, ಅದುಪಧಾತ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಪೋಃ' ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದನ್ತಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪವರ್ಗಾನ್ತವಾದ, ಅಕಾರವೇ

ಉಪಧೆಯಾಗಿರುವ ಧಾತುವಿಗೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪು ಎಂದರೆ ಉದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವರ್ಗಗ್ರಹಣ. 'ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮುಂದೆ ಹಲನ್ತ ಧಾತುವಿಗೆ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆ ಣ್ಯತ್‌ಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಶಪ=ಆಕ್ರೋಶೇ. ಧಾತು. ಶಪ್. ಪವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಪಕಾರವೇ ಅನ್ತ್ಯವಾಗಿ ಅಕಾರ ಉಪಧೆಯಾಗಿದೆ. ಯತ್ ಬಂದರೆ 'ಶಪ್ಯಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಡುಲಭ್‌ಷ್=ಪ್ರಾಪ್ತೌ. ಧಾತು. ಲಭ್ ಪವರ್ಗಾನ್ತ್ಯವಾಗಿ ಅತ್ ಉಪಧೆಯಾಗಿದೆ. ಯತ್ ಬಂದರೆ ಲಭ್ಯಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.

೭೭೯. ಏತಿಸ್ತುಶಾಸ್ವೃದೃಜುಷಃ ಕ್ಯಪ್ ॥ ೩-೧-೧೦೯ ॥

ಏಭ್ಯಃ ಕ್ಯಪ್ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಇಣ್, ಷ್ಟು ಞ್, ಶಾಸು, ವೃ ಞ್, ದೃಜ್, ಜುಷೀ—ಈ ಆರು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ಯಪಿನಲ್ಲಿ ಯ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ ಆದುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧವೂ, ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ತುಗಾಗಮವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಣ್=ಗತೌ. ಧಾತು. ಕ್ಯಪ್ ಬಂದರೆ ಇ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ತುಗಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ತುಗಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೮೦. ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್ ॥ ೬-೧-೭೧ ॥

ಇತ್ಯಃ । ಸ್ತುತ್ಯಃ ॥ ಶಾಸು ಅನುಶಿಷ್ಟೌ ॥

ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಅರ್ಥ ಸುಲಭವಾದುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿ ಬರೆಯಲಿಲ್ಲ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ಪಿತ್ತಾದ ಕೃತ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತುಗಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ತುಕ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ಯಪ್ ಪಿತ್ತಾದ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿದೆ. ಇಣಿಗೆ ತುಕ್ ಬಂದರೆ ಇತ್+ಯ=ಇತ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೊಂದಲ್ಪಡಬೇಕಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಷ್ಟು ಞ್=ಸ್ತುತೌ. ಧಾತು. 'ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ' ಸ್ತು+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ತುಕ್ ಬಂದರೆ ಸ್ತುತ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಡುವವನು. **ಶಾಸು**=ಅನುಶಿಷ್ಟೌ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ಯಪ್ ಬಂದರೆ ಶಾಸ್+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ಇತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಶಾಸ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೮೧. ಶಾಸ ಇದಙ್ಹಲೋಃ ॥ ೬-೪-೩೪ ॥

ಶಾಸ ಉಪಧಾಯಾ ಇತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಅಙಿ ಹಲಾದೌ ಕ್ಙಿತಿ । ಶಿಷ್ಯಃ । ವೃತ್ಯಃ । ಆದೃತ್ಯಃ । ಜುಷ್ಯಃ ॥

ಶಾಸಃ, ಇತ್, ಅಙ್ಹಲೋಃ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಧಾಯಾಃ', 'ಕ್ಙಿತಿ' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಲ್ ಕ್ಙಿತಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಹೊಂದುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಶಾಸ್ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಹಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್‌ಙಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸ್+ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಿತ್ ಆದ ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ಬಂದರೆ ಶಿಸ್+ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಶಿಷ್ಯಃ। ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುಶಾಸಿಸಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ವೃ ಞ್=ವರಣೇ. ಧಾತು. ಯ ಬಂದರೆ ಕಿತ್ ಆದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಹ್ರಸ್ವ ಇರುವುದರಿಂದ ತುಗಾಗಮ. ವೃತ್ಯಃ=ಹೊಂದಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಆಙ್ ಉಪಸರ್ಗ. ದೃ ಙ್=ಅನಾದರೇ. ಧಾತು. ತುಗಾಗಮ. ಆದೃತ್ಯಃ=ಆದರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನು. ಜುಷೀ=ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ । ಧಾತು. ಜುಷ್+ಯ=ಜುಷ್ಯಃ । ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವವನು, ಅಥವಾ ಪ್ರೀತಿಸಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ.

ಮೃಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ಯಪ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೮೨. ಮೃಜೇರ್ವಿಭಾಷಾ ॥ ೩-೧-೧೧೩ ॥

ಮೃಜೇಃ ಕ್ಯಬ್ವಾ । ಮೃಜ್ಯಃ ॥

ಮೃಜೇಃ, ವಿಭಾಷಾ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಮೃಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ಯಪ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮೃಜೂ=ಶುದ್ಧೌ. ಧಾತು. ಮೃಜ್+ಯ=ಮೃಜ್ಯಃ। ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ಯಪ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೮೩. ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್ ॥ ೩-೧-೧೨೪ ॥

ಋವರ್ಣಾನ್ತಾದ್ಧಲನ್ತಾಚ್ಚ ಧಾತೋರ್ಣ್ಯತ್ । ಕಾರ್ಯಮ್ । ಹಾರ್ಯಮ್ । ಧಾರ್ಯಮ್ ॥

ಋಹಲೋಃ, ಣ್ಯತ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಋ, ಹಲ್ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ ವಾದುದರಿಂದ ತದನ್ತಲಾಭ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಋಕಾರಾನ್ತವಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಣ್ಯತಿನಲ್ಲಿ 'ಚುಟೂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಕಾರ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪರವಾದಾಗ ವೃದ್ಧಿ, ಕುತ್ವಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಡುಕೃಞ್ —ಕರಣೇ. ಧಾತು. ಕೃ ಋದನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಬಂದರೆ 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ (ಆರ್). ಕಾರ್ಯಮ್. ಮಾಡಲ್ಪಡಬೇಕು. ಹೃಞ್=ಹರಣೇ. ಹೃ+ಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ವೃದ್ಧಿ. ಹಾರ್ಯಮ್. ಅಪಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಧೃಞ್ =ಧಾರಣೇ. ಧಾತು. ಧಾರ್ಯಮ್. ಧರಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ.

ಚ, ಜ ಗಳಿಗೆ ಕುತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೮೪. ಚಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಯತೋಃ ॥ ೭-೩-೫೨ ॥

ಚಜೋಃ ಕುತ್ವಂ ಸ್ಯಾದ್ ಘಿತಿ ಣ್ಯತಿ ಚ ಪರೇ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಕು ಉದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಕವರ್ಗ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿ ಸೇರಿಸದೆ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಚಕಾರ, ಜಕಾರಗಳ ಘಕಾರ ಇತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ, **ಮೃಜೂ**=ಶುದ್ಧೌ. ಧಾತು. ಹಲಂತವಾದುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ, ಮೃಜ್+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬಂದರೆ ಮೃಗ್+ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಗುಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಮೃಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೮೫. ಮೃಜೇರ್ವೃದ್ಧಿಃ ॥ ೭-೨-೧೧೪ ॥

ಮೃಜೇರಿಕೋ ವೃದ್ಧಿಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ । ಮಾರ್ಗ್ಯಃ ॥

ಮೃಜೇಃ, ವೃದ್ಧಿಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ವೃದ್ಧಿ ಶಬ್ದ ಹೇಳಿ ಎಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೋ ಅಲ್ಲಿ 'ಇಕಃ' ಎಂಬ ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತಪದವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರಾನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಮೃಜ್ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕ ಪರವಾದಾಗ ವೃದ್ಧಿಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಮಾರ್ಗ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಭುಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕುತ್ವಾಭಾವವನ್ನು ನಿಪಾತನಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

೭೮೬. ಭೋಜ್ಯಂ ಭಕ್ಷ್ಯೇ ॥ ೭-೩-೬೯ ॥ ಭೋಗ್ಯಮನ್ಯತ್ ॥

ಇತಿ ಕೃತ್ಯಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಭಕ್ಷ್ಯರೂಪಾರ್ಥ ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ 'ಭೋಜ್ಯಮ್' ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ. ಭುಜ—ಪಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ ॥ ಧಾತು. ಹಲನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಬಂದಾಗ ಕುತ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಪಾತನಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಸಿದ್ಧವಾದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವುದೇ ನಿಪಾತ. ಭಕ್ಷ್ಯಭಿನ್ನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭೋಗ್ಯಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬಂದು ಕುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪಭೋಗಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದು ಅಥವಾ ರಕ್ಷಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕೃತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ವಿವರಣೆ ಮುಗಿದಿದೆ. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಕೃತ್ ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

೧೩. ಅಥ ಪೂರ್ವಕೃದನ್ತಮ್

ಣ್ವುಲ್‌ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೭೮೭. ಣ್ವುಲ್‌ತೃಚೌ ॥ ३-೧-೧೩೩ ॥

ಧಾತೋರೇತೌ ಸ್ತಃ । ಕರ್ತರಿ ಕೃದಿತಿ ಕರ್ತ್ರರ್ಥೇ ॥

ಕೃತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಕೃತ್, ಉತ್ತರಕೃತ್ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಕೃತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕೃತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಣ್ವುಲ್‌ತೃಚೌ ॥ ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಧಾತುವಿಗೆ ಣ್ವುಲ್‌ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಕರ್ತರಿ ಕೃತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಣ್ವುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣ್ವುಲಿನಲ್ಲಿ 'ಚುಟೂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಕಾರವೂ 'ಹಲನ್ತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಕಾರವೂ ಇತ್ತಾದರೆ ವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಕಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಯು, ವು ಗಳಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೮೮. ಯುವೋರನಾಕೌ ॥ ೭-೧-೧ ॥

ಯು, ವು ಏತಯೋರನಾಕೌ ಸ್ತಃ । ಕಾರಕಃ । ಕರ್ತಾ ॥

ಯುವೋಃ, ಅನಾಕೌ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಯುಶ್ಚ ವುಶ್ಚ ಯುವೂ | ಏಕವಚನ ಆರ್ಷವನ್ನು ಬೇಕು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಯು, ವು ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನ, ಅಕ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ವು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಕಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಕೃ+ಅಕ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ (ಆರ್) ಬಂದರೆ ಕಾರಕಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಕೃಞ್‌ಗೆ ತೃಚ್ ಬಂದರೆ ಕೃ+ತೃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆರ್ಧಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಕರ್ತೃ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಸುಪರವಾದಾಗ 'ಋದುಶನಸ್ಪುರುದಂಸಸಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಙಾದೇಶ ಬಂದು 'ಅಪ್‌ತೃನ್‌ತೃಚ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬಂದು, 'ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ, 'ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ ಬಂದರೆ ಕರ್ತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲ್ಯು, ಣಿನಿ, ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.

೭೮೯. ನನ್ದಿಗ್ರಹಿಪಚಾದಿಭ್ಯೋ ಲ್ಯುಣಿನ್ಯಚಃ || ೩-೧-೧೩೪ ||

ನನ್ದ್ಯಾದೇರ್ಲ್ಯುಃ, ಗ್ರಹ್ಯಾದೇರ್ಣಿನಿಃ, ಪಚಾದೇರಚ್ ಸ್ಯಾತ್ || ನನ್ದಯತೀತಿ ನನ್ದನಃ | ಜನಮರ್ದಯತೀತಿ ಜನಾರ್ದನಃ | ಲವಣಃ | ಗ್ರಾಹೀ | ಸ್ಥಾಯೀ | ಮನ್ತ್ರೀ | ಪಚಾದಿರಾಕೃತಿಗಣಃ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ನನ್ದಿಶ್ಚ ಗ್ರಹಿಶ್ಚ, ಪಚ್ ಚ ನನ್ದಿಗ್ರಹಿಪಚಃ | ನನ್ದಿಗ್ರಹಿಪಚಃ ಆದಿಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ನನ್ದಿಗ್ರಹಿಪಚಾದಯಃ | ತೇಭ್ಯಃ | ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾದ ಆದಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕಾನ್ವಯ. ನನ್ದ್ಯಾದಿ, ಗ್ರಹ್ಯಾದಿ, ಪಚಾದಿ ಲ್ಯು, ಣಿನಿ, ಅಚ್‌ಗಳಿಗೆ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ. ಯಥಾಸಂಖ್ಯಾನ್ವಯ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—** ನನ್ದ್ಯಾದಿಗೆ ಲ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಗ್ರಹ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಣಿನಿಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಪಚಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ನನ್ದಿ ಎಂಬುದು ಣಿಜನ್ತ. **ಟುನದಿ=** ಸಮೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ನನ್ದಯತಿ ಇತಿ ನಂದನಃ || ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವವನು. ನನ್ದಿ+ಲ್ಯು. ಲ್ಯುವಿನಲ್ಲಿ 'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲ ಇತ್ತಾದರೆ ಯು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಯುವೋರನಾಕೌ'. ಅನಾದೇಶ. ನನ್ದಿ+ಅನ. 'ಣೇರನಿಟಿ' ಣಿಲೋಪ. ನನ್ದನಃ | ಜನಮರ್ದಯತಿ ಇತಿ ಜನಾರ್ದನಃ || ದುಷ್ಟರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವವ ಅಥವಾ ಮೋಕ್ಷ ಕೊಡುವವನು. ನನ್ದ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಧಾತು. ಅರ್ದ ಧಾತುವಿಗೆ ಲ್ಯು ಬಂದರೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅನಾದೇಶ. ಅರ್ದನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. **ಅರ್ದ=ಗತೌ, ಯಾಚನೇ ಚ** ಧಾತು. ಲವಣಃ | **ಲೂಞ್=ಛೇದನೇ.** ಧಾತು. ಲೂ=ಅನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆರ್ಧಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ನನ್ದ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಣತ್ವಬಂದಿದೆ. ಲವಣಃ | ಗ್ರಾಹೀ. **ಗ್ರಹ=ಉಪಾದಾನೇ.**

ಧಾತು. ಣಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ 'ಚುಟೂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಕಾರ ಇತ್ತಾಗಿ ಲೋಪವಾಗಿ, ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾದ ಇಕಾರವೂ ಹೋದರೆ ಇನ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಗ್ರಾಹ್ + ಇನ್ = ಗ್ರಾಹಿನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನು. ಪ್ರಥಮಾ ಸುಪರವಾದಾಗ 'ಇನ್ಹನ್ ಪೂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. 'ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. 'ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ಗ್ರಾಹೀ। ಗ್ರಾಹಿಣೌ। ಗ್ರಾಹಿಣಃ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸ್ಥಾಯೀ. ಷ್ಠಾ = ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ. ಧಾತು. ಗ್ರಹ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ. ಣಿನಿ ಬಂದರೆ ಸ್ಥಾ + ಇನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ಕೃತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಕಾಗಮ. ಸ್ಥಾಯ್ + ಇನ್. ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಸ್ಥಾಯೀ। ಸ್ಥಾಯಿನೌ। ಇತ್ಯಾದಿ. ಇರುವವನು. ಮನ್ತ್ರೀ = ಮತ್ರಿ = ಗುಪ್ತಭಾಷಣೇ ಧಾತು. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಣಿನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಮನ್ತ್ರ್ + ಇನ್ = ಮನ್ತ್ರೀ. ಗುಪ್ತಾಲೋಚನೆಮಾಡುವವನು. ಪಚಃ = ಡುಪಚಿಷ್ = ಪಾಕೇ. ಧಾತು. ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಚ್ + ಅ = ಪಚಃ। ಬೇಯಿಸುವವನು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನನ್ದ್ಯಾದಿ, ಗ್ರಹ್ಯಾದಿ, ಪಚಾದಿ ಮೂರು ಗಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಗಣಗಳನ್ನು ಗಣಪಾಠ ನೋಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಚಾದಿ ಎಂಬುದು ಆಕೃತಿಗಣ. ಅಂದರೆ ಪಚಾದಿಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಇದರಂತೆ ಇರುವವುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡದಿದ್ದರೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದರೆ ಆ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡದೆ ಅದರಂತಿರುವವುಗಳೂ ಆ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆಯೆಂದರ್ಥ;

ಕಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಾನಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

೭೯೦. ಇಗುಪಧಜ್ಞಾಪ್ರೀಕಿರಃ ಕಃ ॥ ೩-೧-೧೩೫ ॥

ಏಭ್ಯಃ ಕಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥ ಬುಧಃ। ಕೃಶಃ। ಜ್ಞಃ। ಪ್ರಿಯಃ। ಕಿರಃ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಇಗುಪಧ, ಜ್ಞಾ, ಪ್ರೀ, ಕಿರ್‌ಗಳಿಗೆ ದ್ವಂದ್ವಮಾಡಿ ಪಂಚಮೀ ಹೇಳಿದೆ. ಕೄ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ವಮಾಡಿ ಕಿರ್ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇಕ್ ಉಪಧೆಯಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ, ಜ್ಞಾ, ಪ್ರೀ, ಕೄ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಕಾರ ಇತ್ತಾದರೆ ಅ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಬುಧಃ। ಬುಧ = ಅವಗಮನೇ. ಧಾತು. ಬುಧ್ ಇಗುಪದವಾಗಿದೆ. ಕ ಬಂದರೆ ಬುಧಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪಂಡಿತ ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ ಆದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃಶಃ। ಕೃಶ = ತನೂಕರಣೇ. ಧಾತು.

ಇಗುಪಧವಾಗಿದೆ. ಜ್ಞಃ | ಜ್ಞಾ—ಅವಬೋಧನೇ. ಧಾತು. ಜ್ಞಾ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಲೋಪ. ಜ್ಞಃ ಪಂಡಿತ ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಿಯಃ | ಪ್ರೀಞ್—ತರ್ಪಣೇ. ಧಾತು. ಪ್ರೀ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಚಿಶ್ನು ಧಾತುಭ್ರುವಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಙ್. ಪ್ರಿಯಃ | ಕಿರಃ | ಕೄ—ವಿಕ್ಷೇಪೇ. ಧಾತು. ಕೄ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ವ. 'ಉರಣ್ರಪರಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಕಿರಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಪಸರ್ಗ ಇರುವಾಗ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೯೧. ಆತಶ್ಚೋಪಸರ್ಗೇ || ೩-೧-೧೩೬ || ಪ್ರಜ್ಞಃ | ಸುಗ್ಲಃ ||

ಆತಃ, ಚ, ಉಪಸರ್ಗೇ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉಪಸರ್ಗ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಆದನ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜ್ಞಃ | ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ ಬಂದಿದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆಕಾರ ಲೋಪ. ಸುಗ್ಲಃ | ಗ್ಲೈ—ಹರ್ಷಕ್ಷಯೇ. ಧಾತು. ಸು ಉಪಸರ್ಗ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕ ಬಂದರೆ 'ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽಶಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ವ. ಆಮೇಲೆ 'ಆತೋ ಲೋಪಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಸುಗ್ಲಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಗ್ರಹ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೯೨. ಗೇಹೇ ಕಃ || ೩-೧-೧೪೪ ||

ಗೇಹೇ ಕರ್ತರಿ ಗ್ರಹೇಃ ಕಃ ಸ್ಯಾತ್ || ಗೃಹಮ್

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ವಿಭಾಷಾ ಗ್ರಹಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗ್ರಹಃ ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಮನೆ ಎಂಬುದು ಕರ್ತೃವಾಗಿರುವಾಗ ಗ್ರಹ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಗ್ರಹ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ ಆದುದರಿಂದ 'ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. (ರೇಫಕ್ಕೆ ಋಕಾರ) ಗೃಹಮ್=ಮನೆ. ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಇದು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತದೆ ಅಂದರೆ ಧರಿಸುತ್ತದೆ. ಧರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವಾದುದರಿಂದ ಕ ಬಂದಿದೆ.

ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.

೭೯೩. ಕರ್ಮಣ್ಯಣ್ || ೩-೨-೧ ||

ಕರ್ಮಣ್ಯುಪಪದೇ ಧಾತೋರಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಕುಂಭಂ ಕರೋತೀತಿ ಕುಂಭಕಾರಃ ||

ಕರ್ಮಣಿ, ಅಣ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಕರ್ಮವಾಚಕಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕುಂಭಂ ಕರೋತಿ ॥ ಕುಂಭವೆಂಬ ಕರ್ಮವಾಚಕಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೃಞ್‌ಗೆ ಅಣ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಕೃ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಣಿತ್ ಆದುದರಿಂದ 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ (ಆರ್). ಕಾರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕುಂಭ+ಅಸ್+ಕಾರ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಸಮಾಸಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉಪಪದ ಸಮಾಸವೆಂದು ಹೆಸರು. ಮೂಲದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿರುವ ವಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಅಸ್ವಪದವಿಗ್ರಹವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಅಣಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೮೪. ಆತೋಽನುಪಸರ್ಗೇ ಕಃ ॥ ೩-೨-೩ ॥

ಆದನ್ತಾದ್ಧಾತೋರನುಪಸರ್ಗಾತ್ಕರ್ಮಣ್ಯುಪಪದೇ ಕಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಸ್ಯಾತ್ । ಅಣೋಽಪವಾದಃ । ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ । ಗೋದಃ । ಧನದಃ । ಕಮ್ಬಲದಃ । ಅನುಪಸರ್ಗೇ ಕಿಮ್ ? ಗೋಸನ್ದಾಯಃ ॥

ವಾ ॥ ಮೂಲವಿಭುಜಾದಿಭ್ಯಃ ಕಃ ॥ ಮೂಲಾನಿ ವಿಭುಜತಿ ಮೂಲವಿಭುಜೋ ರಥಃ । ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್ । ಮಹೀಧ್ರಃ । ಕುಧ್ರಃ ॥

ಆತಃ, ಅನುಪಸರ್ಗೇ, ಕಃ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ಮಣಿ' ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆತಃ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕರ್ಮ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಆಕಾರಾಂತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗವಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಕ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅಣಿಗೆ ಅಪವಾದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಗಾಂ ದದಾತಿ ಇತಿ ಗೋದಃ ॥ ಗೋ ಕರ್ಮವಾಗಿದೆ. ದಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ. ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಇದು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಗೋದಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕಂಬಲಂ ದದಾತಿ ಇತಿ ಕಂಬಲದಃ ॥ ಕಂಬಲವೆಂಬ ಕರ್ಮವಾಚಕಪದ ಉಪಪದವಾದುದರಿಂದ ಕ ಬಂದಿದೆ. ಉಪಸರ್ಗವಿರಬಾರದೆಂದು ಏಕೆ ? ಗೋಸನ್ದಾಯಃ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗಾಂ ಸಮ್ ದದಾತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ದಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ ಬಂದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್. ಗೋಸಂದಾ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್‌ಕೃತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಕಾಗಮ ಬಂದರೆ ಗೋಸನ್ದಾಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಮೂಲವಿಭುಜಾದಿಭ್ಯಃ ಕಃ' ಇದು ವಾರ್ತಿಕ. ತಾದರ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥೀ ಬಂದಿದೆ. ಮೂಲವಿಭುಜ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಸಿದ್ಧಿ

ಗೋಸ್ಕರ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಬೇಕೆಂದರ್ಥ. ಮೂಲಾನಿ ವಿಭುಜತಿ ॥ ಮೂಲವಿಭುಜೋ ರಥಃ ॥ ಮೂಲವನ್ನು ಮರ್ದಿಸುತ್ತದೆ. ರಥದ ಚಕ್ರದಿಂದ ಭೂಮಿ ಮರ್ದನವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೂಲ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ವಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ಭುಜೋ (ಕೌಟಿಲ್ಯೇ) ಧಾತುವಿಗೆ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಇದು ಆಕೃತಿಗಣ. ಯಾವ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಹೊಂದದೆ ಕಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತರೂಪವಿರುವುದಾದರೆ ಅದು ಮೂಲವಿಭುಜಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮಹೀಂ ಧರತಿ ಇತಿ ಮಹೀಧ್ರಃ ॥ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಧರಿಸುವುದು, ಪರ್ವತ. ಕುಂ ಧರತಿ ಇತಿ ಕುಧ್ರಃ ॥ ಧೃ(ಞ್) ಧಾತುವಿಗೆ ಕ ಬಂದು ಯಣ್ ಬಂದಿದೆ. ಅಣ್ ಬಂದಿದ್ದರೆ ಧಾರ ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಕುಧ್ರವೆಂದರೂ ಪರ್ವತ.

ಟಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.

೭೯೫. ಚರೇಷ್ಟಃ ॥ ೩-೨-೧೬ ॥

ಅಧಿಕರಣೇ ಉಪಪದೇ । ಕುರುಚರಃ ॥

ಚರೇಃ, ಟಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಚರ್ ಧಾತುವನ್ನು ಇಕಿನಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. 'ಅಧಿಕರಣೇ ಶೇತೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಧಿಕರಣೇ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅಧಿಕರಣ ವಾಚಕಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಚರ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಟಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಟದಲ್ಲಿ 'ಚುಟೂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಕಾರ ಇತ್. ಕುರುಷು ಚರತಿ ಇತಿ ಕುರುಚರಃ ॥ ಕುರು ಅಧಿಕರಣವಾಚಕಪದ. ಚರಿಗೆ ಟ ಬಂದಿದೆ. ಕುರುಚರ್+ಅ=ಕುರುಚರಃ ॥

ಟಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೯೬. ಭಿಕ್ಷಾಸೇನಾದಾಯೇಷು ಚ ॥ ೩-೨-೧೭ ॥

ಭಿಕ್ಷಾಚರಃ । ಸೇನಾಚರಃ । ಆದಾಯೇತಿ ಲ್ಯಬನ್ತಮ್ । ಆದಾಯಚರಃ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಿಕ್ಷಾ, ಸೇನಾ, ಆದಾಯ ಪದಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಚರ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಟಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಭಿಕ್ಷಾಂ ಚರತಿ ಇತಿ ಭಿಕ್ಷಾಚರಃ ॥ ಚರ=ಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ । ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ತಿರುಗಿ ಸಂಪಾದಿಸುವುದೆಂದರ್ಥ. ಭಿಕ್ಷಾ ಎಂಬ ಕರ್ಮ ಉಪಪದವಿರುವಾಗ ಚರ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಟ ಬಂದಿದೆ. ಸೇನಾಸು ಚರತೀತಿ ಸೇನಾಚರಃ ॥ ಸೇನಾರೂಪ ಅಧಿಕರಣವಾಚಕಪದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಚರ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಟ ಬಂದಿದೆ. ಆದಾಯ ಎಂಬುದು ಲ್ಯಬನ್ತ ಪದ. ಆದಾಯ ಚರತಿ ಇತಿ ಆದಾಯಚರಃ ॥ (ಸಿಕ್ಕಿದುದನ್ನು) ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಟಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೯೭. ಕೃಞೋ ಹೇತುತಾಚ್ಛೀಲ್ಯಾನುಲೋಮ್ಯೇಷು || ೩-೨-೨೦ ||

ಏಷು ದ್ಯೋತ್ಯೇಷು ಕರೋತೇಷ್ಟಃ ಸ್ಯಾತ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಕರ್ಮಣ್ಯಣ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ಮಣಿ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಕರ್ಮವಾಚಕ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಹೇತು, ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯ, ಆನುಲೋಮ್ಯ ಅರ್ಥಗಳು ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಟಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೇತು = ಕಾರಣ. ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯ = ತತ್ಸ್ವಭಾವ. ಆನುಲೋಮ್ಯ = ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಚಿತ್ತವನ್ನನುಸರಿಸುವುದು. ಯಶಃ ಕರೋತಿ || ಯಶಸ್ಸನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ವಿದ್ಯೆಯೆಂದರ್ಥ. ಕಾರಣಾರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ಕೃಞಿಗೆ ಟ ಬಂದರೆ ಯಶಸ್ + ಕೃ + ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ಬಂದಾಗ ಯಶಃ + ಕೃ + ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಟನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಯಶಃ + ಕರ್ + ಅ. ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಕವರ್ಗಪರವಾದುದರಿಂದ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೯೮. ಅತಃ ಕೃಕಮಿಕಂಸಕುಂಭಪಾತ್ರಕುಶಾಕರ್ಣೀಷ್ವನವ್ಯಯಸ್ಯ || ೮-೩-೪೬ ||

ಆದುತ್ತರಸ್ಯಾನವ್ಯಯಸ್ಯ ವಿಸರ್ಗಸ್ಯ ಸಮಾಸೇ ನಿತ್ಯಂ ಸಾದೇಶಃ ಕರೋತ್ಯಾದಿಷು ಪರೇಷು । ಯಶಸ್ಕರೀ ವಿದ್ಯಾ । ಶ್ರಾದ್ಧಕರಃ । ವಚನಕರಃ ||

ಅತಃ, ಕೃಕಮಿಕಂಸಕುಂಭಪಾತ್ರಕುಶಾಕರ್ಣೀಷು, ಅನವ್ಯಯಸ್ಯ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ' ಪದವೂ, 'ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇಽನುತ್ತರಪದಸ್ಥಸ್ಯ' ಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅವ್ಯಯಭಿನ್ನವಾದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಕೃ, ಕಮಿ, ಕಂಸ, ಕುಂಭ, ಪಾತ್ರ, ಕುಶಾ, ಕರ್ಣೀ ಶಬ್ದಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಶಃ + ಕರ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಅವ್ಯಯಭಿನ್ನವಾದ ವಿಸರ್ಗವಿದೆ. ಕೃಞ್ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಸಕಾರವೇ ಬಂದರೆ ಯಶಸ್ + ಕರ = ಯಶಸ್ಕರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಿದ್ಯೆ ವಿಶೇಷ್ಯ ಆದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಙೀಪ್ ಬಂದು ಯಶಸ್ಕರೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ರಾದ್ಧಂ ಕರೋತಿ ಇತಿ ಶ್ರಾದ್ಧಕರಃ || ಶ್ರಾದ್ಧ ಮಾಡುವುದು ಅವನ ಸ್ವಭಾವ. ಶ್ರಾದ್ಧಕ್ರಿಯಾಶೀಲನೆಂದರ್ಥ. ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಟ ಬಂದಿದೆ. ವಚನಂ ಕರೋತಿ ಇತಿ

ವಚನಕರಃ || ಆನುಲೋಮ್ಯದಲ್ಲಿ ಟ ಬಂದಿದೆ. ಗುರ್ವಾದಿ ಆಜ್ಞಾಪರಿಪಾಲಕ ಎಂದರ್ಥ.

ಖಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೭೯೯. ಏಜೇಃ ಖಶ್ || ೩-೨-೨೮ ||

ಣ್ಯನ್ತಾದೇಜೇಃ ಖಶ್ ಸ್ಯಾತ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಏಜೇಃ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಣ್ಯನ್ತವಾದ ಏಜೃ ಧಾತುವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಏಜೃ=ಕಂಪನೇ. ಧಾತು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ಣಿಜನ್ತವಾದ ಏಜೃ ಧಾತುವಿಗೆ ಖಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಖಶಿನಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಜನಂ ಏಜಯತಿ || (=ಜನರನ್ನು ನಡುಗಿಸುತ್ತಾನೆ) ಎಂದು ಅರ್ಥ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದಾಗ ಣ್ಯನ್ತವಾದ ಏಜೃ ಧಾತುವಿಗೆ ಖಶ್ ಬಂದರೆ ಏಜಿ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಖಶ್ ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ಬಂದರೆ ಏಜಿ+ಅ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಅಯಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಏಜಯ+ಅ ರೂಪವಾಗಿ 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಹೊಂದಿದರೆ ಏಜಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಜನ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿಲುಕ್ ಬಂದರೆ ಜನ+ಏಜಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮುಮಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಖಿದಂತ ಪರವಾದಾಗ ಮುಮಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೦೦. ಅರುರ್ದ್ವಿಷದಜನ್ತಸ್ಯ ಮುಮ್ || ೬-೩-೬೭ ||

ಅರುಷೋ ದ್ವಿಷತೋಽಜನ್ತಸ್ಯ ಚ ಮುಮಾಗಮಃ ಸ್ಯಾತ್ ಖಿದನ್ತೇ ಪರೇ ನತ್ವವ್ಯಯಸ್ಯ || ಶಿತ್ತ್ವಾಚ್ಛಬಾದಿಃ | ಜನಮೇಜಯತೀತಿ ಜನಮೇಜಯಃ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅರುಸ್, ದ್ವಿಷತ್, ಅಜನ್ತ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದ್ವ ಮಾಡಿ ಷಷ್ಠೀ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. 'ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ' ಅಧಿಕಾರದಿಂದ 'ಉತ್ತರಪದೇ' ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಖಿತ್ಯನವ್ಯಯಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಖಿತಿ' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ತದನ್ತಲಾಭ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅರುಷ್, ದ್ವಿಷತ್, ಅಜನ್ತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಖಿದನ್ತವಾದ ಉತ್ತರಪದ ಪರವಾದಾಗ ಮುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ; ಅವ್ಯಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಅನವ್ಯಯಸ್ಯ' ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಏಜಯ ಎಂಬುದು ಖಕಾರ ಇತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಜನ ಎಂಬ ಅಜನ್ತವಿರುವುದ

ರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಮುಮಾಗವು. ಮುಮ್ ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಜನನ್+ಏಜಯ=ಜನಮೇಜಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಕೃದನ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸು ವಿಭಕ್ತಿ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಸುವಿಗೆ ರುತ್ವಾದಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ವದ ಧಾತುವಿಗೆ ಖಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೦೧. ಪ್ರಿಯವಶೇ ವದಃ ಖಚ್ ॥ ೩-೨-೩೮ ॥

ಪ್ರಿಯಂವದಃ । ವಶಂವದಃ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪ್ರಿಯ, ವಶ ರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವಾಚಕ ಪದಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ವದ ಧಾತುವಿಗೆ ಖಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಿಯಂ ವದತಿ ಇತಿ ಪ್ರಿಯಂವದಃ ॥ ಖಚ್ ಖಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅರುರ್ದ್ವಿಷದಜನ್ತಸ್ಯ ಮುಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮುಮಾಗವು ಬಂದಿದೆ. ವಶ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಮುಮ್ ಬಂದರೆ ವಶಂವದಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ವನಿಬಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.

೮೦೨. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯನ್ತೇ ॥ ೩-೨-೭೫ ॥

ಮನಿನ್, ಕ್ವನಿಪ್, ವನಿಪ್, ವಿಚ್ ಏತೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾ ಧಾತೋಃ ಸ್ಯುಃ ॥

ಅನ್ಯೇಭ್ಯಃ, ಅಪಿ, ದೃಶ್ಯನ್ತೇ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ವಿಜುಪೇ ಛಂದಸಿ', 'ಆತೋ ಮನಿನ್‌ಕ್ವನಿಬ್‌ವನಿಪಶ್ಚ' ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ 'ಮನಿನ್‌ಕ್ವನಿಬ್‌ವನಿಪಃ', 'ವಿಚ್' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆದನ್ತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಹಿತವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಅನ್ಯೇಭ್ಯಃ' ಎಂದುದರಿಂದ ಮನಿನ್, ಕ್ವನಿಪ್, ವನಿಪ್, ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇತರ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೂ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಶೄ=ಹಿಂಸಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸು ಉಪಸರ್ಗವಿರುವಾಗ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮನಿನ್‌ನಲ್ಲಿ ಮನ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸುಶೄ+ಮನ್. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಗುಣ (ಅರ್). ಸುಶರ್+ಮನ್. ಮನ್ ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ವಶಾದಿ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೦೩. ನೇಡ್ವಶಿ ಕೃತಿ ॥ ೭-೨-೮ ॥

ವಶಾದೇಃ ಕೃತ ಇಟ್ ನ ಸ್ಯಾತ್ । ಶೄ=ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ । ಸುಶರ್ಮಾ । ಪ್ರಾತರಿತ್ವಾ ॥

ನ, ಇಟ್, ವಶಿ, ಕೃತಿ || ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ವಶಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ಕೃತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀ ಬಂದಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವಶ್ ಆದಿಯಾದ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಮನ್ ವಶಾದಿ ಆದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮನಿಷೇಧ ಬಂದರೆ ಸುಶರ್ಮನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸುವಿನಲ್ಲಿ 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. 'ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. 'ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ಸುಶರ್ಮಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತರಿತ್ವಾ. ಪ್ರಾತರ್ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಇಣ್ (ಗತೌ) ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಕಕಾರ ಇತ್. ಇಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ವನ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತರ್+ಇ+ವನ್. ಇದು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಗೆ ತುಗಾಗಮ. ಪ್ರಾತರಿತ್+ವನ್=ಪ್ರಾತರಿತ್ವನ್ ಶಬ್ದ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ, ಸುಲೋಪ, ನಲೋಪಗಳು ಬಂದರೆ ಪ್ರಾತರಿತ್ವಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಶಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬೆಳಗ್ಗೆ ಹೋಗುವವನು ಎಂದರ್ಥ.

ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೆ ಆತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೦೪. ವಿಡ್ವನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್ || ೬-೪-೪೧ ||

ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ ಆತ್ ಸ್ಯಾತ್ | ವಿಜಾಯತ ಇತಿ ವಿಜಾವಾ | ಓಣೃ =ಅಪನಯನೇ | ಅವಾವಾ | ವಿಚ್ || ರುಷ ರಿಷ=ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ | ರೋಟ್ | ರೇಟ್ | ಸುಗಣ್ ||

ವಿಡ್ವನೋಃ, ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ, ಆತ್ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ವಿಡ್ವನೋಃ' ಸಪ್ತಮೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವಿಟ್, ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಜಾಯತೇ ಇತಿ ವಿಜಾವಾ || ವಿ ಉಪಸರ್ಗ. ಜನೀ= ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ. ಧಾತು. ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ವನ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕ್ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿಯೂ ವನ್ ಉಳಿದರೂ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ವಿಜನ್+ವನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವನ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಜನಿನ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ವ ಬಂದರೆ ವಿಜ+ಆ+ವನ್. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ವಿಜಾವನ್ ಶಬ್ದ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ವಿಜಾವಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವುದು. ಓಣೃ ಧಾತು. ಅಪನಯನ ಅರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ವನಿಪ್ ಬಂದರೆ ಓಣ್+ವನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ವ. ಓ+ಆ+ವನ್. ಅವಾದೇಶ. ಅವ್+ಆ+ವನ್=ಅವಾವನ್ ಶಬ್ದ. ಸುವಿನಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಿಗಳು ಬಂದು ಅವಾವಾ

ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವವನು. ರುಷ್/ಧಾತು. ಹಿಂಸಾರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಚಕಾರ 'ಹಲನ್ತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ, ಇಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾದುದರಿಂದಲೂ, ವಕಾರ 'ವೇರಪೃಕ್ತಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ತಾಗಿ ಲೋಪವಾದುದರಿಂದಲೂ ಏನೂ ಉಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ರುಷಿನ ಲಘೂಪಧೆಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಿಚ್‌ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ರೋಷ್. 'ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರಾದೇಶ. ರೋಡ್. ವಾವಸಾನೇ ರೋಟ್. ಹಾಗೆಯೇ ರಿಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಚ್ ಬಂದರೆ ರೇಡ್, ರೇಟ್ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂಸಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಸುಗಣ್. ಗಣ=ಸಂಖ್ಯಾನೇ. ಧಾತು. ಸು ಉಪಸರ್ಗ ವಿರುವಾಗ ವಿಚ್ ಬಂದಿದೆ. ವಿಚ್ ಲೋಪಹೊಂದಿದಾಗ ಸುಗಣ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸುವಿನಲ್ಲಿಯೂ 'ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪವಾದರೆ ಸುಗುಣ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಚನ್ನಾಗಿ ಎಣಿಸುವವನು.

ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.

೮೦೫. ಕ್ವಿಪ್ ಚ || ೩-೨-೭೬ ||

ಅಯಮಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ | ಉಖಾಸ್ರತ್ | ಪರ್ಣಧ್ವತ್ | ವಾಹಭ್ರಟ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೂ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿಪಿನಲ್ಲಿ ವಿಚಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಎಲ್ಲವೂ ಇತ್ತಾಗಿ ಲೋಪಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಉಖಾಯಾಃ ಸ್ರಂಸತೇ ಇತಿ ಉಖಾಸ್ರತ್ || ಪಾತ್ರದಿಂದ ಸುರಿಯುವುದು. ಸ್ರಂಸು, ಧ್ವಂಸು, ಭ್ರಂಶು=ಅವಸ್ರಂಸನೇ. ಧಾತು. ಉಖಾಸ್ರಂಸ್+ಕ್ವಿಪ್. 'ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರಲೋಪ (ಸ್ರನ್ ಸ್ ಎಂದಿರು ವಾಗ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದಿದೆ) ಉಖಾಸ್ರಸ್. ಕ್ವಿಪ್ ಲೋಪ. ಉಖಾ ಸ್ರಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವಸುಸ್ರಂಸುಧ್ವಂಸ್ವನಡುಹಾಂ ದಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ರಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರಾದೇಶ. ಹಲ್‌ಙ್ಯಾದಿನಾ ಸುಲೋಪ. ಉಖಾಸ್ರದ್. 'ವಾವ ಸಾನೇ' ಉಖಾಸ್ರತ್. ಪರ್ಣಾತ್ ಧ್ವಂಸತೇ ಇತಿ ಪರ್ಣಧ್ವತ್ || ಎಲೆಯಿಂದ ನಶಿಸುವುದು (ಜಾರುವುದು). ಪರ್ಣ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧ್ವಂಸು ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್. ಹಿಂದಿನಂತೆ ನಲೋಪ, ದತ್ವಾದಿ. ಪರ್ಣಧ್ವತ್. ವಾಹಾತ್ ಭ್ರಶ್ಯತಿ ಇತಿ ವಾಹಭ್ರಟ್ || ವಾಹನದಿಂದ ಬೀಳುವುದು. ವಾಹ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭ್ರಂಶು ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್. ನಲೋಪ. ವಾಹಭ್ರಶ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ ಸೃಜ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶ. ವಾಹಭ್ರಷ್. 'ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ' ವಾಹಭ್ರಡ್. ವಾವಸಾನೇ ವಾಹಭ್ರಟ್.

ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೧೭. ಸುಪ್ಯಜಾತೌ ಣಿನಿಸ್ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯೇ ॥ ೩-೨-೭೮ ॥

ಅಜಾತ್ಯರ್ಥೇ ಸುಪಿ ಧಾತೋರ್ಣಿನಿಸ್ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯೇ ದ್ಯೋತ್ಯೇ । ಉಷ್ಣಭೋಜೀ ।

ಸುಪಿ, ಅಜಾತೌ, ಣಿನಿಃ, ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯೇ ॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಜಾತಿ ಭಿನ್ನವಾದ ಸುಬನ್ತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯಾರ್ಥತೋರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಿನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿನಿಯಲ್ಲಿ ಇನ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉಷ್ಣಂ ಭುಙ್ಕ್ತೇ ತಚ್ಛೀಲಃ ॥ ಬಿಸಿಯಾಗಿ ತಿನ್ನುವುದು ಅವನ ಸ್ವಭಾವ. ಉಷ್ಣಪದ ಜಾತಿ ವಾಚಕವಲ್ಲ. ಇದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭುಜ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಿನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಭುಜ್ + ಇನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಉಷ್ಣಭೋಜಿನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಸುವಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ದೀರ್ಘಾದಿಗಳು ಬಂದರೆ ಉಷ್ಣಭೋಜೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ಜಾತಿವಾಚಕಪದಗಳಿದ್ದರೂ, ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯ ತೋರದಿರುವಾಗಲೂ ಣಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಿನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೧೮. ಮನಃ ॥ ೩-೨-೮೨ ॥

ಸುಪಿ ಮನ್ಯತೇಃ ಣಿನಿಃ ಸ್ಯಾತ್ । ದರ್ಶನೀಯಮಾನೀ ॥

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪಿ' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬನ್ತಪದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಮನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಮನ ಧಾತುಗಳು ಅನೇಕವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ದಿವಾದಿಪಠಿತವಾದ **ಮನ = ಜ್ಞಾನೇ** ಧಾತುವನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ದರ್ಶನೀಯಂ ಮನ್ಯತೇ ॥ ಸುಂದರನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ದರ್ಶನೀಯವೆಂಬ ಸುಬನ್ತ ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮನಿಗೆ ಣಿನಿ ಬಂದರೆ ಮನ್ + ಇನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ **'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ'** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಮಾನಿನ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸವಾದಮೇಲೆ ಸು ಬಂದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬಂದರೆ ದರ್ಶನೀಯಮಾನೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಮನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಖಶ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೧೯. ಆತ್ಮಮಾನೇ ಖಶ್ಚ ॥ ೩-೨-೮೩ ॥

ಸ್ವಕರ್ಮಕೇ ಮನನೇ ವರ್ತಮಾನಾನ್ಮನ್ಯತೇಃ ಸುಪಿ ಖಶ್ ಸ್ಯಾತ್, ಚಾಣ್ಣಿನಿಃ । ಪಣ್ಡಿತಮಾತ್ಮಾನಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಂಡಿತಂಮನ್ಯಃ । ಪಂಡಿತಮಾನೀ ॥

ಆತ್ಮಮಾನೇ, ಖಶ್, ಚ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಆತ್ಮನಃ ಮಾನಃ ಆತ್ಮಮಾನಃ | ತಸ್ಮಿನ್ || ತನ್ನನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ತನ್ನನ್ನೇ ತಿಳಿಯುವುದು ಎಂದರ್ಥ ಕೊಡುವ ಮನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಸುಬನ್ತಪದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಖಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಕಾರದಿಂದ ಣಿನಿಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಳಿಯುವುದು ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಕರ್ಮವಾಗಿರಬೇಕು. ಪಂಡಿತಂ ಆತ್ಮಾನಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಂಡಿತಂ ಮನ್ಯಃ || ಇಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನೇ ಪಂಡಿತನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುವವನು ಎಂಬರ್ಥ ತೋರುವುದ ರಿಂದ ಸ್ವಕರ್ಮಕಮನನವಿದೆ. ಮನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಖಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಖಶಿನಲ್ಲಿ ಅ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಮನಿಗೆ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಖಿದಂತ ಉತ್ತರಪದಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪಂಡಿತವೆಂಬ ಅಜನ್ತಕ್ಕೆ ಮುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಂಡಿತಮ್+ಮನ್‌ಯ+ಅ. 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಪರರೂಪ. ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನು ಸ್ವಾರ. ಪಂಡಿತಂಮನ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಖಶ್ ಬಾರದಿರುವಾಗ ಣಿನಿ ಬಂದರೆ ಪಂಡಿತಮಾನೀ ಎಂದು ಹಿಂದಿನಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಖಿದಂತ ಪರವಾದಾಗ ಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೮೯. **ಖಿತ್ಯನವ್ಯಯಸ್ಯ** ||೬-೩-೬೬ ||

ಖಿದನ್ತೇ ಪರೇ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವಃ | ತತೋ ನುಮ್ | ಕಾಲಿಂ ಮನ್ಯಾ ||

ಖಿತಿ, ಅನವ್ಯಯಸ್ಯ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಇಕೋ ಹ್ರಸ್ವಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್ರಸ್ವಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಖಿದನ್ತವಾದ ಉತ್ತರಪದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪದದ ಅಚಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಾಲೀಂ ಆತ್ಮಾನಂ ಮನ್ಯತೇ || ತನ್ನನ್ನು ಕಪ್ಪನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾಳೆ. ಕಾಳೀ+ಅಮ್+ಮನ್+ಯ+ಆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸ್ವಕರ್ಮಕ ಮನನವಿರುವುದರಿಂದ ಖಶ್ ಬಂದಿದೆ. ಸಮಾಸವಾದಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲುಕ್ ಆದರೆ ಕಾಳೀ+ಮನ್ಯಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಖಿದನ್ತ ಉತ್ತರಪದಪರದ ಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಳೀ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಕಾಳಿ+ಮನ್ಯಾ. 'ಅರುರ್ದ್ವಿಷದ ಜನ್ತಸ್ಯ ಮುಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮುಮಾಗಮ. ಕಾಳಿಂಮನ್ಯಾ.

ಯಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಿನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೯೦. **ಕರಣೇ ಯಜಃ** || ೩-೨-೮೫ ||

ಕರಣ ಉಪಪದೇ ಭೂತಾರ್ಥೇ ಯಜೇರ್ಣಿನಿಃ ಕರ್ತರಿ | ಸೋಮೇ ನೇಷ್ಟವಾನ್ ಸೋಮಯಾಜೀ | ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಜೀ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಭೂತೇ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಸುಪ್ಯಜಾತೌ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿನಿಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಕರಣವಾಚಕ ಸುಬನ್ತಉಪ ಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥವಾಚಕ ಯಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೋಮಯಾಜೀ. ಸೋಮರಸದಿಂದ ಯಾಗ ಮಾಡಿದವನು. ಸೋಮ ಕರಣವಾಗಿದೆ. ಭೂತಾರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಯಜಿಗೆ ಣಿನಿ ಬಂದರೆ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಸೋಮಯಾಜಿನ್ ಶಬ್ದ. ಪ್ರಥಮಾಸುವಿನಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಿಗಳು ಬಂದರೆ ಸೋಮಯಾಜೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮೇನ ಇಷ್ಟವಾನ್ || ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಿಂದ ಹೋಮಿಸಿದವನು. (ಅಪೂರ್ವ ಗಳಿಸಿದವನು.) ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ ಕರಣವಾಗಿದೆ. ಣಿನಿ ಬಂದರೆ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಜೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ದೃಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವನಿಪ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೧೧. ದೃಶೇಃ ಕ್ವನಿಪ್ || ೩-೨-೯೪ ||

ಕರ್ಮಣಿ ಭೂತೇ | ಪಾರಂ ದೃಷ್ಟವಾನ್ ಪಾರದೃಶ್ವಾ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಭೂತೇ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಕರ್ಮಣಿ ಹನಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ಮಣಿ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಕರ್ಮವಾಚಕಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭೂತಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ದೃಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವನಿಪಿನಲ್ಲಿ ವನ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಪಾರಂ ದೃಷ್ಟವಾನ್ || ಪಾರವೆಂಬ ಕರ್ಮವಾಚಕಪದ ಉಪಪದವಾಗಿದೆ. ದೃಶಿಗೆ ಕ್ವನಿಪ್ ಬಂದರೆ ದೃಶ್+ವನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಶಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಇಲ್ಲ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಇಲ್ಲ. ಸೇರಿಸಿದರೆ ಪಾರದೃಶ್ವನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುವಿನಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಿ. ಪಾರದೃಶ್ವಾ.

ಯುಧ್, ಕೃಞಗಳಿಗೆ ಕ್ವನಿಪ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೧೨. ರಾಜನಿ ಯುಧಿ ಕೃಞಃ || ೩-೨-೯೫ ||

ಕ್ವನಿಪ್ ಸ್ಯಾತ್ | ಯುಧಿರನ್ತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಃ | ರಾಜಾನಂ ಯೋಧಿತವಾನ್ ರಾಜಯುಧ್ವಾ | ರಾಜಕೃತ್ವಾ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಯುಧಿಶ್ಚ ಕೃಞ ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಯುಧಿಕೃಞ. ತಸ್ಯ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ರಾಜನ್ ಶಬ್ದವೇ ಕರ್ಮವಾಗಿ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಯುಧ್, ಕೃಞ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಭೂತೇ ಅಧಿಕಾರವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ **ಯುಧ**=ಸಂಪ್ರಹಾರೇ ಧಾತು ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಣಿಜರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದೆ.

ರಾಜಾನಂ ಯೋಧಿತವಾನ್ ರಾಜಯುಧ್ವಾ || ಯುಧಿಗೆ ಕ್ವನಿಪ್ ಬಂದರೆ ಯುಧ್ವನ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ದೀರ್ಘಾದಿ. ರಾಜಾನಂ ಕೃತವಾನ್ ರಾಜಕೃತ್ವಾ|| ಕೃ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವನಿಪ್ ಬಂದಾಗ ಅದು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃವಿಗೆ ತುಗಾಗಮ. ಕೃತ್+ವನ್. ರಾಜಕೃತ್ವನ್. ಸುವಿನಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಸುಲೋಪಾದಿ. ರಾಜಕೃತ್ವಾ.

ಸಹ ಪದವಿರುವಾಗ ಕ್ವನಿಪ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ

೮೧೩. ಸಹೇ ಚ || ೩-೨-೯೬ ||

ಕರ್ಮಣೀತಿ ನಿವೃತ್ತಮ್ | ಸಹ ಯೋಧಿತವಾನ್ ಸಹಯುಧ್ವಾ | ಸಹಕೃತ್ವಾ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಇದುವರೆಗೂ 'ಕರ್ಮಣಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಅದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸಹ ಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಯುಧ್, ಕೃಞ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಹ ಎಂಬುದು ಅವ್ಯಯ. ಸಹ ಯೋಧಿತವಾನ್ ಸಹಯುಧ್ವಾ|| ಸಹ ಕೃತವಾನ್ ಸಹಕೃತ್ವಾ || ಹಿಂದಿನಂತೇ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಜನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೧೪. ಸಪ್ತಮ್ಯಾಂ ಜನೇರ್ಡಃ || || ೩-೨-೯೭ ||

ಙಿಗೆ ಅಲುಕ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೧೫. ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಮ್ ೬-೩-೧೪ ||

ಙೇರಲುಕ್ | ಸರಸಿಜಮ್, ಸರೋಜಮ್ ||

ಸಪ್ತಮ್ಯಾಂ, ಜನೇಃ, ಡಃ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಜನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರಸಿ ಜಾತಮ್ || ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು. ಸರಸಿ ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತಪದವಿರುವುದರಿಂದ ಜನೀ –ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಚುಟೂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಕಾರ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಸರಸ್+ಙಿ+ಜನ್+ಅ. 'ಸುಪೋ ಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್‌ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಅಲುಕ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ

ತತ್ಪುರುಷೇ, ಕೃತಿ, ಬಹುಲಮ್ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಗ್ರಹಣ. 'ಅಲುಕ್ ಉತ್ತರಪದೇ' ಅಧಿಕಾರ. ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸದಲ್ಲಿ

ಕದನ್ತ ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಬಹಳವಾಗಿ ಅಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಜ ಎಂಬುದು ಕೃದನ್ತ ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ. ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಸರಸಿ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಸರಸಿಜಮ್ (ಕಮಲ). ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದರೆ ಸರಸ್+ಜಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಬಂದಾಗ 'ಹಶಿಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ವ, ಗುಣ. ಸರ+ಉ+ಜ—ಸರೋಜಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುವಾಗ ಡಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೧೬. ಉಪಸರ್ಗೇ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ॥ ೩-೨-೯೯ ॥

ಪ್ರಜಾ ಸ್ಯಾತ್ಸಂತತೌ ಜನೇ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಜನೇರ್ಡಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉಪಸರ್ಗ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ, ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಜನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಡಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜಾಯನ್ತೇ ಇತಿ ಪ್ರಜಾಃ॥ ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗವಿದೆ. ಸಮುದಾಯದಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾ, ತೋರುತ್ತಿದೆ. ಪ್ರ+ಜನ್+ಅ. ಟಿಲೋಪ. ಪ್ರಜಾಃ। ಸಂತತಿ, ಜನ ಎರಡರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ.

ನಿಷ್ಠಾಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೧೭. ಕ್ತಕ್ತವತೂ ನಿಷ್ಠಾ ॥ ೧-೧-೨೬ ॥ ಏತೌ ನಿಷ್ಠಾಸಂಜ್ಞೌ ಸ್ತಃ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಕ್ತಶ್ಚ ಕ್ತವತುಶ್ಚ ಕ್ತಕ್ತವತೂ। **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕ್ತ, ಕ್ತವತು ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯೇಕಾಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾ ಎಂದು ಏಕವಚನ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ನಿಷ್ಠಾ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದರೆ ಕ್ತ ಅಥವಾ ಕ್ತವತು ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕ್ತ, ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೧೮. ನಿಷ್ಠಾ ॥ ೩-೨-೧೦೨ ॥

ಭೂತಾರ್ಥವೃತ್ತೇರ್ಧಾತೋರ್ನಿಷ್ಠಾ ಸ್ಯಾತ್। ತತ್ರ ತಯೋರೇವೇತಿ ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ ಕ್ತಃ। ಕರ್ತರಿ ಕೃದಿತಿ ಕರ್ತರಿ ಕ್ತವತುಃ। ಉಕಾವಿತೌ। ಸ್ನಾತಂ ಮಯಾ। ಸ್ತುತಸ್ತ್ವಯಾ ವಿಷ್ಣುಃ। ವಿಶ್ವಂ ಕೃತವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ॥

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಭೂತೇ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಧಾತೋಃ' ಹಿಂದಿನಿಂದ ಬಂದಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥ ಕೊಡುವ ಧಾತುವಿಗೆ ನಿಷ್ಠಾಪ್ರತ್ಯಯ

ಬರುತ್ತದೆ. ನಿಷ್ಠಾ ಅಂದರೆ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ 'ತಯೋರೇವ—' (ಸೂ. ೭೭೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಭಾವ, ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕ್ತವತು ಕೃತ್ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದುದರಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ ಕೃತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಕಾರ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ತವತುವಿನಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಇತ್. 'ಸ್ನಾತಂಮಯಾ.' ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾ (ಷ್ಣಾ=ಶೌಚೇ) ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಅನಿಟ್‌ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರಲಿಲ್ಲ. ನನ್ನಿಂದ ಸ್ನಾನಮಾಡೋಣಾಯಿತು. ಸ್ತುತಃ ತ್ವಯಾ ವಿಷ್ಣುಃ ॥ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷ್ಟುಞ್=ಸ್ತುತೌ ಧಾತುವಿಗೆ ಭೂತಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಕರ್ಮ ಅಭಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯೂ, ಕರ್ತೃಅಭಿಹಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಯುಷ್ಮದಿಗೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಬಂದಿದೆ. ನಿನ್ನಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. ವಿಶ್ವಂ ಕೃತವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ॥ ವಿಷ್ಣುವು ಲೋಕವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಕ್ತವತುವಿನಲ್ಲಿ ಅವತ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ, ಕೃತವತ್ ಶಬ್ದ. ಸುಪರವಾದಾಗ ಉಕ್ (ಉ) ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. 'ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ ಚಾಧಾತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಕೃತವಾನ್+ಸ್. ಹಲ್‌ಙ್ಯಾದಿನಾ ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪ. ಅದು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃತವಾನ್.

ನಿಷ್ಠಾಂತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೧೯. ರದಾಭ್ಯಾಂ ನಿಷ್ಠಾತೋ ನಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಚ ದಃ ॥ ೮-೨-೪೨ ॥

ರದಾಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ನಿಷ್ಠಾತಸ್ಯ ನಃ ಸ್ಯಾತ್, ನಿಷ್ಠಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಧಾತೋರ್ದಸ್ಯ ಚ । ಶೄ=ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ । ಋತ ಇತ್ । ರಪರಃ । ಣತ್ವಮ್ । ಶೀರ್ಣಃ । ಭಿನ್ನಃ । ಛಿನ್ನಃ ॥

ರದಾಭ್ಯಾಂ, ನಿಷ್ಠಾತಃ, ನಃ, ಪೂರ್ವಸ್ಯ, ಚ, ದಃ ॥ ಆರು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ನಿಷ್ಠಾಯಾಃ ತ್, ನಿಷ್ಠಾತ್, ತಸ್ಯ, ನಿಷ್ಠಾತಃ ॥ ಕ್ತ, ಕ್ತವತುವಿನ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ರೇಫದಕಾರಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಿಷ್ಠಾಸಂಬಂಧಿತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶವೂ, ನಿಷ್ಠಾಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ದಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಿಷ್ಠಾತಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವ ಬಂದುದಕ್ಕೆ

ಉದಾಹರಣೆ. ಶ್ರಾ ಧಾತು. ಹಿಂಸಾರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತ ಬಂದಾಗ ಶ್ರಾ + ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ' ಋೂತ ಇದ್ಧಾತೋಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋೂಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ರಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಶಿರ್ + ತ, ಎಂದಿರುವಾಗ ' ಹಲಿ ಚ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಈಗ ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾತಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಶೀರ್ + ನ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ರಷಾಭ್ಯಾಂ ಣೋನಃ ಸಮಾನಪದೇ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಶೀರ್ಣಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭಿನ್ನಃ ಭಿದಿರ್ = ವಿದಾರಣೇ. ಧಾತು. ಭಿದ್ + ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ದಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾತಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನತ್ವ. ಅದರ ಹಿಂದೆ ದಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೂ ನತ್ವ ಬಂದರೆ ಭಿನ್ + ನ = ಭಿನ್ನಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ಛಿದಿರ್ = ದ್ವೈಧೀಕರಣೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತ ಬಂದರೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕಾರ್ಯ ಬಂದು ಛಿನ್ನಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಆದಂತಧಾತುವಿನ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೨೦. ಸಂಯೋಗಾದೇರಾತೋ ಧಾತೋರ್ಯಣ್ವತಃ ‖ ೮-೨-೪೩ ‖

ನಿಷ್ಠಾತಸ್ಯ ನಃ ಸ್ಯಾತ್ । ದ್ರಾಣಃ । ಗ್ಲಾನಃ ‖

ಸಂಯೋಗಾದೇಃ, ಆತಃ, ಧಾತೋಃ ಯಣ್ವತಃ ‖ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾಗಿಯೂ, ಯಣ್ ಇರುವ ಆಕಾರಾಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಿಷ್ಠಾತ ಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ರಾಣಃ । ದ್ರಾ= ಕುತ್ಸಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ರಾ + ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ತಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವ. ಆದನ್ತ ಧಾತುವಾಗಿ ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾಗಿದೆ, ರೇಫರೂಪ ಯಣ್ ಇದೆ. ದ್ರಾ + ನ ಎಂದಿರುವಾಗ ' ಅಟ್‌ಕುಪ್ವಾಙ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ದ್ರಾಣಃ ‖ ಗ್ಲೈ = ಹರ್ಷಕ್ಷಯೇ. ಧಾತು. ಕ್ತ ಬಂದಾಗ ' ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽಶಿತಿ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ವ. ಗ್ಲಾ + ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾಗಿ ಲಕಾರರೂಪ ಯಣ್ ಸಹಿತವಾಗಿ ಆದನ್ತವಾದುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಗ್ಲಾನಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲೂಇಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಕ್ತಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೨೧. ಲ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ‖ ೮-೨-೪೪ ‖

ಏಕವಿಂಶತೇರ್ಲೂಞಾದಿಭ್ಯಃ ಪ್ರಾಗ್ವತ್ ‖ ಲೂನಃ । ಜ್ಯಾಧಾತುಃ । ಗ್ರಹಿಜ್ಯೇತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ‖

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. ' ರಾದಾಭ್ಯಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಿಷ್ಠಾತೋನಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ । ಲೂ ಆದಿಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಲ್ವಾದಯಃ । ತೇಭ್ಯಃ ಲ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ‖ ಲೂಇಾದಿ ಧಾತುಗಳ

ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ/ ಬರುತ್ತದೆ. ಲೂಞಾದಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಧಾತುಗಳನ್ನು ಧಾತುಪಾಠಕ್ರಮದಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಲೂಞ್= ಛೇದನೇ. ಧಾತು. ಲೂ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ನತ್ವ ಬಂದರೆ ಲೂನಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಜ್ಯಾ=ವಯೋಹಾನೌ. ಧಾತು. ಇದೂ ಲೂಞಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತ ಬಂದಾಗ ಜ್ಯಾ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ 'ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ—'ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. (ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ) ಬಂದರೆ ಜಿ+ಆ+ತ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ಜಿ+ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನತ್ವ. ಜಿ+ನ. ಈಗ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಂಪ್ರಸಾರಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೨೨. ಹಲಃ ॥ ೬-೪-೨ ॥

ಅಂಗಾವಯವಾದ್ಧಲಃ ಪರಂ ಯತ್ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ತದನ್ತಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ ಜೀನಃ ॥

ಹಲಃ ಪಂಚಮೀ. ಹಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. ಇದು ದ್ವಿರಾವೃತ್ತವಾಗಿ ಒಂದು ಅವಯವಷಷ್ಠ್ಯನ್ತವಾಗ ಹಲಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಇನ್ನೊಂದು ಸ್ಥಾನಷಷ್ಠ್ಯನ್ತವಾಗಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವಯಹೊಂದುತ್ತದೆ. 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಸ್ಯ' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಢ್ರಲೋಪೇ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅಂಗದ ಅವಯವವಾದ ಹಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಯಾವುದಿದೆಯೋ ಅದೇ ಅಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ (ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅದಕ್ಕೇ) ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅಂಗ ಜಿ. ಅದರ ಅವಯವವಾದ ಹಲ್ ಜಕಾರ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಪ್ರಸಾರಾಣ ಇಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಜೀನಃ (ಗಳಿತವಾದದ್ದು) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಯೋಹಾನಿಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು.

ಓದಿತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ಕ್ತಕ್ಕೆ ನತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೨೩. ಓದಿತಶ್ಚ ॥ ೮-೨-೪೫ ॥

ಭುಜೋ ಭುಗ್ನಃ । ಟುಓಶ್ವಿ, ಉಚ್ಛೂನಃ ॥

ಓದಿತಃ, ಚ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಓಕಾರ ಇತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಭುಜೋ= ಕೌಟಿಲ್ಯೇ' ಧಾತು. ಓಕಾರ ಇತ್. ಭುಜ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಚೋಃ ಕುಃ, ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಭುಗ್ × ತ. ಓದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ತಕ್ಕೆ ನತ್ವ. ಭುಗ್+ನ=ಭುಗ್ನಃ=ಡೊಂಕಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು. ಟುಓಶ್ವಿ=ಗತಿವೃದ್ಧ್ಯೋಃ।

ಧಾತು. ಟು, ಓಕಾರ ಇತ್. ಶ್ವಿ + ತ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ.....' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. (ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ) ಉತ್ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿಸಿ ಉದಾಹರಣೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ' 'ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉತ್ + ಶು + ತ. 'ಹಲಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಉತ್‌ಶೂ + ತ. ಓದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ತಕ್ಕೆ ನತ್ವ. ಉತ್‌ಶೂನ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಶಶ್ಛೋಽಟಿ' (ಸೂ. ೭೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಛಕಾರಾದೇಶ. ಉತ್ + ಛೂನ 'ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾಶ್ಚುಃ' ಉಚ್ + ಛೂನಃ=ಉಚ್ಛೂನಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ದಪ್ಪವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. (ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿ ಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು.)

ತಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೨೪. ಶುಷಃ ಕಃ || ೮-೨-೫೧ || ನಿಷ್ಠಾತಸ್ಯ ಕಃ | ಶುಷ್ಕಃ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಶುಷ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಿಷ್ಠಾ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶುಷ್ + ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ತಕ್ಕೆ ಕ ಬಂದರೆ ಶುಷ್ಕಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣವಿಲ್ಲ.

ಪಚ್ ಧಾತುವಿನ ತಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೨೫. ಪಚೋ ವಃ || ೮-೨-೫೨ || ಪಕ್ವಃ || ಕ್ಷೈ=ಕ್ಷಯೇ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಪಚ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಿಷ್ಠಾತಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಚ್ + ತ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಚೋಃ ಕುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಪಕ್ + ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ತಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ವ. ಪಕ್ವಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ಷೈ ಧಾತು. ನಾಶಾರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತ ಬಂದಾಗ 'ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽಶಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ವ. ಕ್ಷಾ + ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ತಕ್ಕೆ ಮಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಕ್ಷೈ ಧಾತುವಿನ ನಿಷ್ಠಾತಕಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೨೬. ಕ್ಷಾಯೋ ಮಃ || ೮-೧-೫೩ || ಕ್ಷಾಮಃ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಕ್ಷೈ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಿಷ್ಠಾತಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷಾ + ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮತ್ವ ಬಂದರೆ ಕ್ಷಾಮಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿಷ್ಠಾದಲ್ಲಿ ಣಿಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೨೭. ನಿಷ್ಠಾಯಾಂ ಸೇಟಿ || ೬-೪-೫೨ ||

ಣೇರ್ಲೋಪಃ | ಭಾವಿತಃ | ಭಾವಿತವಾನ್ | ದೃಹ=ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ' ಣೇರನಿಟಿ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಣೇಃ; ' ' ಅತೋಲೋಪಃ— ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಲೋಪಃ ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಇಟ್ ಸಹಿತನಾದ ನಿಷ್ಠಾಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ' ಣೇರನಿಟಿ ' ಸೂತ್ರನಲ್ಲಿ ' ಅನಿಟಿ ' ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಣಿಲೋಪ ಹೇಳಿದೆ. ಭೂಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಚ್ ಬಂದು ಭಾವಿ ಎಂದಾದಾಗ ಅದರಮೇಲೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಭಾವಿ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕ್ತಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಭಾವಿ+ಇತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಡಾದಿನಿಷ್ಠಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಣಿಲೋಪ. ಭಾವ್+ಇತ=ಭಾವಿತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಚೈತ್ರನು ಮೈತ್ರನನ್ನು ಆಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು (ಚೈತ್ರಃಮೈತ್ರಮ್ ಅಬೀಭವತ್). ಚೈತ್ರನಿಂದ ಮೈತ್ರನು ಆಗುವಂತೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟನು. (ಚೈತ್ರೇಣ ಮೈತ್ರೋಽಭಾವಿ, ಅಥವಾ ಭಾವಿತಃ). ಹಾಗೇ ಭಾವಿ ಣಿಜನ್ತದ ಮೇಲೆ ಕ್ತವತು ಬಂದಾಗ ಣಿಚ್ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಭಾವಿತವಾನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭಾವಿತವತ್ ಶಬ್ದ. ಪ್ರಥಮಾ ಸುಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘಾದಿಗಳು ಬಂದಿವೆ.

ದೃಹ ಧಾತು. ಹಿಂಸಾರ್ಥ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ದೃಢಃ ಎಂದು ರೂಪವನ್ನು ನಿಪಾತಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಢತ್ವ ನಿಪಾತಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

೮೨೮. ದೃಢಃ ಸ್ಥೂಲಬಲಯೋಃ || ೭-೨-೨೦ ||

ಸ್ಥೂಲೇ ಬಲವತಿ ಚ ನಿಪಾತ್ಯತೇ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸ್ಥೂಲ ಮತ್ತು ಬಲವುಳ್ಳವ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೃಢಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ದೃಹ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರವೂ ನಿಪಾತದಿಂದ ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸೂತ್ರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದು ದೃಹಿತ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪವಾಗ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಪಾತದಿಂದ ಇಡಾಗಮನಿಷೇಧವೂ ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದೃಹಿ ಎಂಬ ಇದಿತ್ತಾದ ಧಾತುವಿಗೂ ಕ್ತ ಬಂದಾಗ ನಲೋಪವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಸ್ಥೂಲ, ಬಲವನ್ತ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ತೋರದಿರುವಾಗ ಕ್ತಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದು ದೃಹಿತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಧಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೨೯. ದಧಾತೇರ್ಹಿಃ || ೭-೪-೪೨ || ತಾದೌ ಕಿತಿ | ಹಿತಮ್ ||

ದಧಾತೇಃ; ಹಿಃ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ' ದ್ಯತಿಸ್ಯತಿಮಾ—'ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ತಿ, , ಕಿತಿ ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತವು ಕಿತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದ

ರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. ಧಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಶ್ತಿಪ್ ಬಂದರೆ ದಧಾತಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ತಕಾರಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. ಧಾ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಹಿತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಎಂದರ್ಥ.

ದಾ ಧಾತುವಿಗೆ ದಥಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೩೦. ದೋ ದದ್ ಘೋಃ || ೭-೪-೪೬ ||

ಘುಸಂಜ್ಞಕಸ್ಯ ದಾ ಇತ್ಯಸ್ಯ ದಥ್ ಸ್ಯಾತ್ ತಾದೌ ಕಿತಿ | ಚರ್ತ್ವಮ್ | ದತ್ತಃ ||

ದಃ, ದದ್, ಘೋಃ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ತಿ ; 'ಕಿತಿ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ದಃ | ದಾ ಧಾತುವಿನ ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತರೂಪ. ಘುಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ದಾ ಧಾತುವಿಗೆ ತಕಾರಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದಥ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಥಾನ್ತವಾದ ಆದೇಶವೇ ಹೇಳಿದೆ. ಕೆಲವರು ದಾನ್ತವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ದಾ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ದಥ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ದಥ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಖರಿಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. ದತ್ತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಕಾನಚ್, ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರಗಳು.

೮೩೧. ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ವಾ || ೩-೨-೧೦೬ ||

೮೩೨. ಕ್ವಸುಶ್ಚ || ೩-೨-೧೦೭ ||

ಲಿಟಃ ಕಾನಚ್ ಕ್ವಸುಶ್ಚ ವಾಸ್ತಃ | ತಙಾನಾವಾತ್ಮನೇಪದಮ್ | ಚಕ್ರಾಣಃ ||

ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೂರು, ಎರಡು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳು. ಲಾಘವದಿಂದ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಗೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಅರ್ಥ ಬರೆದಿರುತ್ತಾನೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಲಿಟಿಗೆ ಕಾನಚ್, ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಕಾನಚಿನಲ್ಲಿ ಆನ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಕಾನಚ್ ಬಂದರೆ ಕೃ+ಆನ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. 'ಉರತ್', 'ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ' ಇತ್ಯಾದಿ. ಚಕೃ+ಆನ. ಯಣ್. ಚಕ್ರಾನ. 'ಅಟ್ ಕುಪ್ವಾಙ್—' ಣತ್ವ. ಚಕ್ರಾಣಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ತಙಾನಾವಾತ್ಮನೇಪದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾನಚಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುವಿಗೇ ಕಾನಚ್ ಹೇಳಬೇಕು. 'ಛಂದಸಿ ಲಿಟ್' ಸೂತ್ರವಾದ ಮೇಲೆ ಈ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ಮುನಿತ್ರಯರ

ಮತವಾದರೂ ಕವಿಗಳ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತರೂಪಗಳನ್ನು ಹೇರಳವಾಗಿ ನೋಡಬಹುದು. ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಕ್ವಸುವಿನಲ್ಲಿ ವಸ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಗಮ್ + ವಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಿಟಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಜಗಮ್ + ವಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಮಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿಗೆ ನತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೩೩. ಮ್ವೋಶ್ಚ || ೮-೨-೬೫ ||

ಮಾನ್ತಸ್ಯ ಧಾತೋರ್ನತ್ವಂ ಮ್ವೋಃ ಪರತಃ || ಜಗನ್ವಾನ್ ||

ಮ್ವೋಃ, ಚ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ' ಮೋ ನೋ ಧಾತೋಃ ' ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮ್ ಚ ವ್ ಚ ಮ್ವೌ । ತಯೋಃ। **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಮಕಾರಾನ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಮಕಾರವಕಾರಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ' ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ ' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಮಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ. ಜಗಮ್ + ವಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಗಮಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವ ಬಂದರೆ ಜಗನ್ವಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸು ಪರವಾದಾಗ ಜಗನ್ವಸ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕ್ವಸುವಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ (ಉ) ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ' ಉಗಿದಚಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಜಗನ್ವನ್ಸ್ + ಸ್ ' ಅತ್ವಸನ್ತಸ್ಯ ಚಾಧಾತೋಃ ' ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಜಗನ್ವಾನ್ಸ್ + ಸ್ ' ಹಲ್ ಙ್ಯಾದಿನಾ ' ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾನ್ತಲೋಪ. ಅದು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜಗನ್ವಾನ್.

ಶತೃ, ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯುಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.

೮೩೪. ಲಟಃ ಶತೃಶಾನಚಾವಪ್ರಥಮಾಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ || ೩-೨-೧೨೪ |

ಅಪ್ರಥಮಾನ್ತೇನ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಲಟ ಏತೌ ವಾಸ್ತಃ । ಶಬಾದಿ। **ಪಚನ್ತಂ ಚೈತ್ರಂ ಪಶ್ಯ ||**

ಲಟಃ, ಶತೃಶಾನಚೌ, ಅಪ್ರಥಮಾಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ** ಪ್ರಥಮಾನ್ತ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಲಟಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಶತೃ, ಶಾನಚ್ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯುಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ ಇದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ರಾಮಃ ಗಚ್ಛತಿ || ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ ಇದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶತೃ ಶಾನಚ್ ಬರಬೇಕಾದರೆ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಥಮಾನ್ತಕ್ಕೂ ಶತ್ರಂತಕ್ಕೂ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ ಇರಬಾರದು, ದ್ವಿತೀಯಾನ್ತಾದಿಗಳೊಡನೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ ಇರಬೇಕು. ಮೂಲದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾನ್ತಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ ತೋರಿ

ಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಶತೃವಿನಲ್ಲಿ ಶಕಾರವೂ ಋಕಾರವೂ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಅತ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪಚ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಶತೃ ಬಂದರೆ ಪಚ್+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಶಪ್ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಚ್+ಅ+ಅತ್. 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಪರರೂಪ. ಪಚತ್. ದ್ವಿತೀಯೆಯಲ್ಲಿ ಪಚತ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮ್. ಪಚನ್ತ್+ಅಮ್. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣ. ಪಚನ್ತಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪಚನ್ತಂ ಚೈತ್ರಂ ಪಶ್ಯ=ಪಾಕಮಾಡುವ ಚೈತ್ರನನ್ನು ನೋಡು. ಇಲ್ಲಿ ಪಾಕಮಾಡುವವನೂ ಚೈತ್ರನೂ ಒಬ್ಬನೇ. ಒಂದೇ ಅರ್ಥ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾನ್ತದೊಡನೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವಿದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಂತೆ, ಪಚನ್ ಚೈತ್ರಃ ಗಚ್ಛತಿ ಎಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ತಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವಿದೆ. ಆದರೂ ಮುಂದೆ ಈ ರೂಪವೂ ಇದೆಯೆಂದು ಪ್ರಮಾಣಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ತೋರಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಶಾನಚಿನಲ್ಲಿ ಆನ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ತಙಾನಾವಾತ್ಮನೇಪದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾನ್ತಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಇದು ಬರುತ್ತದೆ. ಪಚ್ ಧಾತು ಉಭಯಪದೀ. ಶತೃ ಬಂದಾಗ ರೂಪ ತೋರಿಸಿ ಶಾನಚಿನ ರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪಚ್+ಆನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಶಪ್. ಪಚ್+ಅ+ ಆನ=ಪಚ+ಆನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮುಕಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಮುಕಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೩೫. ಆನೇ ಮುಕ್ ॥ ೭-೨-೮೨ ॥

ಅದನ್ತಾಙ್ಗಸ್ಯ ಮುಗಾಗಮಃ ಸ್ಯಾದಾನೇ ಪರೇ। ಪಚಮಾನಂ ಚೈತ್ರಂ ಪಶ್ಯ। ಲಟಿತ್ಯನುವರ್ತಮಾನೇ ಪುನರ್ಲಡ್ಗ್ರಹಣಾತ್ ಪ್ರಥಮಾಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯೇಽಪಿ ಕ್ವಚಿತ್। ಸನ್ ದ್ವಿಜಃ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಅತೋ ಯೇಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತಃ' ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಅದು ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮುಗಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಚ+ಆನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮುಕ್ ಬಂದರೆ ಪಚಮ್+ಆನ=ಪಚಮಾನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತೋರಿಸಲು ದ್ವಿತೀಯಾಂತದೊಡನೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಪಾಕಮಾಡುವ ಚೈತ್ರನನ್ನು ನೋಡು ಎಂದರ್ಥ. ದ್ವಿತೀಯಾಂತಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವಿದೆ. ಪ್ರಥಮಾಂತಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ ಇರುವಾಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ; ಆದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆ ರೀತಿ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಅದು ಹೇಗೆ ಸಾಧುವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತೋರಿಸಲು ಜ್ಞಾಪಕ

ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ವರ್ತಮಾನೇ ಲಟ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಟ್ ಅನುವೃತ್ತಿ ಬರುತ್ತಿರು ವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಲಟಃ ಎಂದುದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಏನಾದರೂ ಅರ್ಥವಿಶೇಷ ಇದೆಯೆಂದು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ ಇರು ವಾಗಲೂ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಶತೃ, ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿತ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಸನ್ ದ್ವಿಜಃ || ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿಜಃ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾಂತಪದದೊಡನೆ ಸಾಮಾ ನಾಧಿಕರಣ್ಯವಿದೆ. ಅಸ=ಭುವಿ. ಧಾತು. ಶತೃ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಸ್+ಅತ್ ಎಂದಿರು ವಾಗ 'ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸ್+ಅತ್ ಸತ್ ಶಬ್ದ. ಪ್ರಥಮಾಸುವಿನಲ್ಲಿ ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮ್. ಸನ್ ತ್+ಸ್. ಹಲ್‌ಙ್ಯಾದಿನಾ ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪ. ಸನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಶತೃವಿಗೆ ವಸ್ವಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೩೬. ವಿದೇಃ ಶತುರ್ವಸುಃ || ೭-೧-೩೬ ||

ವೇತ್ತೇಃ ಪರಸ್ಯ ಶತುರ್ವಸುರಾದೇಶೋ ವಾ || ವಿದನ್ | ವಿದ್ವಾನ್ ||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವಿದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶತೃ ಪ್ರತ್ಯ ಯಕ್ಕೆ ವಸು ಆದೇಶವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿದ ಧಾತುವು ಅನೇಕ ವಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ, ವಿದ=ಜ್ಞಾನೇ ಎಂಬಅದಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಿದ ಧಾತು ವನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ವಿದ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಶತೃ ಬಂದರೆ ವಿದ್+ಅತ್=ವಿದತ್ ಶಬ್ದವಾಗಿ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ನುಮಾದಿಗಳು ಬಂದು ವಿದನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಶತೃ ಪ್ರತ್ಯ ಯಕ್ಕೆ ವಸು ಬಂದರೆ (ವಸುವಿನಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಇತ್) ವಿದ್+ವಸ್=ವಿದ್ವಸ್ ಶಬ್ದ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಂತಕ್ಕೆ ಸುಪರವಾದಾಗ ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮ್. 'ಸಾಂತ ಮಹತಃ ಸಂಯೋಗಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಸುಲೋಪಾದಿ. ಸಂಯೋ ಗಾಂತಲೋಪ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿದ್ವಾನ್.

ಸತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೩೭. ತೌ ಸತ್ || ೩-೨-೧೨೭ ||

ತೌ ಶತೃಶಾನಚೌ ಸತ್ಸಂಜ್ಞೌ ಸ್ತಃ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ತಚ್ಛಬ್ದವು ಪೂರ್ವಪರಾಮರ್ಶಿಯಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಶತೃ, ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಪರಾಮೃಷ್ಟವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಶತೃ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸತ್ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದು ತ್ತವೆ. ಸತ್ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದರೆ ಶತೃ, ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಲೃಟಿಗೆ ಸತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ

೮೩೮. ಲೃಟಃ ಸದ್ವಾ ॥ ೩-೩-೧೪ ॥

ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಿಭಾಷೇಯಮ್ । ತೇನಾಪ್ರಥಮಾಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಃ ಸಂಬೋಧನೇ ಲಕ್ಷಣಹೇತ್ವೋಶ್ಚ ನಿತ್ಯಮ್ । ಕರಿಷ್ಯನ್ತಂ ಕರಿಷ್ಯಮಾಣಂ ಪಶ್ಯ ॥

ಲೃಟಃ, ಸತ್, ವಾ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಹಿತ ವಾದ ಲೃಟಿಗೆ ಸತ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವಾ ಪದವು ವಿಕಲ್ಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ವಿಭಾಷಾ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಕೆಲವು ಕಡೆ ನಿತ್ಯ ವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ತೇನ—' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವ ಸ್ಥಳವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಥಮಾಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ ಇಲ್ಲದಿರು ವಾಗಲೂ, ಪ್ರತ್ಯಯ ಉತ್ತರಪದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ, ಸಂಬೋಧನೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಲಕ್ಷಣ, ಹೇತುಭಾವ ತೋರುವಾಗಲೂ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಕೃಞ್ ಧಾತು ಉಭಯಪದಿಯಾದುದರಿಂದ ಶತೃ, ಶಾನಚ್ ಲೃಟಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಉದಾಹರಣೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕೃ+ಲೃಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲೃಟಿಗೆ ಶತೃ. ಕೃ+ ಅತ್. ಸ್ಯವಿಕರಣ. 'ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಷತ್ವ. ಕರಿಷ್ಯ+ ಅತ್. 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಪರರೂಪ. ಕರಿಷ್ಯತ್. ಅಪ್ರಥಮಾಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ ದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವೆಂದುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾಂತವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಮ್ ಪರ ವಾದಾಗ ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಪರಸವರ್ಣ. 'ಕರಿಷ್ಯನ್ತಮ್ ಪಶ್ಯ'=ಮಾಡುವವನನ್ನು ನೋಡು. ಶಾನಚ್ ಬಂದಾಗ ಕರಿಷ್ಯ +ಆನ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆನೇ ಮುಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮುಕಾಗಮ. ಕರಿಷ್ಯಮಾಣಂ ಪಶ್ಯ. ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಲೃಟಿಗೆ ಶತೃ, ಶಾನಚ್. ಕರಿಷ್ಯತಃ ಅಪತ್ಯಂ ಕಾರಿಷ್ಯತಃ ॥ ಅಣ್ ಪರವಾದಾಗ ಶತೃ ಬಂದಿದೆ. ಉತ್ತರಪದ ಪರವಾದಾಗ, ಕರಿಷ್ಯತ್ ಭಕ್ತಿಃ. ಸಂಬೋಧನೆಯಲ್ಲಿ, ಹೇ ಕರಿಷ್ಯನ್. ಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ 'ಶಯಿಷ್ಯಮಾಣಾ ಯವನಾ ಭುಂಕ್ತೇ', ಹೇತುವಿನಲ್ಲಿ 'ಅರ್ಜಯಿಷ್ಯನ್ ವಸತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಥಮಾಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪ. ಕರಿಷ್ಯತಿ ಇತಿ ಕರಿಷ್ಯನ್.

ಮುಂದಿನ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥ ನಿಯಮಿಸುವ ಸೂತ್ರ.

೮೩೯. ಆ ಕ್ವೇಸ್ತಚ್ಛೀಲತದ್ಧರ್ಮತತ್ಸಾಧುಕಾರಿಷು ॥ ೩-೨-೧೩೪ ॥

ಕ್ವಿಪಮಭಿವ್ಯಾಪ್ಯ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಾಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾಸ್ತಚ್ಛೀಲಾದಿಷು ಕರ್ತೃಷು ಬೋಧ್ಯಾಃ ॥

ಆ, ಕ್ವೇಃ, ತಚ್ಛೀಲತದ್ಧರ್ಮತತ್ಸಾಧುಕಾರಿಷು ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಆಙ್ ಇಲ್ಲಿ ಅಭಿವಿಧ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದರಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೆ ಅಭಿವಿಧಿ. ಅದನ್ನು ಕೂಡದೆ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗಾದರೆ ಆಗ ಮರ್ಯಾದಾ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ವರೆಗೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ತಚ್ಛೀಲ, ತದ್ಧರ್ಮ, ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿ ಈ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳು ತೋರುವಾಗ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಅದೇ ಸ್ವಭಾವ ವಾಗಿರುವವನು, ಅದೇ ಧರ್ಮವಾಗಿರುವವನು, ಅದನ್ನು (ಧಾತ್ವರ್ಥವ್ಯಾಪಾರ) ಚನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವವನು ಈ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ಇವುಗಳ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೪೦. ತೃನ್ ॥ ೩-೨-೧೩೫ ॥ ಕರ್ತಾ ಕಟಾನ್ ॥

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಧಾತುಗಳಿಗೆ ತಚ್ಛೀಲಾದ್ಯರ್ಥ ತೋರು ವಾಗ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ತಾ. ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ತಚ್ಛೀಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃನ್ ಬಂದರೆ ಕೃ+ತೃ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧ ಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಕರ್ತೃ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಅನಙ್ ದೀರ್ಘ ಸುಲೋಪ, ನಲೋಪಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಚಾಪೆ ಮಾಡು ವುದು ಅವನ ಸ್ವಭಾವ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಷಾಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.

೮೪೧. ಜಲ್ಪಭಿಕ್ಷಕುಟ್ಟಲುಣ್ಟವೃಙಃ ಷಾಕನ್ ॥ ೩-೨-೧೫೫ ॥

ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಯ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೪೨. ಷಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ॥ ೧-೩-೬ ॥

ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯಾದಿಃ ಷ ಇತ್ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಜಲ್ಪಾಕಃ ಭಿಕ್ಷಾಕಃ ದಿ ಕುಟ್ಟಾಕಃ । ಲುಣ್ಟಾಕಃ । ವರಾಕಃ । । ವರಾಕೀ ॥

ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಜಲ್ಪ, ಭಿಕ್ಷ, ಕುಟ್ಟ, ಲುಣ್ಟ, ವೃಙ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ತಚ್ಛೀಲಾ ಅರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಷಾಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಲ್ಪ=ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಷಾಕನ್ ಬಂದರೆ ಜಲ್ಪ್+ಷಾಕನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ಷಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ.' ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಆದಿರ್ಞಿ ಟುಡವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆದಿಃ', 'ಉಪದೇಶೇ'—ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಭೂತವಾದ ಷಕಾರವು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಷಾಕನ್‌ನಲ್ಲಿ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಷಕಾರ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದು ಇತ್ತಾದರೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಆಕನ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರ ಇತ್. ಜಲ್ಪ್+ಆಕ=ಜಲ್ಪಾಕಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಚಾಳಿಯೆಂದರ್ಥ. **ಭಿಕ್ಷ**=ಭಿಕ್ಷಾಯಾಂ. ಧಾತು ಭಿಕ್ಷಾಕಃ=ಭಿಕ್ಷೆ ಬೇಡುವ ಸ್ವಭಾವದವನು. **ಕುಟ್ಟ**=ಛೇದನೇ. ಧಾತು. ಕುಟ್ಟಾಕಃ=ತುಂಡರಿಸುವವನು. **ಲುಟಿ**=ಸ್ತೇಯೇ ಧಾತು ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಅದಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವದಿಂದ ಣಕಾರಾದೇಶ. ಲುಣ್ಟಾಕಃ=ಕದಿಯುವವನು. ವೃಞ್—ಸಂಭಕ್ತೌ. ಧಾತು. ವರಾಕಃ। ಆರ್ಧಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತ ಗುಣ ಬಂದಿದೆ. ಷಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಷಿತ್‌ಗೌರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙೀಷ್ ಬಂದರೆ ವರಾಕೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೪೩. ಸನಾಶಂಸಭಿಕ್ಷ ಉಃ ॥ ೩-೨-೧೬೮ ॥

ಚಿಕೀರ್ಷುಃ। ಆಶಂಸುಃ। ಭಿಕ್ಷುಃ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸನಂತ, ಆಙ್‌ಪೂರ್ವಕ ಶಂಸ್ ಧಾತು, ಭಿಕ್ಷ ಧಾತು ಇವುಗಳಿಗೆ ತಚ್ಛೀಲಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಗ್ರಹಣ. ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಸನ್ ಬಂದಾಗ ಚಿಕೀರ್ಷ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉ ಬಂದರೆ ಚಿಕೀರ್ಷ+ಉ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಚಿಕೀರ್ಷ+ಉ—ಚಿಕೀರ್ಷುಃ—ಮಾಡಲು ಬಯಸುವವನು. ಆಙಃ+ಶಸಿ, ಇಚ್ಛಾಯಾಂ. ಧಾತು. ಇದು ಯಾವಾಗಲೂ ಆಙ್‌ಪೂರ್ವವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗನು. ಆಶಂಸ್+ಉ—ಆಶಂಸುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭಿಕ್ಷ ಧಾತುವಿಗೆ ಉ ಬಂದರೆ ಭಿಕ್ಷುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.

೮೪೪. ಭ್ರಾಜಭಾಸಧುರ್ವಿದ್ಯುತೋರ್ಜಿಪೄಜುಗ್ರಾವಸ್ತುವಃ ಕ್ವಿಪ್ ॥ ೩-೨-೧೭೭ ॥

ವಿಭ್ರಾಟ್। ಭಾಃ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಭ್ರಾಜ, ಭಾಸ, ಧುರ್ವೀ, ದ್ಯುತ್, ಊರ್ಜ, ಪೄ, ಜು, ಗ್ರಾವಸ್ತು ಇವುಗಳಿಗೆ ತಚ್ಛೀಲಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಟುಭ್ರಾಜೃ—ದೀಪ್ತೌ. ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಲೋಪವಾಗುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ವಿ ಉಪಸರ್ಗ. ವಿಭ್ರಾಜ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ—'

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ವಿಭ್ರಾಷ್. 'ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ' ವಿಭ್ರಾಡ್, 'ವಾವಸಾನೇ' ವಿಭ್ರಾಟ್. ಭಾಸೃ—ದೀಪ್ತೌ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದರೆ ಭಾಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಭಾಃ । ಧುರ್ವೀ—ಹಿಂಸಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ಈಕಾರ ಇತ್. ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದರೆ ಧುರ್ವ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಛ, ವ ಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೫. ರಾಲ್ಲೋಪಃ ॥ ೬-೪-೨೧ ॥

ರೇಫಾಚ್ಛ್ವೋರ್ಲೋಪಃ ಕ್ವೌ ಝಲಾದೌ ಕ್ಙಿತಿ । ಧೂಃ । ವಿದ್ಯುತ್ । ಊರ್ಕ್ । ಪೂಃ । ದೃಶಿಗ್ರಹಣಸ್ಯಾಪಕರ್ಷಾಜ್ಜವತೇರ್ದೀರ್ಘಃ । ಜೂಃ । ಗ್ರಾವಸ್ತುತ್ ॥

ವಾ ॥ (ಕ್ವಿಬ್ವಚಿಪ್ರಚ್ಛ್ಯಾಯತಸ್ತುಕಟಪ್ರುಜುಶ್ರೀಣಾಂ ದೀರ್ಘೋಽಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ) ವಕ್ತೀತಿ ವಾಕ್ ॥

ರಾತ್, ಲೋಪಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ, 'ಚ್ಛ್ವೋಃ ಶೂಡ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಛ್ವೋಃ', 'ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ ಕ್ವಿಝಲೋಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವಿಝಲೋಃಕ್ಙಿತಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಕ್ವಿಪ್, ಝಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್, ಙಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಛಕಾರ, ವಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಧುರ್ವ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿ ವಕಾರವಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಲೋಪವಾದರೆ ಧುರ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸುಪರವಾದಾಗ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬಂದು ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದರೆ ಧೂಃ ರೂಪ ಆಗುತ್ತದೆ. **ದ್ಯುತ**—ದೀಪ್ತೌ. ಧಾತು. ವಿ ಉಪಸರ್ಗ ಇರುವಾಗ ಕ್ವಿಪ್. ವಿದ್ಯುತ್. **ಊರ್ಜ**—ಬಲಪ್ರಾಣನಯೋಃ । ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದಾಗ ಊರ್ಜ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸು ಬಂದರೆ 'ಚೋಃ ಕುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ. ಕುತ್ವ. ಊರ್ಗ್. 'ವಾವಸಾನೇ' ಊರ್ಕ್. ಪೄ—ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ । ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದಾಗ 'ಉದೋಷ್ಠ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ವ. ರಪರವಾಗಿಬಂದರೆ ಪುರ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಸುವಿನಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಿ. ಪೂಃ । **ಜು**—ಗತೌ. ಇದು ಸೌತ್ರಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದಾಗ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ' ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರ. ಅಲ್ಲಿನ 'ದೃಶ್ಯತೇ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅಪಕರ್ಷಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಕಾರ್ಯಾಂತರಸಂಗ್ರಹಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅಲ್ಲಿ ದೃಶಿ ಧಾತು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘರೂಪಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಜೂಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಷ್ಟುಞ್—ಸ್ತುತೌ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಗ್ರಾವನ್ ಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ವಿಪ್. ಗ್ರಾವಾಣಂ ಸ್ತೌತಿ, ಗ್ರಾವಸ್ತುತ್.

ಕ್ವಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ' ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತುವಿಗೆ ತುಗಾಗವು ಬಂದಿದೆ.

ದೃಶಿಗ್ರಹಣವು ಕಾರ್ಯಾಂತರವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದುದನ್ನೇ ' ಕ್ವಿಬ್ವಚಿ—'ವಾರ್ತಿಕವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ—ವಚಿ, ಪ್ರಚ್ಛ, ಆಯುತಸ್ತು, ಕಟಪ್ರು, ಜು, ಶ್ರಿ ಇವುಗಳಿಗ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ; ಆಗ ದೀರ್ಘವೂ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಭಾವವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ವಕ್ತೀತಿ ವಾಕ್. ವಚ—ಪರಿಭಾಷಣೇ. ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್. ದೀರ್ಘ. ವಾಚ್ ಶಬ್ದ. ' ಚೋಃ ಕುಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ. ವಾಕ್. ಪ್ರಚ್ಛ—ಜ್ಞೀಪ್ಸಾಯಾಂ, ವಾಚಿ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದಾಗ ಪ್ರಚ್ಛ್ + ಕ್ವಿಪ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ' ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾ—'ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದರೆ ನಿಷೇಧ. ಪ್ರಚ್ಛ್. ದೀರ್ಘ. ಪ್ರಾಚ್ಛ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಶಕಾರ ಊಠಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೬. ಚ್ಛ್ವೋಃ ಶೂಡನುನಾಸಿಕೇ ಚ ॥ ೬.೪-೧೯ ॥

ಸತುಕ್ಕಸ್ಯ ಛಸ್ಯ ವಸ್ಯ ಚ ಕ್ರಮಾತ್ ಶ್ ಊಠ್ ಇತ್ಯಾದೇಶೌ ಸ್ತೋಽನುನಾಸಿಕೇ ಕ್ವೌ ಝಲಾದೌ ಚ ಕ್ಙಿತಿ । ಪೃಚ್ಛತೀತಿ ಪ್ರಾಟ್ । ಆಯತಂ ಸ್ತೌತೀತಿ ಆಯತಸ್ತೂಃ । ಕಟಂ ಪ್ರವತೇ ಕಟಪ್ರೂಃ । ಜೂರುಕ್ತಃ। ಶ್ರಯತಿ ಹರಿಂ ಶ್ರೀಃ ॥

ಚ್ಛ್ವೋಃ, ಶೂಠ್, ಅನುನಾಸಿಕೇ, ಚ ॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಶ್ ಚ ಊಠ್ ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಶೂಠ್ ॥ ' ಕ್ವಿಝಲೋಃ ಕ್ಙಿತಿ ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ತುಕ್ ಸಹಿತವಾದ ಛಕಾರಕ್ಕೂ ವಕಾರಕ್ಕೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶ್, ಊಠ್ ಆದೇಶಗಳು ಅನುನಾಸಿಕಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ, ಕ್ವಿಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ, ಝಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್, ಙಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಬರುತ್ತವೆ. ತ್ಛ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶ್ಚುತ್ವದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರ ಬಂದಿದೆ. ಪ್ರಾಚ್ಛ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ತುಕ್ ಸಹಿತ ಛಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಪ್ರಾಶ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸು ಪರವಾದಾಗ ' ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ—'ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ಪ್ರಾಷ್. ' ಝಲಾಂ ಜಶೋನ್ತೇ ' ಪ್ರಾಡ್. ' ವಾವಸಾನೇ ' ಪ್ರಾಟ್. ಆಯತಂ ಸ್ತೌತಿ. ಆಯತಸ್ತೂಃ । ಆಯತಪದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಷ್ಟುಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್. ದೀರ್ಘ. ಕಟಂ ಪ್ರವತೇ, ಕಟಪ್ರೂಃ ॥ ಪ್ರುಙ್—ಗತೌ. ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ದೀರ್ಘ ಬಂದಿದೆ. ಚಾಪೆ ಮಾಡುವವನು. ಜು ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ದೀರ್ಘ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಶ್ರಿಞ್—ಸೇವಾಯಾಂ. ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್, ದೀರ್ಘ. ಶ್ರೀಃ—ಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವವಳು.

ಹೀಗೆ ದೃಶ್ಯತೆ ಎಂದುದರಿಂದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದಾಗ ವಿಶೇಷಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ದಾಪಾದಿಧಾತುಗಳಿಗೆ ಷ್ಟ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೪೭. ದಾಮ್ನೀಶಸಯುಯುಜಸ್ತುತುದಸಿಸಿಚಮಿಹಪತದಶನಹಃ ಕರಣೇ ॥೩-೨-೧೮೨॥

ದಾಬಾದೇಃ ಷ್ಟ್ರನ್ ಸ್ಯಾತ್ ಕರಣೇಽರ್ಥೇ । ದಾತ್ಯನೇನ ದಾತ್ರಮ್ । ನೇತ್ರಮ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ್ಟ್ರನ್ ಅನುವೃತ್ತಿ. ದಾಪ್, ನೀ, ಶಸ, ಯು, ಯುಜ, ಸ್ತು, ತುದ, ಸಿ, ಸಿಚ, ಮಿಹ, ಪತ, ದಶ, ನಹ—ಈ ಹದಿಮೂರು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷ್ಟ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಷ್ಟ್ರನಿನಲ್ಲಿ 'ಷಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರ ಇತ್. ಅದು ಲೋಪವಾದರೆ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಬಂದ ಟಕಾರವೂ ಹೋಗಿ ತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರ ಇತ್. ದಾಪ್—ಲವನೇ. ಧಾತು. ದಾತ್ಯನೇನ ಇತಿ ದಾತ್ರಮ್ (ಕುಡುಗೋಲು). ತ್ರ ಬಂದಾಗ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಅನಿಟ್ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಣೀಞ್—ಪ್ರಾಪಣೇ. ನೀ+ತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ', ಗುಣ. ನೇತ್ರಮ್. ಶಸು—ಹಿಂಸಾಯಾಮ್. ಇದಕ್ಕೆ ಷ್ಟ್ರನ್ ಬಂದಾಗ ಇಡಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ತಿ, ತು ಮುಂತಾದ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಇಡಾಗಮನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೪೮. ತಿತುತ್ರತಥಸಿಸುಸರಕಸೇಷು ಚ ॥೭-೨-೯॥

ಏಷಾಂ ದಶಾನಾಂ ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾನಾಮಿಣ್ ನ । ಶಸ್ತ್ರಮ್ । ಯೋತ್ರಮ್ । ಯೋಕ್ತ್ರಮ್ । ಸ್ತೋತ್ರಮ್ । ತೋತ್ರಮ್ । ಸೇತ್ರಮ್ । ಸೇಕ್ತ್ರಮ್ । ಮೇಢ್ರಮ್ । ಪತ್ರಮ್ । ದಂಷ್ಟ್ರಾ । ನದ್ಧ್ರೀ ।

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ನೇಡ್ವಶಿ ಕೃತಿ' ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿ, ತು, ತ್ರ, ತ, ಥ, ಸಿ, ಸು, ಸರ, ಕ, ಸ ಎಂಬ ಹತ್ತು ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್' ಎಂದು ಮುಂದೆ ಕ್ತಿನ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವ ತಿಯೂ, ಕ್ತಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ತಿಯೂ ಇಲ್ಲಿ ತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ದೀಪ್+ತಿ—ದೀಪ್ತಿಃ । ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತು ಎಂಬುದು 'ಸಿತನಿಗಮಿ—' ಎಂಬ ಉಣಾದಿಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ತುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸೇತುಃ, ಸಕ್ತುಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ತ್ರ ಎಂಬುದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ 'ದಾಮ್ನೀಶಸ'—

ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಷ್ಟ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಾತ್ರಂ, ಪಾತ್ರಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ತ— 'ಹಸಿಮೃಗ್ರಿಣ್ ವಾ—'ಎಂಬ ಉಣಾದಿಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹಸ್ತಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಉದಾಹರಣೆ. ಥ—'ಹನಿಕುಷಿನೀರಮಿ—' ಇತ್ಯಾದಿ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಕ್ಥನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹಥಃ, ಕುಷ್ಠಮ್, ಕಾಷ್ಠಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಿ—'ಪ್ಲುಷಿಕುಷಿಶುಷಿಭ್ಯಃ ಕ್ಸಿಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಕ್ಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕುಕ್ಷಿಃ ಉದಾಹರಣೆ. ಸು—'ಇಷೇಃ ಕ್ಸುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಕ್ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಕ್ಷುಃ ಉದಾಹರಣೆ. ಸರ—'ಅಶೇಃ ಸರಃ' ಸೂತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಸರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಕ್ಷರಮ್ ಉದಾಹರಣೆ. ಕ—'ಇಣ್ ಭೀಕಾ—'ಇತ್ಯಾದಿ 'ಉಣಾದಿಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶುಲ್ಕಃ ಉದಾಹರಣೆ. ಸ—'ವೃತೃವದಿಹನಿ—' ಸೂತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಔಣಾದಿಕ ಸ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವತ್ಸಃ ಉದಾಹರಣೆ. ಹೀಗೆ ಕೃತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವ ತಿ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮನಿಷೇಧ. ಪ್ರಕೃತ ಶಸ ಧಾತುವಿಗೆ ಷ್ಟ್ರನ್ ಬಂದಾಗ ಇವರಿಂದ ಇಡಾಗಮನಿಷೇಧ ಬಂದರೆ 'ಶಸ್ತ್ರಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ' ಧಾತು. ಯು + ತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಯೋತ್ರಮ್. ಯುಜಿರ್—ಯೋಗೇ. ಧಾತು ಷ್ಟ್ರನ್ ಬಂದಾಗ ಯುಜ್ + ತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಘೂಪಧಗುಣ. 'ಚೋಃ ಕುಃ' ಕುತ್ವ. 'ಖರಿಚ' ಚರ್ತ್ವ. ಯೋಕ್ತ್ರಮ್—ನೊಗ. ಷ್ಟುಞ್—ಸ್ತುತೌ. ಧಾತು. ಗುಣ. ಸ್ತೋತ್ರಮ್. ತುದ—ವ್ಯಥನೇ. ಧಾತು ಲಘೂಪಧಗುಣ. ತೋದ್ + ತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಖರಿಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ. ತೋತ್ರಮ್—ಚಾವಟಿ. ಷಿಞ್— ಬಂಧನೇ. ಧಾತು. ಗುಣ. ಸೇತ್ರಮ್. ಬಂಧನವೆಂದರ್ಥ. ಷಿಚಿರ್—ಕ್ಷರಣೇ. ಧಾತು. ಸಿಚ್ + ತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಘೂಪಧಗುಣ. 'ಚೋಃ ಕುಃ, ಕುತ್ವ. ಸೇಕ್ತ್ರಮ್—ನೀರುಹಾಕುವ ಪಾತ್ರ. ಮಿಹ—ಸೇಚನೇ (ಮೂತ್ರತ್ಯಾಗೇ). ಮಿಹ್ + ತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಮೇಹ್ + ತ್ರ. 'ಹೋಢಃ' ಮೇಢ್ + ತ್ರ 'ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ' ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. ಮೇಢ್ + ಧ್ರ 'ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ' ಮೇಢ್ + ಢ್ರ. 'ಢೋಢೇಲೋಪಃ' ಮೇಢ್ರಮ್—ಜನನೇಂದ್ರಿಯ. ಪತ್ಲೃ— ಪತನೇ. ಧಾತು. ಪತ್ತ್ರಮ್. ಇದಕ್ಕೆ ವಾಹನ, ಎಲೆ, ರೆಕ್ಕೆ, ಬಾಣ, ಪಕ್ಷಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ದಂಶ—ದಂಶನೇ. ಧಾತು. ದಂಶ್ + ತ್ರ. 'ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ—'ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ದಂಷ್ + ತ್ರ. 'ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ, ದಂಷ್ಟ್ರಾ. ಹಲ್ಲು. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ. ಣಹ—ಬಂಧನೇ. ಧಾತು. 'ಣೋನಃ, ಆದಿಗೆ ನತ್ವ. ನಹ್ + ತ್ರ. 'ನಹೋಧಃ, ನಧ್ + ತ್ರ. 'ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ, ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. ನಧ್ + ಧ್ರ. 'ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ' ಆದಿ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ದತ್ವ' ನದ್ಧ್ರೀ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ. ಙೀಷ್ ಬಂದಿದೆ. ಚರ್ಮರೂಪ ಹಗ್ಗ.

ಇತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಾನಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

೮೪೯. ಅರ್ತಿಲೂಧೂಸೂಖನಸಹಚರ ಇತ್ರಃ || ೩-೨-೧೮೪ ||

ಅರಿತ್ರಮ್ | ಲವಿತ್ರಮ್ | ಧುವಿತ್ರಮ್ | ಸವಿತ್ರಮ್ | ಖನಿತ್ರಮ್ | ಸಹಿತ್ರಮ್ | ಚರಿತ್ರಮ್ |

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅರ್ತಿ, ಲೂ, ಧೂ, ಸೂ, ಖನ, ಸಹ, ಚರ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಇತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. **ಋ**—ಗತೌ. ಧಾತು. ಋ + ಇತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ (ಅರ್). ಅರಿತ್ರಮ್. **ಲೂಞ್** = ಛೇದನೇ. ಧಾತು. ಲೂ + ಇತ್ರ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಲವಿತ್ರಮ್. **ಧೂಞ್** = ವಿಧೂನನೇ. ಧಾತು. ಧೂ + ಇತ್ರ ಕುಟಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. 'ಅಚಿಶ್ನು' 'ಧಾತುಭ್ರುವಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉವಙಾದೇಶ. ಧುವಿತ್ರಮ್. **ಷೂ**—ಪ್ರೇರಣೇ. ಧಾತು. 'ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ' ಸೂ + ಇತ್ರ. ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಸವಿತ್ರಮ್ **ಖನು**—ಅವಧಾರಣೇ. ಧಾತು. ಖನಿತ್ರಮ್. **ಷಹ**—ಮರ್ಷಣೇ. ಧಾತು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸತ್ವ. ಸಹಿತ್ರಮ್. ಚರ ಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ | ಧಾತು. ಚರಿತ್ರಮ್

ಪೂಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.

೮೫೦. ಪುವಃ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ || ೩-೨-೧೮೫ || ಪವಿತ್ರಮ್ |

ಇತಿ ಪೂರ್ವಕೃದನ್ತಮ್

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಪೂಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುವಾಗ ಇತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪೂಯತೇ ಅನೇನ ಪವಿತ್ರಮ್. **ಪೂಞ್**—ಪವನೇ. ಧಾತು. ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಬಂದಿವೆ. ಈ ರೀತಿ ಯಾಗಿ ಪೂರ್ವಕೃದಂತಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಮುಗಿದಿದೆ.

೧೪. ಅಥೋಣಾದಯಃ

ಕೃವಾಪಾಜಿಮಿಸ್ವದಿಸಾಧ್ಯಶೂಭ್ಯ ಉಣ್ || ೧.||

ಕರೋತೀತಿ ಕಾರುಃ | ವಾತೀತಿ ವಾಯುಃ | ಪಾಯುರ್ಗುದಮ್ | ಜಾಯುರೌಷಧಮ್ | ಮಾಯುಃ ಪಿತ್ತಮ್ | ಸ್ವಾದುಃ | ಸಾಧ್ನೋತಿ ಪರಕಾರ್ಯಮಿತಿ ಸಾಧುಃ | ಆಶು ಶೀಘ್ರಮ್ ||

ಶಾಕಟಾಯನರೆಂಬ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಉಣಾದಿಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಪದಗಳೂ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆಯೆಂದು ಅವರ ಮತ.

ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ರೂಢಿಶಬ್ದಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ. ಅವಯವಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಕೃವಾಪಾ—' ಎಂಬುದು ಮೊದಲನೆಯ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕೃ, ವಾ, ಪಾ, ಜಿ, ಮಿ, ಸ್ವದಿ, ಸಾಧಿ, ಅಶೂ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಉಣಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುದೆಂದೂ, ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕರೋತೀತಿ ಕಾರುಃ || **ಡುಕೃಞ್**—ಕರಣೇ. ಧಾತು. ಕೃ+ಉ ಎಂದಿರುವಾಗ ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಕಾರುಃ || ವಾತೀತಿ ವಾಯುಃ || **ವಾ**—ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ| ಧಾತು. ವಾ+ಉ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ಕೃತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಕಾಗಮ. ವಾಯುಃ || ಪಿಬತಿ ಅನೇನ ತೈಲಾದಿಕಮ್ ಇತಿ ಪಾಯುಃ || ಗುದಮ್. ಪಾ=ಪಾನೇ (ಅಥವಾ ರಕ್ಷಣೇ) ಹಿಂದಿನಂತೆ ಯುಕ್. ಪಾಯುಃ | ಜಯತಿ=ಅಭಿಭವತಿ ರೋಗಾನ್ ಜಾಯುಃ | ಔಷಧ. ಜಿ=ಜಯೇ. ಧಾತು. ಜಿ+ಉ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ವೃದ್ಧಿ. ಆಯಾದೇಶ. ಜಾಯುಃ | ಮಿನೋತಿ =ಪ್ರಕ್ಷಿಪತಿ ದೇಹೇ ಊಷ್ಮಾಣಂ ಇತಿ ಮಾಯುಃ | ಪಿತ್ತಮ್. **ಡುಮಿಞ್**= ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೇ. ಧಾತು. ವೃದ್ಧಿ, ಆಯಾದೇಶ ಬಂದಿವೆ. **ಷ್ವದ**=ಆಸ್ವಾದನೇ. ಧಾತು ಉಣ್ ಬಂದಾಗ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಸ್ವಾದುಃ | ಸಾಧ್ನೋತಿ ಪರಕಾರ್ಯಮಿತಿ ಸಾಧುಃ | **ಸಾಧ**=ಸಂಸಿದ್ಧೌ. ಧಾತು. ಆಶು ಶೀಘ್ರಮ್, **ಅಶೂ**=ವ್ಯಾಪ್ತೌ. ಧಾತು. ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಹೀಗೆ ಒಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿ ಉಣಾದಿವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪಾಣಿನಿಯ ಮತವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಉಣಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.

೭೫೧. ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಮ್ || ೩-೩-೧ ||

ಏತೇ ವರ್ತಮಾನೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಚ ಬಹುಲಂ ಸ್ಯುಃ | ಕೇಚಿದವಿಹಿತಾ ಅಪ್ಯೂಹ್ಯಾಃ ||

ಸಂಜ್ಞಾಸು ಧಾತುರೂಪಾಣಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಶ್ಚ ತತಃ ಪರೇ |
ಕಾರ್ಯಾದ್ವಿದ್ಯಾದನೂಬಂಧಮೇತಚ್ಛಾಸ್ತ್ರಮುಣಾದಿಷು ||

ಇತ್ಯುಣಾದಯಃ

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ವರ್ತಮಾನೇ ಲಟ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವರ್ತಮಾನೇ', 'ಪುವಃ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉಣಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುವಾಗ ಬಹುಳವಾಗಿ (ವಿಕಲ್ಪ) ಬರುತ್ತವೆ. ಉಣಾದಿಗಳು ಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗಿರದಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುಲಪದವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಬಹುಳಂ ಎಂದರೆ ನಾನಾರ್ಥ

ಕೊಡುತ್ತವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾಗದಿರುವ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ನಾವು ಊಹಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಹೇಗೆಂಬುದನ್ನು ಶ್ಲೋಕಕಾರಿಕೆಯಿಂದ ವಿಶದಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಂಜ್ಞಾಸು—ಸಂಜ್ಞಾಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ, ಧಾತುರೂಪಾಣಿ—ಆಯಾಯ ಧಾತುರೂಪಗಳನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ (ಅಧ್ಯಾಹಾರ), ತತಃ ಪರೇ—ಆ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ, ಪ್ರತ್ಯಯಾಶ್ಚ—ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನೂ ಊಹಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಕಾರ್ಯಾತ್—ಗುಣ, ವೃದ್ಧಿ, ತದಭಾವ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾದಿಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ, ಅನುಬಂಧಂ—ಇತ್ತ್ವ, ಣಿತ್ತ್ವ, ಕಿತ್ತ್ವ, ಙಿತ್ತ್ವ ಮುಂತಾದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು, ವಿದ್ಯಾತ್—ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉಣಾದಿಷು—ಉಣಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ, ಏತತ್ ಶಾಸ್ತ್ರಮ್—ಇವುಗಳನ್ನೇ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಉಣಾದಿಗಳು ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಉಣಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಸಂಜ್ಞಾಶಬ್ದಗಳು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಲಾರವು. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾಶಬ್ದವನ್ನು ನೋಡಿ ನಾವು ಧಾತುಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ ಬಂದ ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಅದಕ್ಕನುಗುಣವಾದ ಇತ್‌ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಋಷಿದ್ಧಃ। ಇದೊಂದು ಸಂಜ್ಞಾಶಬ್ದ. ಇದು ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ನಾವು ಊಹಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಋ ಧಾತುಪ್ರಕೃತಿ. ಷಿದ್ಧ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಋವಿಗೆ ಗುಣಾದಿಗಳು ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ ಆಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸಂಜ್ಞಾಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯವಿವೇಕವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

೧೫. ಅಥೋತ್ತರಕೃದನ್ತಮ್

ತುಮುನ್, ಣ್ವುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೫೭. ತುಮುನ್ಣ್ವುಲೌ ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಾಯಾಮ್ ||೩-೩-೧೦||

ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಾಯಾಂ ಕ್ರಿಯಾಯಾಮುಪಪದೇ ಭವಿಷ್ಯತ್ಯರ್ಥೇ ಧಾತೋರೇತೌ ಸ್ತಃ। ಮಾನ್ತತ್ವಾದವ್ಯಯತ್ವಮ್। ಕೃಷ್ಣಂ ದ್ರಷ್ಟುಂ ಯಾತಿ। ಕೃಷ್ಣಂ ದರ್ಶಕೋ ಯಾತಿ ||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಕ್ರಿಯಾ ಅರ್ಥಃ ಪ್ರಯೋಜನಂ ಯಸ್ಯಾ ಸಾ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಾ. ತಸ್ಯಾಮ್. 'ಭವಿಷ್ಯತಿ ಗಮ್ಯಾದಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭವಿಷ್ಯತಿ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಕ್ರಿಯೆಯೇ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪದವಾಗಿರು

ವಾಗ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಮುನ್, ಣ್ವುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.. ತುಮುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕೃತ್ತಾದರೂ 'ಅವ್ಯಯಕೃತೋ ಭಾವೇ' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಇದು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಣ್ವುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತುಮುನಿನಲ್ಲಿ ತುಮ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮಾಂತ ವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಕೃನ್ಮೇಜನ್ತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆ, ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃಷ್ಣಂ ದ್ರಷ್ಟುಂ ಯಾತಿ || ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ನೋಡಲು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಫಲ ನೋಡುವುದು. ದರ್ಶನಕ್ರಿಯೆಯೇ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿರುವ ಕ್ರಿಯಾ ಗಮನ ಕ್ರಿಯಾ. ಇದನ್ನು ಹೇಳುವ 'ಯಾತಿ' ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೃಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಮುನ್. ದೃಶ್ + ತುಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸೃಜಿದೃಶೋರ್ಝಲ್ಯಮಕಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಮಾಗಮ. ಯಣ್. ದ್ರಶ್ + ತುಮ್. 'ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ. ದ್ರಷ್ಟುಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃಷ್ಣಂ ದರ್ಶಕೋ ಯಾತಿ || ದೃಶಿಗೆ ಣ್ವುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಚುಟೂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಕಾರವೂ 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಕಾರವೂ ಇತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. 'ಯುವೋರನಾಕೌ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾದೇಶ. ದೃಶ್ + ಅಕ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ದರ್ಶಕಃ | ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಕ ಬಂದುದರಿಂದ 'ಅಕೇನೋರ್ಭವಿಷ್ಯದಾಧಮರ್ಣ್ಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಷ್ಠೀನಿಷೇಧ ಬಂದಿದೆ.

ಕಾಲಾದಿಗಳಿರುವಾಗ ತುಮುನ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೫೩. ಕಾಲಸಮಯವೇಲಾಸು ತುಮುನ್ ||೩-೩-೧೬೭||

ಕಾಲಾರ್ಥೇಷೂಪಪದೇಷು ತುಮುನ್ | ಕಾಲಃ ಸಮಯೋ ವೇಲಾ ವಾ ಭೋಕ್ತುಮ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಕಾಲವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪದಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಮುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಕ ಪದ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ತುಮುನ್ ಹೇಳಲು ಈ ಸೂತ್ರ ಆರಬ್ಧವಾಗಿದೆ. ಕಾಲಾರ್ಥಕವೆಂದಮೇಲೆ ಸಮಯವೇಲಾಪದಗಳು ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲವೇ ? ಎಂದರೆ ಅವು ಕಾಲಾರ್ಥಕವೆನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಲಕ್ಷಕಗಳು. ಅವುಗಳಿಂದಲೇ ಅರ್ಥಗ್ರಹಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕಾಲಃ, ಸಮಯಃ, ವೇಲಾ, ಅನೇಹಾ, ವಾ ಭೋಕ್ತುಮ್. ಭುಜ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಮುನ್ ಬಂದಾಗ ಲಘೂಪದಗುಣ. ಭೋಜ್ + ತುಮ್. 'ಚೋಃ ಕುಃ' ಕುತ್ವ. ಭೋಗ್ + ತುಮ್. 'ಖರಿ ಚ' ಭೋಕ್ತುಮ್.

ಘಞ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೭೫೪. ಭಾವೇ || ३-३-१८ ||

ಸಿದ್ಧಾವಸ್ಥಾಪನ್ನೇ ಧಾತ್ವರ್ಥೇ ವಾಚ್ಯೇ ಧಾತೋರ್ಘಞ್ || ಪಾಕಃ ||

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಪದರುಜ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘಞ್' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಿದ್ಧಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಧಾತ್ವರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಭಾವ, ಭಾವನಾ, ಕ್ರಿಯಾ—ಇವೆಲ್ಲಾ ಪರ್ಯಾಯಪದಗಳೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾದ ಕ್ರಿಯಾಸಾಮಾನ್ಯವೇ ಭಾವ. ಇದು ತಿಙನ್ತವಾಚ್ಯವಾಗಿಯೂ, ಲಿಂಗಸಂಖ್ಯಾನ್ವಯಕ್ಕೆ ಅಯೋಗ್ಯವಾಗಿಯೂ, ಸಾಧ್ಯವಸ್ಥಾಪನ್ನವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಸಾಧ್ಯಾವಸ್ಥಾಪನ್ನವೆಂದರೆ ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಕ್ರಿಯಾನ್ತರಾಕಾಂಕ್ಷಾ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು. ಕೃತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಲಿಂಗಸಂಖ್ಯಾನ್ವಯಯೋಗ್ಯವಾಗಿಯೂ ಸಿದ್ಧಾವಸ್ಥಾಪನ್ನವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಕ್ರಿಯಾಂತರಾಕಾಂಕ್ಷೆ ಇರುವುದೇ ಸಿದ್ಧಾವಸ್ಥಾಪನ್ನತ್ವ. ಪಾಕಃ। ಪಚ್+ಘಞ್. ಘಞಿನಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. 'ಚಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಯತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಪಾಕಃ।

ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಞ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೭೫೫. ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ||३-३-१९ ||

ಕರ್ತೃಭಿನ್ನೇ ಕಾರಕೇ ಘಞ್ ಸ್ಯಾತ್ ||

ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕರ್ತೃಭಿನ್ನವಾದ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ರೂಢ್ಯರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಘಞ್ ಬರುತ್ತದೆ. ರಞ್ಜ್—ರಾಗೇ. ಧಾತು. ರಜ್ಯತೇ ಅನೇನ ಎಂದು ಕರಣಾರ್ಥವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಘಞ್ ಬಂದರೆ ರಞ್ಜ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ರಞ್ಜಿನ ನಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೫೬. ಘಞಿ ಚ ಭಾವಕರಣಯೋಃ || ६-४-२७ ||

ರಞ್ಜೇರ್ನಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ । ರಾಗಃ । ಅನಯೋಃ ಕಿಮ್ ರಜ್ಯತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ರಙ್ಗಃ ||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಬಂದ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರಞ್ಜ್ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಜಕಾರ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಞಕಾರ ಬಂದಿದೆ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿರುವುದು ನಕಾರ ಈಗ

ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಞ್ ಬಂದುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬಂದರೆ ರಜ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. 'ಚಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಯತೋಃ' ಕುತ್ವ. ರಾಗಃ। ರಂಜನಮ್ ಎಂದು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ರಾಗಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭಾವ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಞ್ ಬಂದಾಗ ಮಾತ್ರವೆಂದುದೇಕೆ? ಅಧಿಕರಣಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಞ್ ಬಂದರೆ ಆಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರಜ್ಯತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ರಂಗಃ। ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಞ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಲೋಪ ಬರಲಿಲ್ಲ. ರಂಗವೆಂದರೆ ನಾಟ್ಯಶಾಲೆ.

ಚಿಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಘಞ್, ಕಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೫೭. ನಿವಾಸಚಿತಿಶರೀರೋಪಸಮಾಧಾನೇಷ್ವಾದೇಶ್ಚ ಕಃ ॥೩-೩-೪೧॥

ಏಷು ಚಿನೋತೇರ್ಘಞ್ ಆದೇಶ್ಚ ಕಕಾರಃ। ಉಪಸಮಾಧಾನಂ ರಾಶೀಕರಣಮ್ । ನಿಕಾಯಃ। ಕಾಯಃ। ಗೋಮಯನಿಕಾಯಃ ॥

ನಿವಾಸಚಿತಿಶರೀರೋಪಸಮಾಧಾನೇಷು, ಆದೇಃ, ಚ, ಕಃ ॥ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ನಿವಾಸ, ಚಿತಿ. ಶರೀರ, ಉಪಸಮಾಧಾನಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಚಿಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಆದಿಯ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಉಪಸಮಾಧಾನವೆಂದರೆ ರಾಶಿಮಾಡುವುದು. ಇದು ಧಾತ್ವರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿವಾಸಾದಿಗಳು ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥವಾದ ಕಾರಕಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಗಳು. ನಿವಾಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ನಿಕಾಯಃ। ನಿ ಉಪಸರ್ಗ. ಚಿ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ವೃದ್ಧಿ. ಆಯಾದೇಶ. ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಕಾಶೀ ನಿಕಾಯಃ। ಚಿತಿಯಲ್ಲಿ, ಆಕಾಯಮಗ್ನಿಂ ಚಿನ್ವೀತ. ಆಚೀಯತೇ ಇತಿ ಆಕಾಯಮ್. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಘಞ್. ಶರೀರದಲ್ಲಿ, ಕಾಯಃ। ಚೀಯತೆ ಅಸ್ಮಿನ್ ಅಸ್ಥ್ಯಾದಿಕಮ್ ಇತ್ಯರ್ಥಃ॥ (ಮೂಳೆ ಮುಂತಾದವು ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ.) ರಾಶೀಕರಣದಲ್ಲಿ, ಗೋಮಯನಿಕಾಯಃ। ಸಗಣಿರಾಶಿ.

ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೫೮. ಏರಚ್ ॥೩-೩-೫೬॥

ಇವರ್ಣಾನ್ತಾದಚ್ । ಚಯಃ। ಜಯಃ ॥

ಏಃ, ಅಚ್ ॥ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇವರ್ಣಾನ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿಞ್ ಧಾತು. ಚಿ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಚಯಃ। ಸಮೂಹ, ಪ್ರಕಾರ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಿವೆ. ಇದು ಘಞ್‌ಗೆ ಅಪವಾದ ಸೂತ್ರ.

ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೫೯. ಋದೋರಪ್ ||೩-೩-೫೭ ||

ಋವರ್ಣಾಂತಾದುವರ್ಣಾಂತಾಚ್ಚ ಅಪ್ | ಕರಃ | | ಗರಃ | ಯವಃ | ಲವಃ | ಸ್ತವಃ | ಪವಃ |

ವಾ || (ಘಞರ್ಥೇ ಕವಿಧಾನಮ್) ಪ್ರಸ್ಥಃ | ವಿಘ್ನಃ ||

ಋದೋಃ, ಅಪ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಋತ್ ಚ ಉತ್ ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಋದುಃ | (ಸೌತ್ರ ಪುಲ್ಲಿಂಗ) ಪಂಚಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಋಕಾರಾಂತವಾದ ಮತ್ತು ಉಕಾರಾಂತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಭಾವೇ, 'ಅಕರ್ತರಿ ಕಾರಕೇ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಕೄ=ವಿಕ್ಷೇಪೇ. ಧಾತು. ಕೄ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ. ಕರಃ | (ಬಲಿ, ಕೈ, ಕಿರಣ ಹೀಗೆ ನಾನಾರ್ಥಗಳಿವೆ.) ಗೄ=ನಿಗರಣೇ. ಇದಕ್ಕೂ ಗುಣ ಬಂದು ಗರಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ (ನುಂಗುವುದು). ಯು=ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ | ಧಾತು. ಉಕಾರಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಪ್. ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಯವಃ | (ಧಾನ್ಯ, ಸೇರಿರುವುದು). ಪೂಞ್=ಪವನೇ. ಧಾತು. ಪವಃ | (ಜರಡಿ, ಗಾಳಿ). ಲೂಞ್=ಛೇದನೇ. ಲವಃ | (ಕತ್ತರಿಸುವಿಕೆ). ಷ್ಟುಞ್=ಸ್ತುತೌ. ಸ್ತವಃ | (ಸ್ತೋತ್ರ). ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ—ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಕಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಕದಲ್ಲಿ 'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಕಾರ ಇತ್ತಾದರೆ ಅ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ಷ್ಠಾ—ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಸ್ಥಾ+ಅ ಎಂರದಿವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರಸ್ಥಃ (೧ ಸೇರು). ವಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ ಬಂದರೆ ಹನ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಗಮಹನಜನ—' (ಸೂ. ೫೦೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಲೋಪ. ಹ್ನ್+ಅ. 'ಹೋಹನ್ತೇರ್ಞ್ಣಿನ್ನೇಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಘ್ನ—ವಿಘ್ನಃ (ತೊಂದರೆ).

ಕ್ತ್ರಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೬೦. ಡ್ವಿತಃ ಕ್ತ್ರಿಃ ||೩-೩-೮೮||

ಮಪ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ

೮೬೧. ಕ್ತ್ರೇರ್ಮಮ್ನಿತ್ಯಮ್ ||೪-೪-೨೦||

ಕ್ತ್ರಿಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಾನ್ಮಪ್ ನಿರ್ವೃತ್ತೇಽರ್ಥೇ | ಪಾಕೇನ ನಿರ್ವೃತ್ತಂ ಪಕ್ತ್ರಿಮಮ್ | ಡುವಪ್ ಉಪ್ತ್ರಿಮಮ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಡು ಇತ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಡ್ವಿತ್. ತಸ್ಮಾತ್. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಡು ಇತ್ತಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತ್ರಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ತ್ರಿಯಲ್ಲಿ 'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಕಾರ ಇತ್ತಾಗಿ ಲೋಪವಾದರೆ ತ್ರಿ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. **ಡುಪಚಿಷ್**= ಪಾಕೇ. ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಡು ಇತ್ತಾಗಿದೆ. ಪಚ್+ತ್ರಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಚೋಃ ಕುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಪಕ್+ತ್ರಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅದರಮೇಲೆ ಮಪ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಕ್ತ್ರೇಃ, ಮಪ್, ನಿತ್ಯಮ್|| ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಕ್ತ್ರಿಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ತದಂತ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. 'ನಿರ್ವೃತ್ತೇಽಕ್ಷದ್ಯೂತಾದಿಭ್ಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಿರ್ವೃತ್ತೇ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕ್ತ್ರಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ವೃತ್ತ ಎಂಬರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಕ್ತ್ರಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ವಾದ ಶಬ್ದ ಪಕ್ತ್ರಿ. ಪಾಕೇನ ನಿರ್ವೃತ್ತಂ ಎಂಬರ್ಥ ತೋರುತ್ತಿದೆ. ಮಪ್ ಬಂದರೆ ಪಕ್ತ್ರಿಮ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾದಲ್ಲಿ ಪಕ್ತ್ರಿಮಮ್ ರೂಪ. **ಡುವಪ್**=ಬೀಜ ಸಂತಾನೇ. ಧಾತು. ವಾಪೇನ ನಿರ್ವೃತ್ತಮ್ ಎಂಬರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಕ್ತ್ರಿ ಬಂದು ಮಪ್ ಬಂದರೆ ಉಪ್ತ್ರಿಮಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಥುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೬೨. **ಟ್ವಿತೋಽಥುಚ್** || ೩-೩-೮೯ ||

ಟುವೇಪೃ=ಕಂಪನೇ। ವೇಪಥುಃ ||

ಟ್ವಿತಃ, ಅಥುಚ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಟು ಇತ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಟ್ವಿತ್. ತಸ್ಮಾತ್. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಟು ಇತ್ತಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಥುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. **ಟುವೇಪೃ** ಧಾತು. ಟು ಇತ್. ವೇಪ್+ಅಥು=ವೇಪಥುಃ (ನಡುಕ).

ನಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೬೩. **ಯಜಯಾಚಯತವಿಚ್ಛಪ್ರಚ್ಛರಕ್ಷೋ ನಙ್** || ೩-೩-೯೦ ||

ಯಜ್ಞಃ । ಯಾಚ್ಞಾ । ಯತ್ನಃ । ವಿಶ್ನಃ । ಪ್ರಶ್ನಃ । ರಕ್ಷ್ಣಃ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಯಜ, ಯಾಚ, ಯತ, ವಿಚ್ಛ, ಪ್ರಚ್ಛ, ರಕ್ಷ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ನಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಜ ಧಾತು. (ದೇವಪೂಜಾದ್ಯರ್ಥ) ಯಜ್+ನ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ಚುತ್ವದಿಂದ ಞಕಾರ. ಜಞಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಕಾರ. ಯಜ್ಞಃ । **ಟುಯಾಚೃ**—ಯಾಚ್ಞಾಯಾಮ್. ಯಾಚ್+ನ. ಶ್ಚುತ್ವ. ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ. ಯಾಚ್ಞಾ. **ಯತೀ**—ಪ್ರಯತ್ನೇ. ಧಾತು. ಯತ್ನಃ। **ವಿಚ್ಛ**—ಗತೌ. ಧಾತು. ವಿಚ್ಛ×ನ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಚ್ಛ್ವೋಃಶೂಡ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಛಕ್ಕೆ

ಶಕಾರಾದೇಶ. ವಿಶ್ನಃ। 'ಶಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ಚುತ್ವನಿಷೇಧ ಇರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಞಕಾರ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರಚ್ಛ—ಜ್ಞೀಪ್ಸಾಯಾಂ, ಪಾಚಿ. ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಚ್ಛಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರಾದೇಶ ಪ್ರಶ್ನಃ। ರಕ್ಷ— ರಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ರಕ್ಷ್+ನ—ರಕ್ಷ್ಣಃ। 'ರಷಾಭ್ಯಾಂ ಣೋ ನಃ—'ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದಿದೆ.

ನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೬೪. ಸ್ವಪೋ ನನ್ ॥ ೩-೩-೯೧ ॥ ಸ್ವಪ್ನಃ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸ್ವಪ್ ಧಾತುವಿಗೆ ನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ನನ್‌ನಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ನಕಾರ ಇತ್. ಞಿಷ್ವಪ್—ಶಯೇ. ಧಾತು. ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಸ್ವಪ್+ನ—ಸ್ವಪ್ನಃ। ನಕಾರ ಸ್ವರಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇತ್ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ.

ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೬೫. ಉಪಸರ್ಗೇ ಘೋಃ ಕಿಃ ॥ ೩-೩-೯೨ ॥ ಪ್ರಧಿಃ। ಉಪಧಿಃ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಉಪಸರ್ಗ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಘುಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ದಾರೂಪಧಾರೂಪಧಾತುಗಳಿಗೆ ಘುಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದೆ. 'ಭಾವೇ', 'ಅಕರ್ತರಿ ಕಾರಕೇ' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ ಇರುವಾಗ ಧಾಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಪ್ರಧಾ+ಕಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರಧ್+ಇ—ಪ್ರಧಿಃ (ಚಕ್ರದ ಸುತ್ತು). ಉಪ ಉಪಸರ್ಗವಿರುವಾಗ ಕಿ ಬಂದರೆ ಉಪಧಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ರಥಚಕ್ರ.

ಕ್ತಿನ್‌ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೬೬. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್ ॥ ೩-೩-೯೪ ॥

ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗೇ ಭಾವೇ ಕ್ತಿನ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಘಞೋಽಪವಾದಃ ॥ ಕೃತಿಃ ಸ್ತುತಿಃ।
ವಾ ॥ (ಋಲ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ತಿನ್ನಿಷ್ಠಾವದ್ವಾಚ್ಯಃ) ತೇನ ನತ್ವಮ್।
ಕೀರ್ಣಿಃ। ಲೂನಿಃ। ಧೂನಿಃ। ಪೂನಿಃ।
ವಾ ॥ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ ।) ಸಂಪತ್। ವಿಪತ್। ಆಪತ್।
ವಾ॥ (ಕ್ತಿನ್ನಪೀಷ್ಯತೇ ।) ಸಂಪತ್ತಿಃ। ವಿಪತ್ತಿಃ। ಆಪತ್ತಿಃ

ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ, ಕ್ತಿನ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿಶಿಷ್ಟ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ಕರ್ತೃಭಿನ್ನಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಕ್ತಿನ್‌ನಲ್ಲಿ ತಿ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಞ್ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಆರಂಭಿಸಿರು

ವುದರಿಂದ ಘಞ್‌ಗೆ ಇದು ಅಪವಾದ. ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತಿನ್ ಬಂದರೆ ಕೃತಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಷ್ಟುಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತಿನ್ ಬಂದರೆ ಸ್ತುತಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ—ಋಕಾರಾಂತಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ, ಲೂಞ್ ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಷ್ಠಾವಂತೆ (ಕ್ತ, ಕ್ತವತು) ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ 'ರದಾಭ್ಯಾಂ ನಿಷ್ಠಾತಃ—'ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ನತ್ವಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಕೄ—ವಿಕ್ಷೇಪೇ. ಧಾತು. ಕೄ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಋೂತ ಇದ್ಧಾತೋಃ' ಇತ್ವ. ಕಿರ್+ತಿ. 'ಹಲಿ ಚ' ದೀರ್ಘ. ಕೀರ್+ತಿ. ನಿಷ್ಠಾದಂತೆ ಎಂದುದರಿಂದ ನತ್ವ. ಕೀರ್+ನಿ. 'ರಷಾಭ್ಯಾಂ ಣೋ ನಃ' ಣತ್ವ. ಕೀರ್ಣಿಃ । ಚೆಲ್ಲುವುದು. ಇದು ಋೂದಂತಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಲೂಞಾದಿಗಳಿಗೆ ಕ್ತಿನ್ ಬಂದಾಗ ನತ್ವ. ಲೂನಿಃ, ಧೂನಿಃ, ಪೂನಿಃ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸುವುದು, ನಡಗುವುದು, ಪವಿತ್ರತೆ ಅರ್ಥ.

(೨) ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ—ಸಮ್ ಮುಂತಾದ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕಗಳಾದ ಪದಾದಿಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಭಾವಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಂಪತ್, ವಿಪತ್, ಆಪತ್. ಕ್ತಿನ್ನಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಬಾರದಿರಲು ಪುನಃ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸಂಪದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಪದ್+ತಿ. 'ಖರಿ ಚ' ಸಂಪತಿಃ, ಹೀಗೇ ವಿಪತ್ತಿಃ, ಆಪತ್ತಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಊತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ನಿಪಾತಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

೮೬೭. ಊತಿಯೂತಿಜೂತಿಸಾತಿಹೇತಿಕೀರ್ತಯಶ್ಚ ॥ ೩-೩-೯೭ ॥
ಏತೇ ನಿಪಾತ್ಯಂತೇ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಊತಿ, ಯೂತಿ, ಜೂತಿ, ಸಾತಿ, ಹೇತಿ, ಕೀರ್ತಿ ಶಬ್ದಗಳು ಕಿನ್ನಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿವೆ. ಪಾಣಿನಿಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಬಂದು 'ಜ್ವರತ್ವರ—'ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾವಕಾರಗಳಿಗೆ ಊಠಾದೇಶ ಬಂದ ಊತಿರೂಪವಾದರೂ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇಲ್ಲಿ ನಿಪಾತ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉದಾತ್ತಃ' ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಕ್ತಿನ್ ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ಅಂತೋದಾತ್ತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಯೂತಿ, ಜೂತಿಗಳಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ನಿಪಾತದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಷೋನ್ತಃ ಕರ್ಮಣಿ. ಧಾತು. ಕಿನ್ನಂತವಾಗಿ ಸಾತಿ ಎಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇತ್ವಾಭಾವ ನಿಪಾತದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹನ್ ಅಥವಾ ಅಥವಾ ಹಿನು ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತಿನ್ ಬಂದು

ಹೇತಿ ಎಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಕೃತ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತಿನ್ ಬಂದು ಕೀರ್ತಿ ಎಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ.

ಊಠ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೬೮ ಜ್ವರತ್ವರಸ್ರಿವ್ಯವಿಮವಾಮುಪಧಾಯಾಶ್ಚ ||೬-೪-೨೦ ||

ಏಷಾಮುಪಧಾವಕಾರಯೋರೂಠ್ ಅನುನಾಸಿಕೇ ಕ್ವೌ ಝಲಾದೌ ಕ್ಙಿತಿ || ಅತಃ ಕ್ವಿಪ್ | ಜೂಃ, ತೂಃ, ಸ್ರೂಃ, ಊಃ, ಮೂಃ ||

ಜ್ವರತ್ವರಸ್ರಿವ್ಯವಿಮವಾಮ್, ಉಪಧಾಯಾಃ, ಚ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಜ್ವರಶ್ಚ, ತ್ವರಶ್ಚ, ಸ್ರಿವಿಶ್ಚ, ಅವಿಶ್ಚ, ಮವ್ ಚ, ಜ್ವರ....ಮವಃ | ತೇಷಾಮ್. 'ಚ್ಛ್ವೋಃ ಶೂಠ್—'ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವ್, ಊಠ್, ಅನುನಾಸಿಕೇ, ಚ' ಪದಗಳೂ, 'ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ—'ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವಿಝಲೋಃ ಕ್ಙಿತಿ' ಪದಗಳೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಚಕಾರದಿಂದ ವಕಾರ ಸಮುಚ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಜ್ವರ, ತ್ವರ, ಸ್ರಿವಿ, ಅವಿ, ಮವ್ ಧಾತುಗಳ ಉಪಧಾ ಮತ್ತು ವಕಾರಗಳಿಗೆ ಅನುನಾಸಿಕವಾಗಲೀ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಲೀ ಝಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ ಙಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಲೀ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಊಠಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಜ್ವರ—ರೋಗೇ. ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದಾಗ ಉಪಧಾ ವಕಾರಗಳಿಗೆ ಊಠ್ ಬಂದರೆ ಜೂಃ ಆಗುತ್ತದೆ. (ರೋಗಿಷ್ಠ). ಞಿತ್ವರಾ—ಸಂಭ್ರಮೇ. ಧಾತು. ಞ್ ಇತ್. ತೂಃ (—ವೇಗಪಡಿಸುವವ) | ಸ್ರಿವು—ಗತಿಶೋಷಣಯೋಃ | ಧಾತು. ಸ್ರೂಃ (—ಒಣಗಿಸುವವನು ಅಥವಾ ಹೋಗುವವನು) | **ಅವ**—ರಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಊಃ (—ರಕ್ಷಿಸುವವನು) | **ಮವ**—ಬಂಧನೇ ಧಾತು. ಮೂಃ (—ಬಂಧಿಸುವವನು) |

ನಿಪಾತಿತವಾದ ಸೂತ್ರ.

೮೬೯. ಇಚ್ಛಾ || ೩-೩-೧೦೧ || ಇಷೇರ್ನಿಪಾತೋಽಯಮ್ ||

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. ಇಷು—ಇಚ್ಛಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಪ್ರತ್ಯಯ, ಯಗಭಾವಗಳು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿವೆ. ಇಷ್ + (ಶ್) ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಇಷುಗಮಿಯಮಾಂ ಛಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛಾದೇಶ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕ್ ಬರಬೇಕಾದುದು ನಿಪಾತದಿಂದ ವಾರಿತವಾಗಿದೆ.

ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೭೦. ಅ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ || ೩-೩-೧೦೨ ||

ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತೇಭ್ಯೋ ಧಾತುಭ್ಯಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮಕಾರಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಚಿಕೀರ್ಷಾ | ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯಾ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ಲುಪ್ತವಾಗಿದೆ 'ಭಾವೇ', 'ಅಕರ್ತರಿ ಕಾರಕೇ' ಅರ್ಥವಿಷ್ಟೇ ಇವೆ. 'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಅ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಚಿಕೀರ್ಷ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಚಿಕೀರ್ಷ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಮೇಲೆ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಚಿಕೀರ್ಷ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಚಿಕೀರ್ಷ. ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಟಾಪ್. ಚಿಕೀರ್ಷಾ (=ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛೆ) ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯ. ಕಾಮ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾದ ಧಾತು. ಅ ಬಂದರೆ ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯಾ ಎಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಮಗನ ಬಯಕೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಹಲಂತ ಧಾತುವಿಗೆ ಅ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೭೧ ಗುರೋಶ್ಚ ಹಲಃ ||೩-೩-೧೦೩||

ಗುರುಮತೋ ಹಲನ್ತಾತ್ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮಕಾರಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಈಹಾ ||

ಗುರೋಃ ಚ, ಹಲಃ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಧಾತೋಃ' ಅಧಿಕಾರ. ಹಲಃ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದನ್ತಲಾಭ. ಗುರುಪದದಿಂದ ಗುರುವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಗುರುವುಳ್ಳ ಹಲನ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ತೋರುವಾಗ ಅಕಾರರೂಪ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಹ=ಚೇಷ್ಟಾಯಾಂ. ಧಾತು. ಈಕಾರರೂಪ ಗುರುವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಹಲಂತವಾಗಿದೆ. ಅ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಈಹಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೭೨. ಣ್ಯಾಸಶ್ರನ್ಥೋ ಯುಚ್ ||೩-೩-೧೦೭ ||

ಅಕಾರಸ್ಯಾಪವಾದಃ ।ಕಾರಣಾ। ಹಾರಣಾ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಣ್ಯನ್ತವಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ, ಆಸ, ಶ್ರನ್ಥ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಭಾವಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಗುರೋಶ್ಚ ಹಲಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವಾಗ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಚ್ ಬಂದರೆ ಕಾರಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಯುಚ್ ಬಂದರೆ 'ಯುವೋರನಾಕೌ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಕಾರಿ+ಅನ. 'ಣೇರನಿಟಿ' ಣಿಲೋಪ. ಕಾರ್+ ಅನ. 'ಅಟ್ ಕುಪ್ವಾಙ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ. ಕಾರಣ. 'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ' ಅಧಿಕಾರ ವಿರುವುದರಿಂದ ಟಾಪ್. ಕಾರಣಾ. ಹೃಞ್=ಹರಣೇ, ಧಾತು. ಣಿಜನ್ತದ ಮೇಲೆ ಯುಚ್ ಬಂದರೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕಾರ್ಯ ಬಂದು ಹಾರಣಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತವಿಧಾಯಕ [illegible]

೮೭೩. ನಪುಂಸಕೇ ಭಾವೇ ಕ್ತಃ ||[illegible]-೧೧೪ ||

ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೭೪. ಲ್ಯುಟ್ ಚ || ೩-೩-೧೧೫ || **ಹಸಿತ[illegible] | ಹಸನಮ್** ||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—(೧) ನಪುಂಸಕ[illegible]ವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಭಾವಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಕಾಲಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. (೨) ಹಾಗೆಯೇ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಅರ್ಥ ಒಂದೇ ಆದುದರಿಂದ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಉತ್ತರಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟಿಗೆಮಾತ್ರ ಅನುವೃತ್ತಿ ತಿಳಿಸಲು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಹಸೇ=ಹಸನೇ. ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಹಸಿತಮ್ (ನಗು). ಲ್ಯುಟ್ ಬಂದರೆ 'ಯುವೋರನಾಕೌ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಹಸನಮ್.

ಘ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೭೫. ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ ||೩-೩-೧೧೮||

ಘ ಪರವಾದಾಗ ಹ್ರಸ್ವವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೭೬. ಛಾದೇರ್ಘೇಽದ್ವ್ಯುಪಸರ್ಗಸ್ಯ ||೬-೪-೯೬||

ದ್ವಿಪ್ರಭೃತ್ಯುಪಸರ್ಗಹೀನಸ್ಯ ಛಾದೇರ್ಹ್ರಸ್ವೋ ಘೇ ಪರೇ | ದಂತಾಃ ಛಾದ್ಯನ್ತೇಽನೇನೇತಿ ದನ್ತಚ್ಛದಃ | ಆಕುರ್ವನ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತ್ಯಾಕರಃ ||

ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ** — ಪುಂಸ್ತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಕರಣ, ಅಧಿಕರಣ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಘದಲ್ಲಿ ಅ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ದನ್ತಾಃ ಛಾದ್ಯನ್ತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ದಂತಚ್ಛದಃ ||ಇದರಿಂದ ಹಲ್ಲುಗಳು ಮುಚ್ಚಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಘಪ್ರತ್ಯಯ. ಛದ=ಅಪವಾರಣೇ. ಧಾತು. ಣಿಚ್. 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ವೃದ್ಧಿ. ಛಾದಿ. ಛಾದಿ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಣೇರನಿಟಿ' ಣಿಲೋಪ. ಛಾದ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಛಾದೇಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಛಾದೇಃ, ಘೇ, ಅದ್ವ್ಯುಪಸರ್ಗಸ್ಯ ||ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ನ ವಿದ್ಯೇತೇ ದ್ವೌ ಉಪಸರ್ಗೌ ಯಸ್ಯ ಅದ್ವ್ಯುಪಸರ್ಗಃ | ತಸ್ಯ. 'ಖಚಿ ಹ್ರಸ್ವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್ರಸ್ವಃ', 'ಊದುಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಧಾಯಾಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಎರಡರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾದ ಉಪಸರ್ಗ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಛಾದಿಯ ಉಪಧೆಗೆ

ಘಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಾದ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪಸರ್ಗವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ಛದಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ದನ್ತಚ್ಛದಃ । ಆಕುರ್ವನ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಆಕರಃ । ಆಙ್ ಒಂದು ಉಪಸರ್ಗವಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಗುಣ. ಆಕರಃ । (ಗಣಿ).

ಘಞ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೭೭. ಅವೇ ತೃಸ್ತ್ರೋರ್ಘಞ್ ॥ ೩-೩-೧೨೦ ॥

ಅವತಾರಃ ಕೂಪಾದೇಃ । ಅವಸ್ತಾರೋ ಜವನಿಕಾ ॥

ಅವೇ, ತೃಸ್ತ್ರೋಃ, ಘಞ್ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ॥ ಪ್ರಾಯೇಣ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅವ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ ಉಪಪದವಾಗಿ ಇರುವಾಗ ತೄ, ಸ್ತೄ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಘಞ್ ಬರುತ್ತದೆ. ತೄ—ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ। ಧಾತು. ಅವತೄ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಞಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅಚೋಽಞ್ಣಿತಿ' ವೃದ್ಧಿ (ಆರ್). ಅವತಾರಃ (ಸ್ನಾನಘಟ್ಟ) । **ಸ್ತೄಞ್**—ಆಚ್ಛಾದನೇ. ಅವಸ್ತೄ+ಅ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ವೃದ್ಧಿ. ಅವಸ್ತಾರಃ (ಪರದೆ).

ಹಲಂತ ಧಾತುಗೆ ಘಞ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೭೮. **ಹಲಶ್ಚ** ॥ ೩-೩-೧೨೧ ॥

ಹಲಂತಾತ್ ಘಞ್ । ಘಾಪವಾದಃ । ರಮನ್ತೇ ಯೋಗಿನೋಽಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ರಾಮಃ । ಅಪಮೃಜ್ಯತೇ ಅನೇನ ವ್ಯಾಧ್ಯಾದಿರಿತ್ಯಪಾಮಾರ್ಗಃ ॥

ಹಲಃ, ಚ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಲ್ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹಲಂತವಾದ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಕರಣ ಅಥವಾ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಇವನಲ್ಲಿ ಯೋಗಿಗಳು ಆನಂದಪಡುತ್ತಾರೆ ಎಂಬರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ರಮು ಧಾತುವಿಗೆ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರಮ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ವೃದ್ಧಿ. ರಾಮಃ । ಅಪಮೃಜ್ಯತೇ—ಇತಿ. ರೋಗಾದಿಗಳು ಇದರಿಂದ ಹೋಗಲಾಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಮೃಜೂ—ಶುದ್ಧೌ ಧಾತುವಿಗೆ ಘಞ್. ಅಪಮೃಜ್+ಅ 'ಮೃಜೇರ್ವೃದ್ಧಿಃ' ಅಪಮಾರ್ಜ್+ಅ. 'ಚಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಣ್ಯತೋಃ' ಕುತ್ವ. ಅಪಮಾರ್ಗ್+ಅ. 'ಉಪಸರ್ಗಸ್ಯ ಘಞ್ಯಮನುಷ್ಯೇ ಬಹುಲಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಘಞನ್ತಪರವಾದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಅಪಾಮಾರ್ಗಃ—ಓಷಧಿವಿಶೇಷ.

ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೭೯. **ಈಷದ್ದುಸ್ಸುಷು ಕೃಚ್ಛ್ರಾಕೃಚ್ಛ್ರಾರ್ಥೇಷು ಖಲ್ ॥ ೩-೩-೧೨೬ ॥**
ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋರಿತಿ ನಿವೃತ್ತಮ್ । ಏಷು ದುಃಖಸುಖಾರ್ಥೇಷೂಪದೇಷು ಖಲ್ ತಯೋರೇವೇತಿ ಭಾವೇ ಕರ್ಮಣಿ ಚ ॥ ಕೃಚ್ಛ್ರೇ— ದುಷ್ಕರಃ ಕಟೋ ಭವತಾ । ಅಕೃಚ್ಛ್ರೇ— ಈಷತ್ಕರಃ ।ಸುಕರಃ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ. 'ತಯೋರೇವ—'ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಾವ, ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಖಲ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃಚ್ಛ್ರ (ದುಃಖ), ಅಕೃಚ್ಛ್ರ (ಸುಖ) ಅರ್ಥಕೊಡುವ ಈಷತ್, ದುಸ್, ಸು ಇವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ದುಸ್ ಕೃಚ್ಛ್ರಾರ್ಥವನ್ನೂ, ಈಷತ್, ಸು, ಕೃಚ್ಛ್ರ ಅಕೃಚ್ಛ್ರ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತವೆ. ದುಃಖಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ದುಷ್ಕರಃ ಕಟೋ ಭವತಾ ॥ ನಿನ್ನಿಂದ ಚಾಪೆಯ ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ. ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಖಲ್ ಬಂದಿದೆ. ಖಲಿನಲ್ಲಿ ಅ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಗುಣ. ದುಷ್ಕರಃ।. ಸುಖಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಈಷತ್‌ಕರಃ । ಸುಕರಃ । ಸುಖಾರ್ಥವನ್ನು ಈಷತ್ ಸು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ

ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೮೦. **ಆತೋ ಯುಚ್** ॥ ೩-೩-೧೨೮ ॥

ಖಲೋಽಪವಾದಃ । ಈಷತ್ಪಾನಃ ಸೋಮೋ ಭವತಾ । ದುಷ್ಪಾನಃ । ಸುಪಾನಃ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಖಲ್ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಆದಂತಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಯುಚ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪಾ—ಪಾನೇ. ಧಾತು. ಸುಖಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಈಷತ್ಪಾನಃ ಸೋಮೋ ಭವತಾ ॥ ಈಷತ್ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಪಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಯುಚ್. 'ಯುವೋರನಾಕೌ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುವಿಗೆ ಅನಾದೇಶ. ದುಃಖಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ದುಷ್ಪಾನಃ ॥ 'ಇದುದುಪಧಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದುಸಿನ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದಿದೆ.

ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೮೧. **ಅಲಂಖಲ್ವೋಃ ಪ್ರತಿಷೇಧಯೋಃ ಪ್ರಾಚಾಂ ಕ್ತ್ವಾ** ॥ ೩-೪-೧೮
ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥಯೋರಲಂಖಲ್ವೋರುಪಪದಯೋಃ ಕ್ತ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ । ಪ್ರಾಚಾಂ ಗ್ರಹಣಂ ಪೂಜಾರ್ಥಮ್ । ಅಮೈವಾವ್ಯಯೇನೇತಿ ನಿಯಮಾನ್ನೋಪಪದ ಸಮಾಸಃ । ದೋ ದದ್ ಘೋಃ । ಅಲಂ ದತ್ವಾ ॥

ಘುಮಾಸ್ಥೇತೀತ್ತ್ವಮ್ । ಪೀತ್ವಾ ಖಲು । ಅಲಂಖಲ್ವೋಃ ಕಿಮ್? ಮಾ ಕಾರ್ಷೀತ್ । ಪ್ರತಿಷೇಧಯೋಃ ಕಿಮ್? ಅಲಂಕಾರಃ ॥

ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಪ್ರತಿಷೇಧಾ(ನಿಷೇಧ)ರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಅಲಂ, ಖಲು ಎಂಬ ಪದಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಕಾರ ಇತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ತ್ವಾ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಅವ್ಯಯಕೃತೋ ಭಾವೇ' ಎಂದುದರಿಂದ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥ. ಇದು ಲ್ಯುಟಿಗೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಹೇಳಿದರೂ ಅಸಮಾನಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಾಧ್ಯಬಾಧಕಭಾವವೆಂದು ವಾಸರೂಪನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಪುನಃ ಪ್ರಾಚಾಂ ಎಂದುದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪೂಜಾರ್ಥವೆಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾಚೀನರೂ ಇದನ್ನು ಒಪ್ಪಿರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಗೌರವಿಸಲು ಪ್ರಾಚಾಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಸಮಾಸವಾದರೆ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲ್ಯಪ್ ಬರಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಮಿನಿಂದ ಸಮಾನವಾಗಿ ಎಲ್ಲಿ ಉಪಪದ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೋ ಯಾವ ಉಪಪದದೊಡನೆ ಅಮ್ ವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೋ ಅಲ್ಲಿ ಆ ಉಪಪದವು ಅವ್ಯಯದೊಡನೆ ಸಮಾಸಹೊಂದುತ್ತದೆಂದು ನಿಯಮಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಲಂ, ಖಲು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಮಿನೊಡನೆ ವಿಧಾನವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಉಪಪದಸಮಾಸವಿಲ್ಲ. ಕೊಟ್ಟದ್ದು ಸಾಕು ಎಂದು ನಿಷೇಧ ತೋರುವಾಗ ಅಲಂ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ದಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತ್ವಾ. ದಾ + ತ್ವಾ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ದೋ ದದ್ ಘೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಾ ಧಾತುವಿಗೆ ದಥ್ ಆದೇಶ. ದಥ್ + ತ್ವಾ. 'ಖರಿ ಚ' ದತ್ತ್ವಾ. ಕುಡಿದದ್ದು ಸಾಕು ಎಂದು ನಿಷೇಧ ತೋರುವಾಗ ಪಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತ್ವಾ. ಪಾ + ತ್ವಾ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಘುಮಾಸ್ಥಾ—'(ಸೂ. ೫೩೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈತ್ವ. ಪೀತ್ವಾ. ಅಲಂ, ಖಲು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಈ ಕ್ತ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತರ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕ ಪದಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾಡಬೇಡ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ತಿಳಿಸಲು ಮಾ ಕಾರ್ಷೀತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಮಾ ಎಂಬುದು ನಿಷೇಧ ತಿಳಿಸಿದರೂ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಮಾಙಿ ಲುಙ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಙ್ ಬಂದಿದೆ. 'ನ ಮಾಙ್ಯೋಗೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬಂದಿಲ್ಲ. ಅಲಂ, ಖಲು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಾನಾರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥವಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಕ್ತ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತರಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲಂಕಾರಃ—ಇಲ್ಲಿ ಭೂಷಣಾರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಲಂ ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದರೂ ಕ್ತ್ವಾ ಬಾರದೆ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೮೨. ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಯೋಃ ಪೂರ್ವಕಾಲೇ ||೩-೪-೨೧||

ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಯೋರ್ಧಾತ್ವರ್ಥಯೋಃ ಪೂರ್ವಕಾಲೇ ವಿದ್ಯಮಾನಾದ್ಧಾತೋಃ ಕ್ತ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ |ಭುಕ್ತ್ವಾ ವ್ರಜತಿ |ದ್ವಿತ್ವಮತನ್ತ್ರಮ್| ಭುಕ್ತ್ವಾ ಪೀತ್ವಾ ವ್ರಜತಿ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸಮಾನಃ ಕರ್ತಾ ಯಯೋಸ್ತೌ ಸಮಾನಕರ್ತೃಕೌ. ತಯೋಃ |ನಿರ್ಧಾರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದಿದೆ. ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಗಳಾದ ಧಾತುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸಮಾನವಾದ ಕರ್ತೃವುಳ್ಳ ಎರಡು ಧಾತುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಕಾಲವಾಚಕವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕ್ತ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಭುಕ್ತ್ವಾ ವ್ರಜತಿ || ಊಟಮಾಡಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಭೋಜನ, ಗಮನಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ ಒಬ್ಬನೇ. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತು ಭುಜ್. ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ತ್ವಾ ಬಂದರೆ ಭುಜ್ + ತ್ವಾ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಚೋಃ ಕುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಭುಗ್ + ತ್ವಾ 'ಖರಿ ಚ' ಭುಕ್ತ್ವಾ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನ ಅಪ್ರಧಾನ. ಎರಡು ಧಾತುಗಳೇ ಇರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಹಲವು ಧಾತ್ವರ್ಥ ತೋರುವಾಗಲೂ ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿರುವವುಗಳಿಗೆ ಕ್ತ್ವಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಭುಕ್ತ್ವಾ ಪೀತ್ವಾ ವ್ರಜತಿ || ಮೂರು ಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ಕರ್ತೃ. ಗಮನಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವವುಗಳು ಭುಜ್, ಪಾ ಧಾತುಗಳಿಂದ ತೋರುವ ಕ್ರಿಯೆ. ಆದುದರಿಂದ ಕ್ತ್ವಾ ಬಂದಿದೆ. ಪಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತ್ವಾ ಬಂದರೆ 'ಘುಮಾಸ್ಥಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈತ್ವ. ಪೀತ್ವಾ.

ಕ್ತ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೮೩. ನ ಕ್ತ್ವಾ ಸೇಟ್ ||೧-೨-೧೮||

ಸೇಟ್ ಕ್ತ್ವಾ ಕಿನ್ನ ಸ್ಯಾತ್ || ಶಯಿತ್ವಾ | ಸೇಟ್ ಕಿಮ್ ? ಕೃತ್ವಾ ||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿತ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಇಟ್ ಸಹಿತವಾದ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ತ್ವಾ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಕಿತ್. ಕೆಲವು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗೋಸ್ಕರ ಇಡಾಗಮ ಬಂದಾಗ ಕಿತ್ವ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಶಯಿತ್ವಾ. ಶೀಙ್—ಸ್ವಪ್ನೇ. ಧಾತು. ಪೂರ್ವಕಾಲ ವಾಚಕವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತ್ವಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಶೀ + ತ್ವಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದರಿಂದ ಅದು ಕಿತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಗುಣ. ಶೀ + ಇತ್ವಾ. ಶೇ + ಇತ್ವಾ. ಅಯಾದೇಶ. ಶಯಿತ್ವಾ. ಇಡಾಗಮ

ಬಾರದಿರುವಾಗ ಕಿತ್ವ ಇದ್ದೇ ಇವೆ. ಕೃ+ತ್ವಾ. ಅನಿಟ್ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಕಿತ್ವ ಇರುವುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಕೃತ್ವಾ.

ಕ್ತ್ವಾ, ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪಕಿತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೮೪. ರಲೋ ವ್ಯುಪಧಾದ್ಧಲಾದೇಃ ಸಂಶ್ಚ ॥ ೧-೨-೨೬ ॥

ಇವರ್ಣೋವರ್ಣೋಪಧಾದ್ಧಲಾದೇಃ ರಲಂತಾತ್ಪರೌ ಕ್ತ್ವಾಸನೌ ಸೇಟೌ ವಾ ಕಿತೌ ಸ್ತಃ । ದ್ಯುತಿತ್ವಾ, ದ್ಯೋತಿತ್ವಾ । ಲಿಖಿತ್ವಾ, ಲೇಖಿತ್ವಾ । ವ್ಯುಪಧಾತ್ ಕಿಮ್ ? ವರ್ತಿತ್ವಾ । ರಲಃ ಕಿಮ್ ? ಸೇವಿತ್ವಾ । ಹಲಾದೇಃ ಕಿಮ್ ? ಏಷಿತ್ವಾ । ಸೇಟ್ ಕಿಮ್ ? ಭುಕ್ತ್ವಾ ॥

ರಲಃ, ವ್ಯುಪಧಾತ್, ಹಲಾದೇಃ, ಸನ್, ಚ ॥ ಐದು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ನ ಕ್ತ್ವಾ ಸೇಟ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೇಟ್ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಚಕಾರದಿಂದ 'ಪೂಙಃ ಕ್ತ್ವಾ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತ್ವಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುಕರ್ಷ. ಉಶ್ಚ ಇಶ್ಚ ವೀ. ತೇ ಉಪಧೇ ಯಸ್ಯ ವ್ಯುಪಧಃ । ತಸ್ಮಾತ್. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇಕಾರ ಉಕಾರ ಉಪಧೆಯಾಗಿರುವ ಹಲಾದಿಯಾದ ರಲಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಇಟ್ ಸಹಿತವಾದ ಕ್ತ್ವಾ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಕಿತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ದ್ಯುತಿತ್ವಾ, ದ್ಯೋತಿತ್ವಾ. ದ್ಯುತ=ದೀಪ್ತೌ. ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಉಪಧೆಯಾಗಿಯೂ ರಲ್ (ತ) ಅಂತವಾಗಿಯೂ ಹಲ್ (ದ) ಆದಿಯಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತ್ವಾ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದಾಗ ದ್ಯುತ್+ಇತ್ವಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪಕಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಕಿತ್ವ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ದ್ಯೋತಿತ್ವಾ. ಕಿತ್ವ ಇದ್ದಾಗ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ದ್ಯುತಿತ್ವಾ. **ಲಿಖ**—ಅಕ್ಷರವಿನ್ಯಾಸೇ. ಧಾತು. ಇಕಾರ ಉಪಧೆಯಾಗಿಯೂ ರಲಂತವಾಗಿಯೂ (ಖ್), ಹಲಾದಿಯಾಗಿಯೂ (ಲ್) ಇವೆ. ಕಿತ್ವವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಎರಡು ರೂಪ. ಲಿಖಿತ್ವಾ. ಲೇಖಿತ್ವಾ, ಇಕಾರ, ಉಕಾರ ಉಪಧೆಯಾಗಿರಬೇಕು ಎಂದುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು ? ವರ್ತಿತ್ವಾ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಿಲ್ಲ. **ವೃತು**— ವರ್ತನೇ. ಧಾತು. ಋಕಾರ ಉಪಧೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವೃತ್+ಇತ್ವಾ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ನ ಕ್ತ್ವಾ ಸೇಟ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬಂದು ವರ್ತಿತ್ವಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ರಲಂತವೆಂದುದೇಕೆ ? ಸೇವಿತ್ವಾ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಿಲ್ಲ. ಷಿವು— ತಂತುಸಂತಾನೇ. ಧಾತು. ವಕಾರ ರಲಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಲ್ಲ. ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಹಲಾದಿಯೆಂದುದೇಕೆ ? ಏಷಿತ್ವಾ. ಇಷ ಧಾತು ಅಜಾದಿಯಾಗಿದೆ. ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಏಷಿತ್ವಾ. ಇಟ್ ಸಹಿತವಾದ ಕ್ತ್ವಾ ಎಂದುದೇಕೆ ? ಭುಕ್ತ್ವಾ. ಭುಜ್+ತ್ವಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅನಿಟ್ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬಂದಿಲ್ಲ. ವಿಕಲ್ಪಕಿತ್ತ್ವವೂ

ಇಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯಕಿತ್ವನಿಷೇಧವೂ ಇಲ್ಲ. ಭುಕ್ತ್ವಾ. ಹಿಂದೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಹೇಳಿದೆ.

ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೮೫. ಉದಿತೋ ವಾ || ೭-೨-೫೬ ||

ಉದಿತಃ ಪರಸ್ಯ ಕ್ತ್ವಃ ಇಡ್ವಾ । ಶಮಿತ್ವಾ, ಶಾನ್ತ್ವಾ । ದೇವಿತ್ವಾ, ದ್ಯೂತ್ವಾ । ದಧಾತೇರ್ಹಿಃ । ಹಿತ್ವಾ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಜ್ರಾವ್ರಶ್ಚ್ಯೋಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತ್ವಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉಕಾರ ಇತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. **ಶಮು**—ಉಪಶಮೇ. ಧಾತು. ಉಕಾರ ಇತ್. ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಶಮಿತ್ವಾ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಶಮ್ + ತ್ವಾ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ ಕ್ವಿಝಲೋಃ ಕ್ಙಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಶಾಮ್ + ತ್ವಾ. ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣ. **ಶಾನ್ತ್ವಾ**. **ದಿವು** ಧಾತು. ಕ್ರೀಡಾದಿ ಹತ್ತು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ದಿವ್ + ಇತ್ವಾ. ಸೇಟ್ ಕ್ತ್ವಾ ಆದುದರಿಂದ ಕಿತ್ತ್ವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ದೇವಿತ್ವಾ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ದಿವ್ + ತ್ವಾ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಚ್ಛ್ವೋಃ ಶೂಠ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಊಠ್. ದಿ + ಊ + ತ್ವಾ. ಯಣ್. ದ್ಯೂತ್ವಾ.

ದಧಾತೇರ್ಹಿಃ || ಈ ಸೂತ್ರ ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ (ಸೂ ೮೨೯). ಕ್ತ್ವಿ ತಾದಿ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದು ಪರವಾದಾಗ ಧಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಹಿತ್ವಾ=ಧರಿಸಿ.

ಹಾಕ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೮೬. ಜಹಾತೇಶ್ಚ ಕ್ತ್ವಿ || ೭-೪-೪೩ ||

ಹಿತ್ವಾ । ಹಾಜಸ್ತು-ಹಾತ್ವಾ ||

ಜಹಾತೇಃ, ಚ, ಕ್ತ್ವಿ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಓಹಾಕ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾ+ತ್ವಾ=ಹಿತ್ವಾ. ಜಹಾತೇಃ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಪಠಿತವಾದ ಹಾಕಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಗ್ರಹಣ. ಹಾಙ್=ಗತೌ ಧಾತುವಿಗೆ ಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ತ್ವಾ ಬಂದರೆ ಹಾತ್ವಾ ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ತ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲ್ಯಬಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೮೭. ಸಮಾಸೇಽನಞ್ಪೂರ್ವೇ ಕ್ತ್ವೋ ಲ್ಯಪ್ ||೭-೧-೩೭||
ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದೇಽನಞ್ಸಮಾಸೇ ಕ್ತ್ವೋ ಲ್ಯಬಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ | ತುಕ್ | ಪ್ರಕೃತ್ಯ | ಅನಞ್ ಕಿಮ್ ? ಅಕೃತ್ವಾ ||

ಸಮಾಸೇ, ಅನಞ್ಪೂರ್ವೇ, ಕ್ತ್ವಃ, ಲ್ಯಪ್ || ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ಅನಞ್ಪೂರ್ವೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪರ್ಯುದಾಸ. ನಞಭಿನ್ನ ನಞ್ಸದೃಶವಾದುದು ಅಂದರೆ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕ್ತ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲ್ಯಪ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ; ನಞ್ ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿದ್ದರೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರ ಎಂಬ ಗತಿಯೊಡನೆ ಕೃತ್ವಾ ಎಂಬ ಕ್ತ್ವಾಂತಕ್ಕೆ ಗತಿಸಮಾಸ. ಪ್ರ+ಕೃತ್ವಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕ್ತ್ವಾಕ್ಕೆ ಲ್ಯಪ್ ಬಂದರೆ ಪ್ರ+ಕೃ+ಯ. ಲ್ಯಪಿನಲ್ಲಿ 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಕಾರವೂ 'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಕಾರವೂ ಇತ್ತಾದರೆ ಯ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃಗೆ ತುಗಾಗಮ. ಪ್ರಕೃತ್ಯ. ನಞ್ ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಕೃತ್ವಾ.

ಣಮುಲ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೮೮. ಆಭೀಕ್ಷ್ಣ್ಯೇ ಣಮುಲ್ ಚ ||೩-೪-೨೨||
ಆಭೀಕ್ಷ್ಣ್ಯೇ ದ್ಯೋತ್ಯೇ ಪೂರ್ವವಿಷಯೇ ಣಮುಲ್ ಸ್ಯಾತ್ ಕ್ತ್ವಾ ಚ ||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಯೋಃ ಪೂರ್ವಕಾಲೇ' ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಆಭೀಕ್ಷ್ಣ್ಯ ಅರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಏಕ ಕರ್ತೃಕಗಳಾದ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಕಾಲ ವಾಚಿ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಚಕಾರದಿಂದ ಕ್ತ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಆಭೀಕ್ಷ್ಣ್ಯವೆಂದರೆ ನಿತ್ಯವೆಂದರ್ಥ, ಸ್ಮೃ ಧಾತುವಿಗೆ ಆಭೀಕ್ಷ್ಣ್ಯ ತೋರುವಾಗ ಣಮುಲ್ ಬಂದರೆ ಸ್ಮೃ+ಣಮುಲ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಣಮುಲಿನಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಣಿತ್ತಾದುದ ರಿಂದ 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಸ್ಮಾರಮ್. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಹೇಳು ತ್ತಾನೆ.

ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸೆಯಲ್ಲಿ ಪದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೮೯. ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋಃ ||೮-೧-೪||

ಆಭೀಕ್ಷ್ಣ್ಯೇ ವೀಪ್ಸಾಯಾಂ ಚ ದ್ಯೋತ್ಯೇ ಪದಸ್ಯ ದ್ವಿತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಆಭೀಕ್ಷ್ಣ್ಯಂ ತಿಙನ್ತೇಷ್ವವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಕೇಷು ಚ ಕೃದನ್ತೇಷು ಚ |

ಸ್ಮಾರಂ ಸ್ಮಾರಂ ನಮತಿ ಶಿವಮ್ । ಸ್ಮೃತ್ವಾ ಸ್ಮೃತ್ವಾ । ಪಾಯಂಪಾಯಮ್। ಭೋಜಂಭೋಜಮ್ । ಶ್ರಾವಂ ಶ್ರಾವಮ್॥

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. ನಿತ್ಯಪದದಿಂದ ನಿತ್ಯತ್ವವೂ ವೀಪ್ಸಾಪದದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ ವಿವಕ್ಷಿತ. ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೆಂದರೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸಂಬಂಧ. 'ಪದಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ ಮುಂದೆ ಇದ್ದರೂ ಇಲ್ಲ ಅಪಕೃಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ: 'ಸರ್ವಸ್ಯ ದ್ವೇ' ಅಧಿಕಾರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ಆಭೀಕ್ಷ್ಣ್ಯ(ನಿತ್ಯತ್ವ)ವೂ ವೀಪ್ಸೆಯೂ ತೋರುವಾಗ ಸಂಪೂರ್ಣಪದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿತ್ಯತ್ವವು ತಿಙನ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಕೃತ್‌ಸ್ಥಲದಲ್ಲಿಯೂ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಸ್ಥಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಿಯಾಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೌನಃ ಪುನ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಪೌನಃ ಪುನ್ಯ ನಿಮಿತ್ತಕ ದ್ವಿರ್ವಚನ. ಇತರ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ಮಾರಮ್ ಣಮುಲಂತ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಸ್ಮಾರಂ ಸ್ಮಾರಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮಾನ್ತಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಕೃನ್ಮೇಜನ್ತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾ. ಸ್ಮರಿಸಿ ಸ್ಮರಿಸಿ (ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ಮರಿಸಿ) ಶಿವನನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಣಮುಲ್ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಆಭೀಕ್ಷ್ಣ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಕ್ತ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ಮೃತ್ವಾ ಸ್ಮೃತ್ವಾ. ಪಾ=ಪಾನೇ. ಧಾತು. ಣಮುಲ್ ಬಂದರೆ ಪಾಯಂ ಪಾಯಮ್. ಣಮುಲ್ ಪರವಾದಾಗ 'ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್‌ಕೃತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಂತಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಯುಗಾಗಮ. ಭುಜ=ಪಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ ಧಾತು. ಣಮುಲ್ ಪರವಾದಾಗ ಲಘೂಪಧ ಗುಣ. ದ್ವಿತ್ವ. ಭೋಜಂಭೋಜಮ್. ಶ್ರು=ಶ್ರವಣೇ. ಧಾತು. ಣಮುಲ್ ಬಂದಾಗ 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಆವಾದೇಶ. ಶ್ರಾವಂ ಶ್ರಾವಮ್.

ಕೃಞಿಗೆ ಣಮುಲ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೯೦. ಅನ್ಯಥೈವಂಕಥಮಿತ್ಥಂಸು ಸಿದ್ಧಾಪ್ರಯೋಗಶ್ಚೇತ್ ॥೩-೪-೨೭॥

ಏಷು ಕೃಞೋಣಮುಲ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಸಿದ್ಧೋಽಪ್ರಯೋಗೋಽಸ್ಯ ಏವಂ ಭೂತಶ್ಚೇತ್ ಕೃಞ್। ವ್ಯರ್ಥತ್ವಾತ್ಪ್ರಯೋಗಾನರ್ಹ ಇತ್ಯರ್ಥಃ॥ ಅನ್ಯಥಾಕಾರಮ್ । ಏವಙ್ಕಾರಮ್ । ಕಥಙ್ಕಾರಮ್ । ಇತ್ಥಙ್ಕಾರಂ ಭುಙ್ಕ್ತೇ । ಸಿದ್ಧೇತಿ ಕಿಮ್ ? ಶಿರೋಽನ್ಯಥಾ ಕೃತ್ವಾ ಭುಙ್ಕ್ತೇ॥ ಇತ್ಯುತ್ತರಕೃದನ್ತಮ್।

ಇತಿ ಕೃದನ್ತಮ್ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಕರ್ಮಣ್ಯಾಕ್ರೋಶೇ ಕೃಞಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕೃಞಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸಿದ್ಧಃ ಅಪ್ರಯೋಗಃ ಪ್ರಯೋಗಾಭಾವಃ ಯಸ್ಯ ಕೃಞಃ ಸಃ ಸಿದ್ಧಾ

ಪ್ರಯೋಗಃ ।ಕೃಞಃನ ಪ್ರಯೋಗವಿರಬಾರದೆಂದರ್ಥ. ಅರ್ಥವು ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಅದರ ಪ್ರಯೋಗ ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಭಾವ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅನ್ಯಥಾ, ಏವಂ, ಕಥಮ್, ಇತ್ಥಂ ಇವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಮುಲ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃಞಃನ ಪ್ರಯೋಗವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರಬಾರದು. ಣಮುಲ್ ಪ್ರಕೃತಿಗೋಸ್ಕರ ಹೇಳಿದರೂ ಕೃಞಃನ ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಅನ್ಯಥಾ + ಕೃ + ಅಮ್. ವೃದ್ಧಿ. ಅನ್ಯಥಾ ಕಾರಮ್. ಹೀಗೆಯೇ ಏವಂಕಾರಮ್, ಕಥಂಕಾರಂ ।ಇತ್ಥಂಕಾರಂ ಭುಙ್ಕ್ತೇ ಎಂದು ಣಮುಲಂತಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕೃಞಃನ ವ್ಯರ್ಥಪ್ರಯೋಗವಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಈ ಣಮುಲ್. ಕೃಞಃನ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಸಾರ್ಥಕ್ಯವಿರುವುದಾದರೆ ಆಗ ಣಮುಲ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಶಿರಃ ಅನ್ಯಥಾ ಕೃತ್ವಾ ಭುಙ್ಕ್ತೇ॥ (ತಲೆಯನ್ನು ಬೇರೆ ರೀತಿ ಮಾಡಿ (ತಿರುಗಿಸಿ) ಮಲಗುತ್ತಾನೆ.) ಇಲ್ಲಿ ಕೃಞಃನ ಪ್ರಯೋಗ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಾಪ್ರಯೋಗ ಕೃಞ್ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಣಮುಲ್ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಕ್ತ್ವಾ ಬಂದಿದೆ. ಹೀಗೆ ಉತ್ತರಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿವೃತವಾಗಿವೆ.

ಪಾಣಿನೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಕಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಕೃದಂತಪ್ರಕರಣ ಮುಗಿದಿದೆ.

೧೬. ಅಥ ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥಾಃ

ಪ್ರಥಮಾ (ಕಾರಕ) ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೬೯೧. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಲಿಂಗಪರಿಮಾಣವಚನಮಾತ್ರೇ ಪ್ರಥಮಾ ॥೨-೩-೪೬॥

ನಿಯತೋಪಸ್ಥಿತಿಕಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಃ ।ಮಾತ್ರಶಬ್ದಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಯೋಗಃ। ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಮಾತ್ರೇ ಲಿಂಗಮಾತ್ರಾದ್ಯಾಧಿಕ್ಯೇ ಪರಿಮಾಣಮಾತ್ರೇ ಸಂಖ್ಯಾಮಾತ್ರೇ ಚ ಪ್ರಥಮಾ ಸ್ಯಾತ್ ।ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಮಾತ್ರೇ— ಉಚ್ಚೈಃ । ನೀಚೈಃ । ಕೃಷ್ಣಃ । ಶ್ರೀಃ । ಜ್ಞಾನಮ್ । ಲಿಂಗಮಾತ್ರೇ— ತಟಃ, ತಟೀ, ತಟಮ್ ।ಪರಿಮಾಣಮಾತ್ರೇ—ದ್ರೋಣೋ ವ್ರೀಹಿಃ । ವಚನಂ ಸಂಖ್ಯಾ । ಏಕಃ, ದ್ವೌ, ಬಹವಃ॥

'ಙ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್' ಎಂದು ಙ್ಯಾಬಂತ ಆಬಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಮೇಲೆ ಸು ಮುಂತಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ವಿಹಿತವಾಗಿವೆ. ಈಗ ಪ್ರಥಮಾದಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವರೆಗೆ ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಅರ್ಥವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಲು ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥ ಪ್ರಕರಣವು ಆರಬ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸು, ಔ, ಜಸ್ ಈ ಮೂರಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ಎಂದು ಪ್ರಾಚೀನರ

ಸಂಜ್ಞೆ. ಈಗ ಪ್ರಥಮಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಶ್ಚ, ಲಿಂಗಂ ಚ, ಪರಿಮಾಣಂ ಚ ವಚನಂ ಚ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಲಿಂಗಪರಿಮಾಣವಚನಾನಿ || ಪ್ರಾತಿಪ ....ವಚನಾನ್ಯೇವ ಪ್ರಾತಿಪ....ವಚನಮಾತ್ರಂ, ತಸ್ಮಿನ್. ಮಯೂರವ್ಯಂಸಕಾದಿ ಸಮಾಸ. ನಿಯತೋಪಸ್ಥಿತಿಕವಾದುದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ. ನಿಯತಾ ಉಪಸ್ಥಿತಿಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ನಿಯತೋಪಸ್ಥಿತಿಕಃ ||ಯಾವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಯಾವ ಅರ್ಥದ ಜ್ಞಾನವು ನಿಯತವಾಗಿ ಬರುವುದೋ ಅದೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ. ಮಾತ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸಂಬಂಧ 'ದ್ವಂದ್ವಾಂತೇ ಶ್ರೂಯಮಾಣಂ ಪದಂ ಪ್ರತ್ಯೇಕಮಭಿ ಸಂಬಂಧ್ಯತೇ' ದ್ವಂದ್ವದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪದವು ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಪ್ರತಿ ಯೊಂದು ಪದದಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವಯಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಈ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸಂಬಂಧ ಹೇಳಿದರೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಮಾತ್ರೇ, ಲಿಂಗಮಾತ್ರೇ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಿಂಗಾದಿಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥತೋರಿ ಲಿಂಗಾದಿಗಳೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಲಿಂಗಮಾತ್ರಾದ್ಯಾಧಿಕ್ಯೇ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಮಾತ್ರ ತೋರುವಾಗಲೂ ಲಿಂಗಮಾತ್ರ ಅಧಿಕವಾಗಿ ತೋರು ವಾಗಲೂ, ಪರಿಮಾಣಮಾತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ, ವಚನಮಾತ್ರ ತೋರುವಾಗಲೂ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚೈಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಉದಾ ಹರಣೆ. ಉಚ್ಚೈಃ ಎಂದೊಡನೆಯೇ ಎತ್ತರವಾದ ಅಧಿಕರಣಜ್ಞಾನವಲ್ಲದೆ ಇನ್ನಾವ ಅರ್ಥವೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ನೀಚೈಃ ಎಂದರೆ ಕೆಳಗಿನ ಅಧಿಕರಣಮಾತ್ರ ಪ್ರತೀತಿ. ಕೃಷ್ಣಃ ಎಂದೊಡನೆ ಪುಂಸ್ತ್ವವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ವಾಸುದೇವರೂಪಾರ್ಥಜ್ಞಾನವೂ ಶ್ರೀಃ ಎಂದೊಡನೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀರೂಪಾರ್ಥಜ್ಞಾನವೂ, ಜ್ಞಾನಂ ಎಂದೊಡನೆ ನಪುಂಸಕತ್ವವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನಬೋಧವೂ ಆಗುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಿಯತೋಪಸ್ಥಿತಿಕವಾದುದರಿಂದ, (ಶಬ್ದ ಉಚ್ಚರಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ನಿಯತವಾಗಿ ತೋರುವುದರಿಂದ) ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಚ್ಚೈಃ, ನೀಚೈಃ ಅವ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ 'ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ ಸುಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಪ್ರಥಮಾಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ ತೋರಿ ಲಿಂಗಮಾತ್ರ ಅಧಿಕವಾಗಿ ತೋರಿರುವುದಕ್ಕೆ ತಟಃ, ತಟೀ, ತಟಮ್ ಉದಾಹರಣೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತಲೂ ಲಿಂಗ ಅಧಿಕವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ನಾವು ಪದವನ್ನು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಬಹುದು. ಲಿಂಗವಿಲ್ಲದಿರುವವುಗಳು, ನಿಯತವಾದ ಲಿಂಗವುಳ್ಳವುಗಳು, ಅನಿಯತ ಲಿಂಗವುಳ್ಳವುಗಳು. ಲಿಂಗವಿಲ್ಲದ ಅವ್ಯಯಾದಿಗಳೂ, ನಿಯತಲಿಂಗವುಳ್ಳ ಕೃಷ್ಣಾದಿಪದಗಳೂ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಅನಿಯತ ಲಿಂಗವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಿಂದ ಯಾವ ಲಿಂಗವೂ ನಿಯತವಾಗಿ ತೋರದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಲಿಂಗಮಾತ್ರಾಧಿಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅವು ಉದಾಹರಣೆ ಆಗುತ್ತವೆ. ಪರಿಮಾಣಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ—ದ್ರೋಣೋ ವ್ರೀಹಿಃ || ದ್ರೋಣಪದವು ಪರಿಣಾಮವಿಶೇಷ

ವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪರಿಮಾಣವಿಶೇಷವು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಿಂದಲೇ ನಿಯತ ವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ ಮಾತ್ರಕ್ಕೇ ಇದು ಉದಾಹರಣೆ ಯಾಗಬಹುದಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರಥಮಾರ್ಥದೊಡನೆ ಅಭೇದಾನ್ವಯ ಹೇಳಲು ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ನಾಮಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಅಭೇದಾನ್ವಯವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ದ್ರೋಣ, ವ್ರೀಹಿ ನಾಮಾರ್ಥಗಳು ಇವುಗಳಿಗೆ ಭೇದದಿಂದ ಅನ್ವಯ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ದ್ರೋಣ ಪದದ ಮೇಲಿನ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಪರಿಮಾಣ ಅರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥವಾದ ದ್ರೋಣ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಪರಿಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅಭೇಧಸಂಬಂಧದಿಂದ ಅನ್ವಯ. ದ್ರೋಣರೂಪ ಪರಮಾಣವೆಂದರ್ಥ. ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಪರಿಮಾಣಕ್ಕೆ ವ್ರೀಹಿ ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಿಚ್ಛೇದ್ಯ ಪರಚ್ಛೇದಕಭಾವಸಂಬಂಧದಿಂದ ಅನ್ವಯ. ದ್ರೋಣರೂಪ ಪರಿಮಾಣದಿಂದ ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ವ್ರೀಹಿ. ಒಂದು ದ್ರೋಣಪರಿಮಾಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಭತ್ತವೆಂದರ್ಥ. ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥನಾಮಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಭೇದಸಂಬಂಧ ಹೇಳಬಹುದು. ವಚನಮಾತ್ರಕ್ಕೆ— ಏಕಃ, ದ್ವೌ, ಬಹವಃ ಉದಾಹರಣೆ. ಇಲ್ಲಿ ಏಕಪದದಿಂದ ಏಕತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ಅಭಿಹಿತ ವಾದುದರಿಂದ ಪುನಃ ಏಕತ್ವಸೂಚಕ ಸು ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಉಕ್ತಾರ್ಥಾನಾಂ ಅಪ್ರಯೋಗಃ ॥' ಒಂದರಿಂದ ಆ ಅರ್ಥವು ಹೇಳಿದಮೇಲೆ ಪುನಃ ಆ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಇನ್ನಾವುದೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಹಾಗೆ ದ್ವಿಶಬ್ದದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಅಭಿಹಿತವಾದ ಮೇಲೆ ಅದರಮೇಲೆ ದ್ವಿವಚನ ಔ ಬರಲಾರದು. ಹಾಗೇ ಬಹು ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಬಹುವಚನ ಜಸ್ ಬರಲಾರದು. ಆಗ ಕೇವಲ ಏಕ, ದ್ವಿ, ಬಹು ಎಂದು ಪ್ರಕೃತಿ ಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ನ ಕೇವಲಾ ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಾ, ನಾಪಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ॥ಕೇವಲ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನಾಗಲೀ ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಾಗಲೀ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಾರದು' ಎಂಬ (ಭಾಷ್ಯ) ವಚನದಿಂದ ಇದರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ ಹೇಳಲು ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಚನಮಾತ್ರೇ ಪ್ರಥಮಾ ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಉಕ್ತಾರ್ಥಕವಾದರೂ ಸಾಧುತ್ವಸಂಪಾದನೆಗೋಸ್ಕರ ಪ್ರಥಮಾ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಏಕಃ, ದ್ವೌ, ಬಹವಃ ॥

ಸಂಬೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೯೨. ಸಂಬೋಧನೇ ಚ ॥೨-೩-೪೭ ॥

ಪ್ರಥಮಾ ಸ್ಯಾತ್ । ಹೇ ರಾಮ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಂಬೋಧನರೂಪ ಅರ್ಥ ತೋರುವಾಗಲೂ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸಂಬೋಧನರೂಪ ಅರ್ಥ ಅಧಿಕ ತೋರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಹೇ ರಾಮ ॥ ಹೇ

ಎಂಬುದು ಸಂಬೋಧನದ್ಯೋತಕ. ದೂರ ಕಡೆ ಇರುವವನನ್ನು ತನ್ನ ಕಡೆಗೆ ಕರೆದು ತಿಳಿಸುವ ವ್ಯಾಪಾರವೇ ಸಂಬೋಧನ.

ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೯೩. ಕರ್ತುರೀಪ್ಸಿತತಮಂ ಕರ್ಮ ॥ ೧-೪-೪೯ ॥

ಕರ್ತುಃ ಕ್ರಿಯಯಾ ಆಪ್ತುಮಿಷ್ಟತಮಂ ಕಾರಕಂ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಕರ್ತುಃ, ಈಪ್ಸಿತತಮಂ, ಕರ್ಮ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಆಪ್ತುಂ ಇಷ್ಟತಮಂ ಈಪ್ಸಿತತಮಂ । ಇಚ್ಛಾ ಉದ್ದೇಶ್ಯ. ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಲು ಇಷ್ಟವಾದುದು. ಯಾವುದರ ಸಂಬಂಧವೆಂದರೆ ಕರ್ತುಃ ಎಂದುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವಿನ ಕ್ರಿಯೆಯ ಸಂಬಂಧವೆಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಯಾ ಎಂದರೆ ಧಾತ್ವರ್ಥ. ಫಲ, ವ್ಯಾಪಾರ ಎರಡು ಧಾತ್ವರ್ಥ. ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದು ಫಲ. ಪ್ರಕೃತ ಕ್ರಿಯಾಸಂಬಂಧವೆಂದರೆ ವ್ಯಾಪಾರಜನ್ಯವಾದ ಫಲದ ಸಂಬಂಧವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಕಾರಕೇ' ಅಧಿಕಾರ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು ಕಾರಕ. 'ಕ್ರಿಯಾಂ ಕರೋತಿ ನಿಷ್ಪಾದಯತಿ' ಎಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಾರಕವೂ ತನ್ನ ತನ್ನ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಪ್ರಧಾನಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಕರ್ತೃವು ತನ್ನ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಫಲದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಹೊಂದಿಸಲು ಬಯಸುವನೋ ಆ ಕಾರಕಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಹರಿಂ ಭಜತಿ ಎಂದು ಮುಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಚೈತ್ರನು ಕರ್ತೃವಾದರೆ ಅವನಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿಯಾಪ್ರೀತ್ಯನುಕೂಲ ವ್ಯಾಪಾರ. ಪ್ರೀತಿ ಫಲ. ಅದನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು ವ್ಯಾಪಾರ. ವ್ಯಾಪಾರಜನ್ಯ (ಹುಟ್ಟಿದ) ಫಲಸಂಬಂಧವು ಹರಿಗೆ ಆಗಬೇಕೆಂದು ಅತಿಶಯ ಇಚ್ಛೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಹರಿಯು ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ನನ್ನ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಪ್ರೀತಿರೂಪಫಲಾಶ್ರಯನು ಹರಿಯಾಗಲಿ ಎಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯನಾದವನು ಹರಿ. ಹೀಗೆಯೇ ಗ್ರಾಮಂ ಗಚ್ಛತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಯೋಗಾನುಕೂಲ (ಹುಟ್ಟಿಸುವ) ವ್ಯಾಪಾರ ಧಾತ್ವರ್ಥ. ನನ್ನ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಸಂಯೋಗರೂಪಫಲವು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಾಗಲಿ ಎಂಬ ಚೈತ್ರನ ಇಚ್ಛೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾದುದು ಗ್ರಾಮ. ಆದುದರಿಂದ ಗ್ರಾಮವು ಕರ್ಮ. ಚೈತ್ರಃ ತಂಡುಲಂ ಪಚತಿ ॥ ಇಲ್ಲಿ ವಿಕ್ಲಿತ್ಯನುಕೂಲವ್ಯಾಪಾರ ಧಾತ್ವರ್ಥ. ವಿಕ್ಲಿತ್ತಿಯೆಂದರೆ ಮೆತ್ತಗಾಗುವಿಕೆ. ಅನುಕೂಲವೆಂದರೆ ಜನಕವೆಂದರ್ಥ. ಪಾಕ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದುಂಟಾದ ವಿಕ್ಲಿತ್ತಿಯು

ತಂಡುಲ (ಅಕ್ಕಿ)ದಲ್ಲಾಗಲಿಯೆಂದು ಇಚ್ಛೆ ಈರುವುದರಿಂದ ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾದುದು ತಂಡುಲವಾದುದರಿಂದ ತಂಡುಲ ಕರ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೯೪. ಕರ್ಮಣಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ||೨-೩-೨||

ಅನುಕ್ತೇ ಕರ್ಮಣಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ಸ್ಯಾತ್ । ಹರಿಂ ಭಜತಿ । ಅಭಿಹಿತೇ ತು ಕರ್ಮಾದೌ ಪ್ರಥಮಾ—ಹರಿಃ ಸೇವ್ಯತೇ । ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾ ಸೇವಿತಃ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅನಭಿಹಿತೇ' ಅಧಿಕಾರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ಕರ್ಮವು ಅಭಿಹಿತವಾಗದಿರುವಾಗ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹರಿಂ ಭಜತಿ|| ಭಜನದಲ್ಲಿ ಹರಿಯು ಕರ್ಮವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವು ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಅಭಿಹಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಹರಿ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ಮವು ಯಾವುದರಿಂದಲಾದರೂ ಅಭಿಹಿತವಾದರೆ ಆಗ ಕರ್ಮದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಿಙ್, ಕೃತ್, ತದ್ಧಿತ, ಸಮಾಸಾದಿಗಳಿಂದ ಕರ್ಮಾದಿಕಾರಕಗಳು ಅಭಿಹಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹರಿಂ ಭಜತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಿ ಎಂಬ ತಿಙ್ ಕರ್ತೃವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆಗ ಕರ್ತೃ ತಿಙ್‌ನಿಂದ ಅಭಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ. ಹರಿಃ ಸೇವ್ಯತೇ ಚೈತ್ರೇಣ || ಹರಿಯು ಚೈತ್ರನಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಕರ್ಮಣಿಪ್ರಯೋಗ. ಇಲ್ಲಿ ತೇ ಎಂಬ ತಿಙ್ ಕರ್ಮವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ (ಹರಿ) ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ. ಕರ್ತೃ (ಚೈತ್ರ) ಹೇಳಲ್ಪಡದಿರುವುದರಿಂದ (ಕರ್ತೃವಿನ) ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾ ಸೇವಿತಃ || ಇಲ್ಲಿ ಸೇವಿತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ (ಕೃತ್) ದಿಂದ ಕರ್ಮವು ಅಭಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಹರಿರೂಪ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಕರ್ತೃ ಆದುದರಿಂದ ಅದು ಅಭಿಹಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ಬಂದಿದೆ. ತದ್ಧಿತದಿಂದ ಅಭಿಹಿತವಾದಾಗಲೂ ಪ್ರಥಮಾ. ಶತೇನ ಕ್ರೀತಃ ಶತ್ಯಃ || ನೂರರಿಂದ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು. ಸಮಾಸಕ್ಕೆ—ಪ್ರಾಪ್ತಃ ಆನಂದಃ ಯಂ ಸಃ ಪ್ರಾಪ್ತಾನಂದಃ|| ಆನಂದ ಹೊಂದಿದವ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ನಿಪಾತದಿಂದಲೂ ಅಭಿಹಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅಭಿಧಾನವನ್ನು ತಿಳಿದು ಎಲ್ಲಿ ಅಭಿಹಿತವಾಗಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆಯಾಯ ಕಾರಕಗಳ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಪಾದಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಅವಿವಕ್ಷೆಯಿರುವಾಗ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೬೫. ಅಕಥಿತಂ ಚ ||೧-೪-೪೧||

ಅಪಾದಾನಾದಿ ವಿಶೇಷೈರವಿವಕ್ಷಿತೇ ಕಾರಕಂ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್||

ದುಹ್ಯಾಚ್ ಪಚ್ ದಂಡ್ ರುಧಿಪ್ರಚ್ಛಿ ಚಿಬ್ರೂಶಾಸುಜಿಮಥ್ ಮುಷಾಮ್ |
ಕರ್ಮಯುಕ್ ಸ್ಯಾದಕಥಿತಂ ತಥಾ ಸ್ಯಾನ್ನೀಹೃಕೃಷ್ವಹಾಮ್||

ಗಾಂ ದೋಗ್ಧಿ ಪಯಃ| ಬಲಿಂ ಯಾಚತೇ ವಸುಧಾಮ್ | ತಂಡುಲಾನೋದನಂ ಪಚತಿ |ಗರ್ಗಾನ್ ಶತಂ ದಂಡಯತಿ |ವ್ರಜಮವರುಣದ್ಧಿ ಗಾಮ್ | ಮಾಣವಕಂ ಪಂಥಾನಂ ಪೃಚ್ಛತಿ |ವೃಕ್ಷಮವಚಿನೋತಿ ಫಲಾನಿ| ಮಾಣವಕಂ ಧರ್ಮಂ ಬ್ರೂತೇ ಶಾಸ್ತಿ ವಾ ಶತಂ ಜಯತಿ ದೇವದತ್ತಮ್| ಸುಧಾಂ ಕ್ಷೀರನಿಧಿಂ ಮಥ್ನಾತಿ| ದೇವದತ್ತಂ ಶತಂ ಮುಷ್ಣಾತಿ| ಗ್ರಾಮಮಜಾಂ ಹರತಿ, ಕರ್ಷತಿ, ವಹತಿ ವಾ| ಅರ್ಥನಿಬಂಧನೇಯಂ ಸಂಜ್ಞಾ| ಬಲಿಂ ಭಿಕ್ಷತೇ ವಸುಧಾಮ್| ಮಾಣವಕಂ ಧರ್ಮಂ ಭಾಷತೇ ಅಭಿಧತ್ತೇ ವಕ್ತೀತ್ಯಾದಿ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅಕಥಿತವೆಂದರೆ ಹೇಳಲ್ಪಡದಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇಳದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವುದು ಅಸಂಭವ. ಆದುದರಿಂದ ಅವಿವಕ್ಷಿತ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಪಾದಾನಾದಿಗಳು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅವಿವಕ್ಷಾ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಪಾದಾನ, ಸಂಪ್ರದಾನ, ಅಧಿಕರಣತ್ವ ರೂಪ ಕಾರಕಗಳನ್ನು ಅವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿ ಕರ್ಮಕಾರಕ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿರುವ ಕಾರಕಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಕಡೆ ಅಪಾದಾನಕಾರಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅದು ಅಪಾದಾನಕಾರಕವಲ್ಲವೆಂದು ನಾವು ವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿ ಅದು ಕರ್ಮಕಾರಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಗಾಂ ದೋಗ್ಧಿ ಪಯಃ ||ಇದು ಉದಾಹರಣೆ. ಹಾಲು ಕರೆಯಲು ಅವಧಿಯಾದುದರಿಂದ ಹಸುವಿನ ದೆಸೆಯಿಂದ ಹಾಲನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಾಸ್ತವಪ್ರಯೋಗ. ಇಲ್ಲಿ ಹಸುವು ಅಪಾದಾನ. ಹಸುವಿಗೆ ಅಪಾದಾನತ್ವ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡದೆ ಕರ್ಮತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಗೋವು ಕರ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪಂಚಮಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಆಯಾಯ ಕಾರಕಗಳಿಗೆ ಕರ್ಮತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವು ನಿಯಮಿತ ಧಾತುಯೋಗವಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಹೀಗೆ ಕರ್ಮತ್ವ ವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಯಮಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದನ್ನೇ ದುಹ್ ಯಾಚೆಂಬ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ದುಹ್, ಯಾಚ್, ಪಚ್, ದಂಡ್, ರುಧಿ, ಪ್ರಚ್ಛಿ, ಚಿ, ಬ್ರೂ, ಶಾಸು, ಜಿ, ಮಥ್, ಮುಷ್—ಈ ಹನ್ನೆರಡು ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ,

ಹಾಗೆಯೇ ನೀ, ಹೃ, ಕೃಷ್, ವಹ್—ಈ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳ ಯೋಗವಿರುವಾಗಲೂ ಕರ್ಮಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಅಪಾದಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಕರ್ಮವಿವಕ್ಷೆ. ಇತರ ಧಾತುಗಳ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ದುಹ್, ದಂಡ್, ಚಿಞ್, ಜಿ, ಮಥ್, ಮುಷ್—ಈ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಪಾದಾನಕ್ಕೆ ಅವಿವಕ್ಷೆಯೂ, ಕರ್ಮತ್ವಕ್ಕೆ ವಿವಕ್ಷೆಯೂ ಮಾಡಿದಾಗ ದ್ವಿತೀಯಾ, ಅಪಾದಾನತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ಇರುವಾಗ ಪಂಚಮಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ರುಧ್ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಅಧಿಕರಣತ್ವಕ್ಕೆ ಅವಿವಕ್ಷೆಯೂ, ಕರ್ಮತ್ವಕ್ಕೆ ವಿವಕ್ಷೆಯೂ ಇರುವಾಗ ದ್ವಿತೀಯಾ. ಅಧಿಕರಣತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ಇರುವಾಗ ಸಪ್ತಮೀ. ಬ್ರೂ, ಶಾಸ್ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರದಾನತ್ವಕ್ಕೆ ಅವಿವಕ್ಷೆಯೂ ಕರ್ಮತ್ವಕ್ಕೆ ವಿವಕ್ಷೆಯೂ ಇರುವಾಗ ದ್ವಿತೀಯಾ. ಸಂಪ್ರದಾನತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ಇರುವಾಗ ಚತುರ್ಥೀ. ಇತರ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ಇರುವಾಗ ದ್ವಿತೀಯಾ. ಹೀಗೆ ಅಪಾದಾನತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಅವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿ ಕರ್ಮತ್ವಕ್ಕೆ ವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಗೌಣಕರ್ಮ ವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ವಾಸ್ತವಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಕರ್ಮವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆ: 'ಗಾಂ ದೋಗ್ಧಿ ಪಯಃ ||' ಗೋವಿಗೆ ವಾಸ್ತವವಾಗಿರುವ ಅಪಾದಾನತ್ವವನ್ನು ಅವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿ ಕರ್ಮಕಾರಕ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಂದಿದೆ. ಬಲಿಂ ಯಾಚತೇ ವಸುಧಾಮ್ | ಬಲಿಯನ್ನು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಬೇಡುತ್ತಾನೆ. ಬಲಿಯು ಗೌಣಕರ್ಮ. ತಂಡುಲಾನೋದನಂ ಪಚತಿ || ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಅನ್ನವನ್ನು ಬೇಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ತಂಡುಲ ಗೌಣಕರ್ಮ. ಗರ್ಗಾನ್ ಶತಂ ದಂಡಯತಿ || ಗರ್ಗದೇಶದವರನ್ನು ನೂರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಗರ್ಗರು ಗೌಣಕರ್ಮ. ವ್ರಜಮವರುಣದ್ಧಿ ಗಾಮ್ || ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು ಹಸುವನ್ನು ತಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ವ್ರಜಗೌಣಕರ್ಮ. ಅಧಿಕರಣಕ್ಕೆ ಕರ್ಮತ್ವವಿವಕ್ಷಾ. ಮಾಣವಕಂ ಪಂಥಾನಂ ಪೃಚ್ಛತಿ || ಹುಡುಗನನ್ನು ದಾರಿಯನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಮಾಣವಕ ಗೌಣಕರ್ಮ. ವೃಕ್ಷಮವಚಿನೋತಿ ಫಲಾನಿ || ಮರವನ್ನು ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಆರಿಸುತ್ತಾನೆ. ವೃಕ್ಷಗೌಣಕರ್ಮ. ಮಾಣವಕಂ ಧರ್ಮಂ ಬ್ರೂತೇ ಶಾಸ್ತಿ ವಾ || ಹುಡುಗನನ್ನು ಧರ್ಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಾಣವಕ ಗೌಣಕರ್ಮ. ಸಂಪ್ರದಾನಕ್ಕೆ ಕರ್ಮತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ಬಂದಿದೆ. ಶತಂ ಜಯತಿ ದೇವದತ್ತಮ್ || ದೇವದತ್ತನನ್ನು ನೂರನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ದೇವದತ್ತ ಗೌಣಕರ್ಮ. ಸುಧಾಂ ಕ್ಷೀರನಿಧಿಂ ಮಥ್ನಾತಿ || ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಅಮೃತವನ್ನು ಕಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಕ್ಷೀರನಿಧಿ ಗೌಣಕರ್ಮ. ಅದು ಅಪಾದಾನವಾಗಿದೆ. ದೇವದತ್ತಂ ಶತಂ ಮುಷ್ಣಾತಿ|| ದೇವದತ್ತನನ್ನು ನೂರನ್ನು ಅಪಹರಿಸುತ್ತಾನೆ. ದೇವದತ್ತ ಗೌಣಕರ್ಮ. ಗ್ರಾಮಂ ಅಜಾಂ ನಯತಿ, ಹರತಿ, ಕರ್ಷತಿ, ವಹತಿ ವಾ || ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಆಡನ್ನು ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೆ, ಅಪಹರಿಸುತ್ತಾನೆ, ಎಳೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ, ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಗ್ರಾಮ ಗೌಣಕರ್ಮ. ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅಧಿಕರಣವಾದುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮೀ ಬರಬೇಕಿತ್ತು. ಕರ್ಮತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದೆ. ಅರ್ಥನಿಬಂಧನೇಯಂ

ಸಂಜ್ಞಾ || ದುಹ್ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಈ ಅಕಥಿತ ಕರ್ಮ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ದುಹ್ ಮುಂತಾದ ಧಾತ್ವರ್ಥಗಳಿರುವ ಧಾತುಗಳ ಯೋಗವಿರುವಾಗಲೂ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಬಲಿಂ ಭಿಕ್ಷತೇ ವಸುಧಾಮ್ || ಬಲಿಯನ್ನು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಬೇಡುತ್ತಾನೆ. ಯಾಚ್ ಧಾತು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ. ಯಾಚಿನ ಅರ್ಥ ಭಿಕ್ಷ ಧಾತುವಿಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಯೋಗವಿರುವಾಗಲೂ ಬಲಿಗೆ ಕರ್ಮತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ಬಂದಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ಮಾಣವಕಂ ಧರ್ಮಂ ಭಾಷತೇ, ಅಭಿಧತ್ತೇ, ವಕ್ತೀತ್ಯಾದಿ || ಹುಡುಗನನ್ನು ಧರ್ಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರೂಞ್ ಧಾತುವು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಭಾಷ, ಅಭಿಧಾಞ್, ವಚ ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳ ಯೋಗವಿರುವಾಗಲೂ ಕರ್ಮತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರದಾನಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿದೆ. ಹೀಗೆ ಗೌಣಕರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ||

ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೯೬ ಸ್ವತನ್ತ್ರಃ ಕರ್ತಾ || ೧-೪-೫೪ ||

ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ಸ್ವಾತನ್ತ್ರ್ಯೇಣ ವಿವಕ್ಷಿತೋಽರ್ಥಃ ಕರ್ತಾ ಸ್ಯಾತ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಕಾರಕಪ್ರಕರಣವಾದುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕಟ್ಟಿಗೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೂ ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞೆ ಇಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ವಿವಕ್ಷಾ ಎಂದಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಧಾತ್ವರ್ಥದಿಂದ ತೋರುವ ಪಾಕಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪದಾರ್ಥವು ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದು ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. 'ಈ ಕ್ರಿಯೆಯು ಇದರಿಂದಲೇ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ' ಎಂಬುದೇ ವಿವಕ್ಷಾಸ್ವರೂಪ. ಒಂದು ತಪ್ಪಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಿ ಹಾಕಿದೊಡನೇ ಬೆಂದರೆ ಆಗ ಪಾಕಸೌಲಭ್ಯ ತಿಳಿಸಲು ತಪ್ಪಲೆಯೇ ಕರ್ತೃವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಾಲೀ ಪಚತಿ ಬೆಂಕಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯುವುದಾದರೆ, ಅಗ್ನಿಃ ಪಚತಿ || ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯೂ ಕರ್ತೃವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಆಯಾಯ ಕಾರಕಗಳಿಗೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಾಪಾರವೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕರಣಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೮೯೭. ಸಾಧಕತಮಂ ಕರಣಮ್ || ೧-೪-೪೨ ||

ಕ್ರಿಯಾಸಿದ್ಧೌ ಪ್ರಕೃಷ್ಟೋಪಕಾರಕಂ ಕರಣಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ.—ಸೂತ್ರಾರ್ಥ ಕ್ರಿಯೆಯುಂಟಾಗಬೇಕಾದರೆ ಯಾವುದು ಅತಿಶಯ ಉಪಕಾರಕವೋ ಅದು ಕರಣಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಕಾರಕದ ವ್ಯಾಪಾರವಾದೊಡನೆಯೇ ಪ್ರಧಾನಫಲವುಂಟಾಗುವುದೋ ಅದೇ ಪ್ರಕೃಷ್ಟೋಪಕಾರಕ. ಎಲ್ಲವೂ ಕ್ರಿಯಾ ಉಪಕಾರಕಗಳೇ. ಆದರೂ ಅತಿಶಯ ಉಪಕಾರಕ ಒಂದೇ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಕರಣ.

ಕರ್ತೃ, ಕರಣಗಳಿಗೆ ತೃತೀಯಾ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೯೮. ಕರ್ತೃಕರಣಯೋಸ್ತೃತೀಯಾ || ೨-೩-೧೮ ||

ಅನಭಿಹಿತೇ ಕರ್ತರಿ ಕರಣೇ ಚ ತೃತೀಯಾ ಸ್ಯಾತ್ । ರಾಮೇಣ ಬಾಣೇನ ಹತೋ ವಾಲೀ ||

ಕರ್ತೃಕರಣಯೋಃ, ತೃತೀಯಾ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅನಭಿಹಿತೇ' ಅಧಿಕಾರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಅಭಿಹಿತವಾಗದೆ ಇರುವಾಗ ಕರ್ತೃವಿನ ಮೇಲೂ ಕರಣದ ಮೇಲೂ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಎರಡಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ಉದಾಹರಣೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ರಾಮೇಣ ಬಾಣೇನ ಹತೋ ವಾಲೀ ||' ರಾಮನಿಂದ ಬಾಣದಿಂದ ವಾಲಿಯೂ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟನು. ಇಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲುವುದು ಕ್ರಿಯಾ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನನು ರಾಮ. ಆದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ವಾಲಿಯು ಕರ್ಮ, ಬಾಣ ಕರಣ. ರಾಮನು ಬಾಣಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬಾಣದ ವ್ಯಾಪಾರವಾದೊಡನೆಯೇ ಪ್ರಾಣವಿಯೋಗರೂಪ ಹನನವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದು ಪ್ರಕೃಷ್ಟೋಪಕಾರಕ. ಹತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಕರ್ಮವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ತೃ, ಕರಣ ಅಭಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ಬಂದಿದೆ.

ಇತಿ ತೃತೀಯಾ ||

ಸಂಪ್ರದಾನಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೮೯೯. **ಕರ್ಮಣಾ ಯಮಭಿಪ್ರೈತಿ ಸ ಸಮ್ಪ್ರದಾನಮ್** || ೧-೪-೩೨ ||

ದಾನಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಾ ಯಮಭಿಪ್ರೈತಿ ಸ ಸಂಪ್ರದಾನಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಕರ್ಮಣಾ, ಯಂ, ಅಭಿಪ್ರೈತಿ, ಸಃ, ಸಂಪ್ರದಾನಮ್ || ಐದು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ದಾನದ ಕರ್ಮದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಯಾರಿಗೆ ಹೊಂದಿಸಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೋ ಅದು ಸಂಪ್ರದಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ದಾನದ ಕರ್ಮದ ಸಂಬಂಧ ಯಾರಿಗೆ ಆಗಲಿ ಎಂದು ಬಯಸುವನೋ ಅದು ಸಂಪ್ರದಾನ. ಇಲ್ಲಿ ದಾನ ಉಪಲಕ್ಷಣ. ಕ್ರಿಯಾ ಕರ್ಮದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿ

ಸಲು ಬಯಸುವನೋ ಅದು ಸಂಪ್ರದಾನವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕರ್ಮಸಂಬಂಧೋದ್ದೇಶ್ಯನಿಗೆ ಸಂಪ್ರದಾನಸಂಜ್ಞೆಯೆಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ.

ಸಂಪ್ರದಾನಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥೀ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೯೦೦. ಚತುರ್ಥೀ ಸಂಪ್ರದಾನೇ ॥ ೨-೩-೧೩ ॥

ವಿಪ್ರಾಯ ಗಾಂ ದದಾತಿ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅನಭಿಹಿತೇ, ಅಧಿಕಾರ. ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಸಂಪ್ರದಾನ ಅಭಿಹಿತವಾಗದಿರುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ—ವಿಪ್ರಾಯ ಗಾಂ ದದಾತಿ ॥ ಇಲ್ಲಿ ದಾನದಲ್ಲಿ ಗೋವು ಕರ್ಮ. ಗೋವಿನ ಸಂಬಂಧವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಆಗಲಿ ಎಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಸಂಪ್ರದಾನಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಚತುರ್ಥೀ ಬಂದಿದೆ. ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಕರ್ಮವೋ ಅದರ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯನು ಸಂಪ್ರದಾನನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದುದರಿಂದ, ಚೈತ್ರೋ ಮೈತ್ರಾಯ ವಾರ್ತಾಂ ಕಥಯತಿ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಲದಲ್ಲಿ ಮೈತ್ರನಿಗೆ ಸಂಪ್ರದಾನಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಚತುರ್ಥೀ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಥನಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ವಾರ್ತೆ ಕರ್ಮ. ಅದರ ಸಂಬಂಧ ಮೈತ್ರನಲ್ಲಿ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆತನಿಗೆ ಸಂಪ್ರದಾನಸಂಜ್ಞೆ.

ನಮಃ ಶಬ್ದಾದಿಯೋಗವಿರುವಾಗ ಚತುರ್ಥೀ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೯೦೧. ನಮಸ್ಸ್ವಸ್ತಿಸ್ವಾಹಾಸ್ವಧಾಲಂವಷಡ್ಯೋಗಾಚ್ಚ ॥ ೨-೩-೧೬ ॥

ಏಭಿರ್ಯೋಗೇ ಚತುರ್ಥೀ ॥ ಹರಯೇ ನಮಃ । ಪ್ರಜಾಭ್ಯಃ ಸ್ವಸ್ತಿ । ಅಗ್ನಯೇ ಸ್ವಾಹಾ । ಪಿತೃಭ್ಯಃ ಸ್ವಧಾ । ಅಲಮಿತಿ ಪರ್ಯಾಪ್ತ್ಯರ್ಥಗ್ರಹಣಮ್ । ತೇನ ದೈತ್ಯೇಭ್ಯೋ ಹರಿರಲಂ ಪ್ರಭುಃ ಸಮರ್ಥಃ ಶಕ್ತ ಇತ್ಯಾದಿ ॥

ನಮಃ........ಯೋಗಾತ್, ಚ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಚತುರ್ಥೀ' ಪದವು, ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ನಮಃ, ಸ್ವಸ್ತಿ, ಸ್ವಾಹಾ, ಸ್ವಧಾ, ಅಲಂ, ವಷಟ್—ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಯೋಗ ಇರುವಾಗ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪದವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಉಪಪದವಿಭಕ್ತಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯಾಸಂಬಂಧ ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಉದಾ—ಹರಯೇ ನಮಃ ॥ ಹರಿಗೋಸ್ಕರ ನಮಸ್ಕಾರ. ಪ್ರಜಾಭ್ಯಃ ಸ್ವಸ್ತಿ ॥ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಮಂಗಳ. ಅಗ್ನಯೇ ಸ್ವಾಹಾ ॥ ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಮರ್ಪಣೆ. ಪಿತೃಭ್ಯಃ ಸ್ವಧಾ ॥ ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಸಮರ್ಪಣೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವಾಗ ಸ್ವಾಹಾ ಪದವೂ, ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವಾಗ ಸ್ವಧಾ ಪದವೂ ನಿಯತವಾಗಿದೆ. ಅಲಂ ಎಂದರೆ ಸಮರ್ಥ ಎಂದರ್ಥ. ಅಲಂ ಶಬ್ದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅನುಪೂರ್ವಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಅರ್ಥ

ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪರ್ಯಾಪ್ತ್ಯರ್ಥವುಳ್ಳ ಪದಗಳ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಚತುರ್ಥಿ ಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದೈತ್ಯೇಭ್ಯೋ ಹರಿರಲಂ, ಪ್ರಭು, ಸಮರ್ಥಃ, ಶಕ್ತಃ|| ಅಲಮಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಪರ್ಯಾಪ್ತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಯೋಗ ವಿರುವಾಗ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ.

ಇತಿ ಚತುರ್ಥೀ||

ಅಪಾದಾನಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೯೦೨. ಧ್ರುವಮಪಾಯೇಽಪಾದಾನಮ್ ||೧-೪-೨೪||

ಅಪಾಯೋ ವಿಶ್ಲೇಷಸ್ತಸ್ಮಿನ್ ಸಾಧ್ಯೇ ಯದ್ ಧ್ರುವಮವಧಿಭೂತಂ ಕಾರಕಂ ತದಪಾದಾನಂ ಸ್ಯಾತ್||

ಧ್ರುವಂ, ಅಪಾಯೇ, ಅಪಾದಾನಮ್|| ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅಪಾಯವೆಂದರೆ ವಿಶ್ಲೇಷ, ಬೇರೆಯಾಗುವುದು. ವಿಭಾಗವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ವ್ಯಾಪಾರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ವಿಭಾಗಾನುಕೂಲವ್ಯಾಪಾರವುಂಟಾಗುವಾಗ ಯಾವುದು ಆ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾಗದೆ ಉದಾಸೀನವಾಗಿ ನಿಶ್ಚಲವಾಗಿರುವುದೋ ಅದು ಅಪಾದಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಧಾತ್ವರ್ಥವಾದ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾಗದೆ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಉಂಟಾದ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾದುದು ಅಪಾದಾನವೆಂದರ್ಥ.

ಅಪಾದಾನಕ್ಕೆ ಪಂಚಮೀ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೯೦೩. ಅಪಾದಾನೇ ಪಂಚಮೀ ||೨-೩-೨೮||

ಗ್ರಾಮಾದಾಯಾತಿ | ಧಾವತೋಽಶ್ವಾತ್ಪತತೀತ್ಯಾದಿ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಅಭಿಹಿತವಾಗದಿರುವ ಅಪಾದಾನಕ್ಕೆ ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ.—ಗ್ರಾಮಾದಾಯಾತಿ|| ಗ್ರಾಮದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಆಯಾತಿ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಭಾಗಾನುಕೂಲವ್ಯಾಪಾರ ಅರ್ಥ. ಗ್ರಾಮದಿಂದ ದೇವದತ್ತನಿಗೆ ವಿಶ್ಲೇಷವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಾಗಜನಕವಾದ ವ್ಯಾಪಾರ ದೇವದತ್ತನಲ್ಲಿದೆ. ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಉಂಟಾದ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಗ್ರಾಮವು ಆಶ್ರಯವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಅಪಾದಾನಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ನಿಶ್ಚಲ ವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದರ ಮೇಲೆ ಪಂಚಮೀ ಬಂದಿದೆ. 'ಧಾವತಃ ಅಶ್ವಾತ್ ಪತತಿ ||' ಓಡುವ ಕುದುರೆಯಿಂದ ಬೀಳುತ್ತಾನೆ. ಅಪಾದಾನವೆಲ್ಲವೂ ನಿಶ್ಚಲವಾಗಿರ ಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಧಾತ್ವರ್ಥವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾಗದಿದ್ದರೆ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಎರಡನೇ ಉದಾಹರಣೆ ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಧಾತ್ವರ್ಥ ಪತನಕ್ರಿಯಾ. ಇದು ಚೈತ್ರನಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಪತನಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ

ಉಂಟಾದ ವಿಭಾಗವು ಕುದುರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಕುದುರೆಯಲ್ಲಿ ಭಾವನಕ್ರಿಯೆಯಿದ್ದರೂ ಅಪಾದಾನಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಪಂಚಮೀ ಬಂದಿದೆ.

ಇತಿ ಪಂಚಮೀ ||

ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೦೪. ಷಷ್ಠೀ ಶೇಷೇ ||೨-೩-೫೦||

ಕಾರಕಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥವ್ಯತಿರಿಕ್ತಃ ಸ್ವಸ್ವಾಮಿಭಾವಾದಿಃ ಸಂಬಂಧಃ ಶೇಷಸ್ತತ್ರ ಷಷ್ಠೀ ।ರಾಜ್ಞಃ ಪುರುಷಃ ।ಕರ್ಮಾದೀನಾಮಪಿ ಸಂಬಂಧ ಮಾತ್ರವಿವಕ್ಷಾಯಾಂ ಷಷ್ಠ್ಯೇವ ।ಸತಾಂ ಗತಮ್ ।ಸರ್ಪಿಷೋ ಜಾನೀತೇ। ಮಾತುಃ ಸ್ಮರತಿ ।ಏಧೋ ದಕಸ್ಯೋಪಸ್ಕುರುತೇ । ಭಜೇ ಶಂಭೋ ಶ್ಚರಣಯೋಃ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿ ಉಳಿದಿರುವುದು ಶೇಷ. ಈ ಹಿಂದೆ ಕರ್ಮ, ಕರ್ತೃ, ಕರಣ, ಸಂಪ್ರದಾನ, ಅಪಾದಾನ, ಅಧಿಕರಣ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಕಾರಕಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ —ಕಾರಕಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಭಿನ್ನವಾದ ಸ್ವಸ್ವಾಮಿಭಾವಾದಿ ಸಂಬಂಧ ತೋರುವಾಗ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಬಂಧಸಾಮಾನ್ಯವೇ ಶೇಷ. ರಾಜ್ಞಃ ಪುರುಷಃ|| ರಾಜಸಂಬಂಧಿ ಪುರುಷನೆಂದರ್ಥ. ಸ್ವತ್ವ, ಸ್ವಾಮಿತ್ವಸಂಬಂಧ ಷಷ್ಠಿಯಿಂದ ತೋರು ತ್ತದೆ. ಕರ್ಮಾದಿಕಾರಕಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧ ಮಾತ್ರ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದಾಗ ಷಷ್ಠೀ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ—ಸತಾಂ ಗತಮ್ || ಸಜ್ಜನರ ಗಮನ. ಇಲ್ಲಿ ಗಮನದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ ಸಜ್ಜನ. ಕರ್ತೃವಿಗೆ ತೃತೀಯಾ ಬರಬೇಕಿತ್ತು. ಆದರೆ ಕರ್ತೃವಿವಕ್ಷೆಮಾಡದೆ ಸಂಬಂಧ ಮಾತ್ರ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀ. ಸರ್ಪಿಷೋ ಜಾನೀತೇ || ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ತುಪ್ಪವು ಕರ್ಮ. ಕರ್ಮವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡದೆ ಸಂಬಂಧ ಮಾತ್ರ ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀ. ಮಾತುಃ ಸ್ಮರತಿ ||ತಾಯಿಯನ್ನು ಸ್ಮರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸ್ಮರಣೆಯಲ್ಲಿ ತಾಯಿ ಕರ್ಮ. ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಸಾಮಾನ್ಯ ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದುದ ರಿಂದ ಮಾತುಃ ಎಂದು ಷಷ್ಠೀ ಬಂದಿದೆ. ಏಧಃ ದಕಸ್ಯ ಉಪಸ್ಕುರುತೇ|| ಕಟ್ಟಿಗೆಯು ನೀರಿಗೆ ಗುಣ (ಬಿಸಿ)ವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ನೀರು ಅಧಿಕರಣ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದಿದೆ. 'ಭಜೇ ಶಂಭೋಶ್ಚರಣಯೋಃ' ಈಶ್ವರನ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಭಜಿಸುತ್ತೇನೆ. ಭಜನದಲ್ಲಿ ಚರಣ ಕರ್ಮ. ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧ ಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದಿದೆ.

ಇತಿ ಷಷ್ಠೀ||

ಅಧಿಕರಣಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೯೦೫. ಆಧಾರೋಽಧಿಕರಣಮ್ || ೧-೪-೪೫ ||

ಕರ್ತೃಕರ್ಮದ್ವಾರಾ ತನ್ನಿಷ್ಠ ಕ್ರಿಯಾಯಾ ಆಧಾರಃ ಕಾರಕಮಧಿಕರಣಂ ಸ್ಯಾತ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮಗಳ ಮೂಲಕ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾದ (ಆಶ್ರಯವಾದ) ಕಾರಕಕ್ಕೆ ಅಧಿಕರಣಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ತೃವಿನಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾದ ಆಶ್ರಯ ಕರ್ತೃವೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೇ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಆಶ್ರಯ ಕರ್ಮವೇ. ಆದುದರಿಂದ ಪರಂಪರಯಾ ಆಶ್ರಯನಾದವನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮಗಳ ಮೂಲಕ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಆಶ್ರಯನಾದವನು ಅಧಿಕರಣ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಧಿಕರಣಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮೀ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೯೦೬. ಸಪ್ತಮ್ಯಧಿಕರಣೇ ಚ || ೨-೩-೩೬ ||

ಅಧಿಕರಣೇ ಸಪ್ತಮೀ ಸ್ಯಾತ್, ಚಕಾರಾದ್ದೂರಾಂತಿಕಾರ್ಥೇಭ್ಯಃ | ಔಪಶ್ಲೇಷಿಕೋ ವೈಷಯಿಕೋಽಭಿವ್ಯಾಪಕಶ್ಚೇತ್ಯಾಧಾರಸ್ತ್ರಿಧಾ | ಕಟೇ ಆಸ್ತೇ | ಸ್ಥಾಲ್ಯಾಂ ಪಚತಿ | ಮೋಕ್ಷೇ ಇಚ್ಛಾಸ್ತಿ | ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ನಾತ್ಮಾಸ್ತಿ | ವನಸ್ಯ ದೂರೇ ಅಂತಿಕೇ ವಾ || ಇತಿ ಸಪ್ತಮೀ ||

ಸಪ್ತಮೀ, ಅಧಿಕರಣೇ, ಚ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ದೂರಾಂತಿಕಾರ್ಥೇಭ್ಯೋ ದ್ವಿತೀಯಾ ಚ' ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರ. ಚಕಾರದಿಂದ 'ದೂರಾಂತಿಕಾರ್ಥೇಭ್ಯಃ' ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅಧಿಕರಣವಾಚಕ ಪದದ ಮೇಲೂ, ದೂರ ಅಂತಿಕ ಅರ್ಥಕೊಡುವ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೂ ಸಪ್ತಮೀ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಧಿಕರಣ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿದೆ: ಔಪಶ್ಲೇಷಿಕ ಆಧಾರ, ವೈಷಯಿಕಾಧಾರ, ಅಭಿವ್ಯಾಪಕಾಧಾರ—ಹೀಗೆ ಮೂರು ರೀತಿಯಾದವುಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಉಪಶ್ಲೇಷ ಎಂದರೆ ಸಂಯೋಗಾದಿಸಂಬಂಧ. ಈ ಸಂಬಂಧದ ಮೂಲಕ ಬಂದಿರುವ ಆಧಾರವೇ ಔಪಶ್ಲೇಷಿಕ. 'ಕಟೇ ಆಸ್ತೇ ||' ಇಲ್ಲಿ ಕಟ ಔಪಶ್ಲೇಷಿಕಾಧಾರ. ಚಾಪೆಯ ಒಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುತ್ತಾನೆ. ಕರ್ತೃ ಚೈತ್ರ. ಅವನಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿಯೇ ಆಸನ (ಇರುವಿಕೆ). ಚೈತ್ರನ ಮೂಲಕ ಈ ಇರುವಿಕೆರೂಪವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಚಾಪೆಯು ಆಶ್ರಯವಾದುದರಿಂದ ಅಧಿಕರಣಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಸಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತಿ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ವಿಷಯತಾಸಂಬಂಧ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಆಧಾರವಾದುದಕ್ಕೆ ವೈಷಯಿಕಾಧಾರನೆಂದು ಹೆಸರು. ಮೋಕ್ಷೇ ಇಚ್ಛಾ ಅಸ್ತಿ || ಅಸ್ತಿ ಕ್ರಿಯಾದಲ್ಲಿ (ಇರುವುದು) ಕರ್ತೃ ಇಚ್ಛಾ. ಇಚ್ಛೆ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಅಸ್ತಿ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಆಧಾರವಾದುದು ಮೋಕ್ಷ. ಮೋಕ್ಷವಿಷಯಕ ಇಚ್ಛೆ

ಇವೆಯೆಂದರ್ಥ. ಸರ್ವಾವಯವಸಂಬಂಧನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಬಂದಿರುವ ಆಧಾರಕ್ಕೆ ಅಭಿವ್ಯಾಪಕವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಆತ್ಮಾ ಅಸ್ತಿ ॥ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮನಿದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಸ್ತಿಕ್ರಿಯೆಗೆ (ಇರುವಿಕೆ) ಕರ್ತೃ ಆತ್ಮಾ; ಆತ್ಮನ ಮೂಲಕ ಅಸ್ತಿಕ್ರಿಯೆಗೆ ಸರ್ವವು ಆಶ್ರಯವಾಗಿ ಅಧಿಕರಣಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮೀ ಬಂದಿದೆ. ಔಪಶ್ಲೇಷಿಕಾಧಿಕರಣವೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಾಲ್ಯಾಂ ಪಚತಿ ॥ ತಪ್ಪಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೇಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಲೀ ಔಪಶ್ಲೇಷಿಕಾಧಿಕರಣ. ಕರ್ಮ ತಂಡುಲ (ಅಕ್ಕಿ). ಅಕ್ಕಿಯು ಇಡೀ ತಪ್ಪಲೆಯಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾಕಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮ ತಂಡುಲ. ತಂಡುಲ ಮೂಲಕ ಪಾಕಕ್ರಿಯೆಗೆ ಆಧಾರವಾದುದು ಸ್ಥಾಲೀ (ತಪ್ಪಲೆ). ಇದಕ್ಕೆ ಅಧಿಕರಣಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಸಪ್ತಮೀ ಬಂದಿದೆ. ಹೀ ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಅವುಗಳ ಮೂಲಕ ಆಶ್ರಯವಾದುದು ಅಧಿಕರಣ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದೂರ, ಹತ್ತಿರ ಅರ್ಥ ಕೊಡುವ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಸಪ್ತಮೀ ಬಂದುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ವನಸ್ಯ ದೂರೇ, ಅಂತಿಕೇ ವಾ ॥ ಕಾಡಿನ ದೂರದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ. ದೂರ, ಅಂತಿಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಸಪ್ತಮೀ ಬಂದಿದೆ. ಸಪ್ತಮಿಯೊಡನೆ ತೃತೀಯಾ ಪಂಚಮೀ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಗಳೂ ಬರುತ್ತವೆ. ವನಸ್ಯ ದೂರೇಣ, ದೂರಾತ್, ದೂರಂ, ದೂರೇ ವಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳೂ ಒಂದೇ ಕಡೆ ಬಂದುದಕ್ಕೆ ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ:

> ರಾಮೋ ರಾಜಮಣಿಃ ಸದಾ ವಿಜಯತೇ **ರಾಮಂ** ರಮೇಶಂ ಭಜೇ ।
> ರಾಮೇಣಾಭಿಹತಾ ನಿಶಾಚರಚಮೂ **ರಾಮಾಯ** ತಸ್ಮೈ ನಮಃ ॥
> ರಾಮಾನ್ನಾಸ್ತಿ ಪರಾಯಣಂ ಪರತರಂ **ರಾಮಸ್ಯ** ದಾಸೋಽಸ್ಮ್ಯಹಂ ।
> ರಾಮೇ ಚಿತ್ತಲಯಃ ಸದಾ ಭವತು ಮೇ **ಭೋ ರಾಮ** ಮಾಮುದ್ಧರ ॥

ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ. ರಾಮಃ ವಿಜಯತೇ ॥ ರಾಮಂ ಭಜೇ ॥ ಭಜನಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ರಾಮ ಕರ್ಮ. ರಾಮೇಣ ನಿಶಾಚರಚಮೂ ಅಭಿಹತಾ ॥ ಹನನದಲ್ಲಿ ರಾಮ ಕರ್ತೃ. ರಾಮಾಯ ತಸ್ಮೈ ನಮಃ ॥ ನಮಃ ಶಬ್ದಯೋಗವಿರುವಾಗ ಚತುರ್ಥೀ. ರಾಮಾತ್ ಪರಾಯಣಂ ಪರತರಂ ನಾಸ್ತಿ ॥ ಇಲ್ಲಿ ರಾಮ ಅಪಾದಾನ. ರಾಮಸ್ಯ ದಾಸಃ ಅಸ್ಮಿ ॥ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ. ರಾಮೇ ಚಿತ್ತಲಯಃ ಭವತು ॥ ರಾಮ ಅಧಿಕರಣ. ಭೋ ರಾಮ ಮಾಂ ಉದ್ಧರ. ಸಂಬೋಧನಾಧಿಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ಬಂದಿದೆ. ಹೀಗೆ ಏಳು ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥಗಳು ವಿವೃತವಾಗಿವೆ.

ಇತಿ ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥಾಃ ॥